

mustafa armağan

TÜRKÇE EZAN ve MENDERES

BİR DEVRİN YAZILAMAYAN GERÇEKLERİ

TİMAŞ

TÜRKÇE EZAN ve MENDERES
Bir Devrin Yazılamayan Gerçekleri
Mustafa Armağan

TİMAŞ YAYINLARI 2310
Osmanlı Tarihi Dizisi | 54

YAYIN YÖNETMENİ
Emine Eroğlu

EDİTÖR
Adem Koçal

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Haziran 2010, İstanbul

ISBN
978-605414-235-7

TİMAŞ YAYINLARI
Alayköşkü Caddesi, No: 11, Cağaloğlu, İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timaş@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212)482 1101

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TÜRKÇE EZAN VE MENDERES

Bir Devrin Yazılamayan Gerçekleri

Mustafa Armağan

TİMAŞ

MUSTAFA ARMAĞAN

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak Cizre'de doğdu (24 Şubat 1961), İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduktan sonra çeşitli yayınevlerinde editör olarak çalıştı. 1995-1996 arasında İzlenim dergisinin, 2000-2002 arasında da Da (Diyalog Avrasya) dergisinin yayın yönetmenliklerini yürüttü. Halen serbest yazar olarak çalışmaktadır.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (Risale Yayınları, 4 cilt, İstanbul 1988) ve Osmanlı Ansiklopedisi (Ağaç Yayıncılık, 7 cilt, İstanbul 1993) adlı çok ciltli çalışmaların yayın koordinatörlüklerinde bulundu. M. M. Şerifin 4 ciltlik A History of Islamic Philosophy adlı edisyonunu, İslâm Düşüncesi Tarihi adıyla (İnsan Yayınları, İstanbul 1990-91) yayına hazırladı.

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 3 defa ödüle layık görüldü: Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Fritjof Capra'dan, Tercüme dalında, 1989); Şehir, ey Şehir (Deneme dalında, 1997); Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (Fikir dalında, 2003).

Yayınevimizdeki Diğer Eserleri

Osmanlı Tarihinde Maskeler ve Yüzler (2005)
Osmanlı'yı Kuran Şehir: Bursa'ya Şehrengiz (2006)
Ufukların Sultanı: Fatih Sultan Mehmed (2006)
Küller Altında Yakın Tarih (2006)
İnsan Yüzlü Şehirler (2006)
Yakın Tarihin Kara Delikleri / Küller Altında Yakın Tarih 2 (2006)
Efsaneler ve Gerçekler / Küller Altında Yakın Tarih 3 (2007)
Korku Duvarını Yıkmak / Küller Altında Yakın Tarih 4 (2009)
Paşaların Hesaplaşması / Küller Altında Yakın Tarih 5 (2010)
Osmanlı'yı İmparatorluk Yapan Şehir: İstanbul (2007)
Büyük Osmanlı Projesi (2008)
Osmanlı'nın Mahrem Tarihi (2008)
Avrupa'nın 50 Büyük Yalanı (2009)
Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-1 (2009)
Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-2 (2009)
Kır Zincirlerini Osmanlı (2010)
Osmanlı: İnsanlığın Son Adası (2010)
Fatih'in Rüyası (2010)

İÇİNDEKİLER

Sunuş / 7
Önsöz / 23
Giriş / 27
ANILAR / 69
Millete söz verilmişti - Şerafettin Gölcük (Prof. Dr.) / 71
Türkçe ezanı mecburen okurduk - Yakup Duman (İmam) / 76
Birden ağzından "Allahü Ekber" kelimeleri döküldü - Tahir Çağıran (Müezzin) / 77
Cemaatin tercihine saygılı olmak gerek - Rauf Denktaş / 80
1,5 ay hapis yatmıştı - Ahmet Gürses / 82
Menderes Arapça ezanla akıllarda kaldı - Orhan Akay / 84
Allah birdir - Ökkeş Gedik / 86
Türkçe olarak bildiği tek söz vardı: "Tanrı uludur" - Ayşi Batur / 90
Biz 46 Demokratıydık - Hüseyin Bilgin / 92
Menderes, Ezan şehididir - Naci Yılmaz / 94
O gün askeriyede tatlı çıkmış, un helvası yapılmıştı - Cemal Yıldız / 96
Cezası neyse razıyım dedi, soluğu minarede aldı - Nuri Dilsiz / 98
Kaymakamı Yassıada'ya götürdüler - Mustafa Bilkan / 99
İbadette İngilizce zorunluluğu olsa ne hissederdiniz? - Sıddık Dinç / 103
Amaç halkı Kuran'dan uzaklaştırmaktı - Hızır Cankurt (İmam) / 105
Sessizce, dışarıya nöbetçi koyarak ezanı okurduk - Cezayir Arslan / 109
Ezanın Türkçe okunmasına dayanamamıştı - Hüseyin Şeker / 111
Arapça ezanı kim okudu? - Hamit Çamlıca / 114
Somuncu Baba'nın bekçisi... - Munise Zehra Özdemir / 120
İçinden ezanı okur, yüksek sesle "bitti" diye bağırırdı - Ahmet Cemil Mercan / 122
Ezan Türkçe okunmaya başladı, camiler boşaldı - Nusret Üstünsezer / 126
Türkçe ezan yüzünden üç yıl babasız geçti - Hacer Değirmenci / 131
Gavur eziyeti - İsmail Taşdemir / 135

Kulağa okunan ezan - Mehmet Akil Usluy /137
Yasağın kalktığı gün - Rifat Nursaçan /140
Kuran'ı boyunlarımızda gizlerdik - Mehmet Günek / 142
Damlara çıkmış, ezanı bekliyorduk - Seyfi Evgin / 144
Arapça ezanın cezası - Ahmet Tanrıverdi /148
Erzurum'da halk sokaklara dökülmüştü - Mehmet Kırkıncı / 150
Verginin adı "boynuz parasıydı" - Mehmet Kılınç /158
Müezzinlere smokin giydirmek istediler - Yavuz Bülent Bakiler / 160
Şapka dışında her şey yasaktı - Ömer Odabaşoğlu / 162
Sadece delilere dokunulmazdı - Mehmet Alkan / 165
Türkçe ezan yüzünden göç ettiler - Abdullah Gündar / 167
Hatay'da ilk icraat - Ahmet Ceylan /168
Kendi malımızı çalardık - Mustafa Akpınar / 170
Din hürriyeti isteniyordu - Mehmet Fırıncı / 172
Uyumazsan ezanı Türkçe okurum! - Mehmet Duran / 174
Düşman işgalinden kurtulur gibi - İbrahim Arı / 176
Gizli gizli okurduk - Ali İhsan Özcan /180
8 sene Türkçe ezan okudum - Abdülaziz Kadıoğlu / 184
Arkasında bir kişi kalmamıştı - Hamdi Baktır / 188
Millet çok korkmuştu - Hacı İsmail Baktır / 189
Kan dökülmesin diye ağlaya ağlaya okudu - Mevlüde Uçar / 190
Telgrafla gelen müjde - İsmail Yaldız / 192
Radyoda Kuran nasıl okundu? - Cevdet Özay / 194
Müezzinin nutku tutulmuştu - Rafet Armağan / 196
İmamın anlattıkları - Hasan Aksay /198
Camiler cemaatsiz kalmıştı - Mustafa Kağızman / 199
Normal ezan zannediyorduk - Mehmet Ali Sarı / 201
"İşte resmî emir" dedim - Vehbi Vakkasoğlu / 203
Ezan meselesi - Eşref Edip / 209

Ekler / 225
17 Haziran 1950'de Gazete Manşetleri / 225

Sunuş

Takvimler 16 Haziran 1950'yi gösteriyordur. Vakit ikindidir.

Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde biraz garip kalmış bir camideyiz, Ağa Camii'nde. Geredeli Tahsin adlı bir müezzin çıkar bodur minareye ve büyük bir sevinç içinde İstanbul semalarının yıllardır hasret kaldığı o tutuklu sesi bir anda azad ediverir:

-"Allahu ekber, Allahu ekber..."

Okudukça bir gül gibi açılır müezzinin güzel sesi.

Bitirir ezanı ve ikişer üçer atlayarak iner merdivenleri. Kendisini caminin avlusunda tebrik etmek için sabırsızlıkla bekleyenler vardır ne de olsa.

Nitekim caminin müdavimlerinden, iyi tanıdığı Polis Komiseri minarenin kapısında kendisini beklemektedir, önce tebrik için beklediğini sanır. Elini uzatır gülümseyerek. Ancak nedense kaşlarını biraz çatık bulur. Ve komiser, genç müezzinin yakasına yapıştığı gibi doğru karakola çeker.

Geredeli Tahsin şaşkındır, öğrenir ki, suçu, yasak olan Arapça ezanı okumuş olmasıdır.

Müezzin yolda derdini boşuna anlatmaya çalışır komisere. Halbuki radyo haberleri biraz önce bildirmiştir Arapça ezanın serbest bırakıldığını. Komiser dinlemez. Ona resmi tebliğ yapılmamıştır, öyleyse suçtur işlenen.

Halbuki 5 vakit namazını da kaçırmayan biridir tecrübeli komiser. Üstelik Geredeli müezzinin sesini de çok beğenmektedir. Ancak kanun, kanundur. Müdahale etmese kendisinin başı belaya girecektir. Öyleyse?

Tam bu sırada telefonla haber yetişir karakola. Emniyet Müdürlüğü, benzer vakaların yaşanmasını önlemek için aramaktadır karakolları.

Evet, ezanın Arapça okunması artık serbest bırakılmıştır.

Komiser de, müezzin de sevinirler tabiatıyla.

Az önce olanları unutmuşçasına sarılırlar birbirlerine. Tebrikleşirler, yasağın kalkmasının ne kadar hayırlı olduğu fikrini paylaşırlar.

Sonra serbest bırakılır müezzin ve yorgun bir kuş gibi camiye döner. Avluda göz yaşları dökmekte olan az sayıda cemaatle neşeli bir sohbete dalar ve biraz önceki iletişim kazasını unutur, gider.

Değil mi ki, o uğursuz yasak kalkmıştır, öyleyse diğer her şey teferruattır.

Peki bu noktaya nasıl gelindi? Kardeş kardeşi nasıl ihbar edebiliyor, aynı Allah'a secde eden iki cemaat mensubundan birisi diğerini nasıl cezalandırabiliyordu?

Neden gerek duyulmuştu Arapça ezan yasağına?

Nasıl uygulanmıştı?

Uygulamalar hangi aşamalardan geçmişti?

Neden halk tarafından tutulmadı?

Aşağıda bu soruları cevaplamaya çalışacağız.

"Millî din"e doğru

1932 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir genelgesiyle yürürlüğe giren ve 1941 yılında kanun hükmüne bürünen Arapça ezan okuma yasağı, yukarıdaki örnekte gördüğümüz gibi yalnız Müslüman cemaati ikiye bölmekle kalmış, köyleri, kasabaları, ilçeleri ve şehirleri, velhasıl bütün Türkiye'yi keskin bir bıçağın darbesi gibi ikiye ayırmıştır. Kardeş kavgası başlatmıştır adeta. Arapça ezana karşı ve Türkçe ezandan yana olanlar ile Arapça ezandan yana ve Türkçe ezana karşı olanlar şeklinde

anlamsız bir kamplaşma başlamıştır toplumda. Devlet de halkıyla karşı karşıya gelmiştir; yargı, güvenlik güçleri, polis ve jandarma...

Halbuki laiklik bu mudur? Tam tersine, dini sorunlar yüzünden toplumun bölünmesine mâni olması gerekmez miydi laik devletin? Devletin farklı inanç kesimleri arasında hakem olması ve taraf olmaması değil miydi amaç?

Oysa binada devlet artık açıkça bir tarafı tutmakta, tutmak bir yana, çizginin öbür yanına geçerek din alanını yeniden tanzim etmeye kalkmakta, bunu da eline geçirdiği kanun gücüyle gerçekleştirebileceğine inanmaktadır.

Oysa Hristiyanların veya Yahudilerin ibadetinin hangi dilde olacağına ilişkin bir zorlama mevcut değildir. Bütün dinlere eşit mesafede durması gereken sözde laik devlet, tanzim önceliğini İslamiyete vermiş, tercihini ondan yana kullanmış ve hummalı bir faaliyetle yıllardır onu istediği şekle sokmaya uğraşmaktadır.

Ne var ki, unuttuğu bir nokta vardır. Bir inanç sistemi, hele İslam inancı gibi kendisine hemen akacağı farklı mecralar bulmakta usta bir inanç sistemini karşısına alarak devlet laiklikte başarıya ulaşamayacağı gibi, toplumla arasının giderek açılmasına da engel olamazdı. Tabanı altından çekilir, çekildikçe kızar, abanır ve sonunda elinde tuttuğu su bardağının içinde boza kıvamında bir sıvının durduğunu görür.[1]

Şekillendirme sadece ezanla sınırlı kalsa yine iyi. Cenaze ve Cuma selâları da Türkçeleştirilenler arasındadır. Tekbirlerin Türkçeleştirilmesi de söz konusudur. "İftitah tekbiri" denilen namazın başlangıcında "Allahu ekber" denilmesi bile yasaklanmıştır. Hatta ibadetin Türkçeleştirilmesi, yani namazda Fatiha ve diğer surelerin de Türkçe okunması bile gündeme alınmıştır.

Özetleyecek olursak, 1930'lardan itibaren bir "Milli Din yaratma" projesi yürürlüğe konulmuştur ve bu bölümde inceleyeceğimiz "Türkçe ezan" da o projenin ayrılmaz bir parçasıdır.

---

1 Prof. Dr. Çetin özek geleneklere ve halka rağmen bir çağdaşlaşmanın mümkün olamayacağını şu sözlerle onaya koymaktadır "İslamcı gelenekçi kitlenin varlığı yok sayılarak bir siyasal düzenleme yapılamaz. Yalnız tarihsel bir gelenek olgusu dolayısıyla değil, çağdaşlaşma yolunun geleneklere karşı gerçekleşmesi konusunda, toplumbilimsel (sosyolojik) bir veriyle karşı karşıya olmadığımız için." Bkz Çetin özek, *Devlet ve Din*, İstanbul tarihsiz, Ada Yayınları. s. 696.

16 Haziran'a nasıl gelindi?

1950 yılının 16 Haziran'ı, yakın tarihimizin kırılma anlarından biridir. Türkiye, 1932 yılı ortalarından itibaren "Tanrı uludur, Tanrı uludur" şeklinde okunan Türkçe ezanı o gün resmen terk edip Arapça ezana, daha doğrusu ezanın aslî diline geri dönecektir.

Gerçi 16 Haziran günü yapılan yasa değişikliğinde Türkçe ezan okumak yasaklanmış değildir, sadece Arapça ezan okunması üzerindeki yasak ve ceza kaldırılmıştır, o kadar. Ancak Türkçe ezan okumak serbest olduğu halde 16 Haziran günü ikindi ezanından itibaren Türkiye'de bir tek minarede olsun Türkçe ezan okuyan ne duyulmuş, ne de görülmüştür.

Bu da gösteriyor ki, yasaklama boşunaydı. Halkın gönlünde 'ezan' denilince Arapça veya Adnan Menderes'in o çok ustalıklı deyişiyle, "din dili"nde okunan "Ezan-ı Muhammedi" yatıyordu.

Demokrat Parti'nin yaptığı bu değişiklik, 18 yıl boyunca halkın gönlünde mahfuz tuttuğu asıl ezanı minarelerin şerefelerine taşımak olmuştu. Zira o gün arifeydi, ertesi gün mübarek Ramazan ayı başlayacaktı. Halkın sabırsızlanmasının sebebi buydu.

Bu yüzden kanunun bir an önce çıkması için hangi partiden olursa olsun milletvekilleri üzerlerinde ağır bir toplumsal baskı hissediyorlardı. Hatta milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bahçesinde toplanan halk tarafından adeta kuşatma altına alınmışlardı. Burada toplanan halka, belki de meclis tarihinde ilk defa, dışarıya hoparlör uzatılarak görüşmeler dinletilmiş, usul gereği yapılan konuşmalardan canı sıkılan halk, bir an önce oylamaya geçilmesi yönünde tezahürata başlamıştı.[2]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de heyecan had safhadaydı. Kanun hakkında konuşmak isteyenler, ister Cumhuriyet Halk Partili, ister Demokrat Partili olsunlar, bizzat partilileri tarafından protesto (?)

---

2 *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950. Gazetenin manşeti ve altındaki spotları o günün havası hakkında fikir verici mahiyettedir: "Meclis, Arabca ezan yasağını kaldırdı. C.H.P. milletvekilleri de kanunu tasvib ve kabul ettiler. Celse beklenmedik sahneler arasında cereyan etti. Alkışlar, sıra kapaklarının çıkardığı gürültülerle karıştı. Demokratlar kendi milletvekillerinden hatibleri zaman zaman susturmaya kalktılar."

ediliyorlar, kendilerine şimdi sözün sırası olmadığı hatırlatılarak bir an önce oylamaya geçilmesi için sıra kapaklarına vuruluyordu. Sanırım Meclis çatısı altında böylesine ilginç bir 'susturma' ve 'protesto' yöntemi de ilk ve son kez görülüyordu.

Nihayet madde ittifakla kabul edildi, ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderildi. Ama babam Rafet Armağan'ın hatırladığı kadarıyla Celal Bayar o sırada İstanbul'dadır ve bir vapurdadır. Bu da ilginç: Yasa oylanır oylanmaz Bayar'a telsizle gönderilir. Bayar da telsizle onayladığını bildirir ve yasa yürürlüğe girer.[3]

Şimdi iş kanunun duyurulmasına gelmiştir. Aynı gün müftülüklere bildirilen Arapça ezan yasağının kalktığına dair bilginin ardından 'ilk ezan' beklentisi toplumda giderek yükselmeye başlar.

Vakit öğleyi geçmiştir. İkindi ezanı hahişkâr bir şekilde beklenmektedir. Hazırlıklar yapılır. Yine babamın anlattığına göre, o saatlerde Urfa'da esnaf kendine göre kutlama hazırlıkları bile yapmıştır. Bayrak, süs gibi şeyler asılmıştır çarşıya. Belki de ilk kez vakit girse de bir an önce ezana kavuşsak diye sancılanmaktadır insanlar. Ezan uğrunda sancılanmaktadırlar ki, bu maalesef şimdi yitirdiğimiz çok ince bir duygudur.

Nihayet vakit girmiş, ezanın Arapça okunması beklenir olmuştur. Urfa'da o zamanlar müezzinler âmâlardan seçilirmiş. Hasan Padişah Camii'nin müezzinini -ezan şimdiki gibi hoparlörle okunmamaktadır henüz- minareye çıkartırlar. İlk "Allahu ekber" sesine kulak kabartılmıştır. Pür dikkat... Beklenmektedir...

Bir, üç, beş, derken dakikalar geçer ama ezan sesi gelmez bir türlü. Müezzini görürler şerefede ya, nedense okumamaktadır. Seslenirler kendisine; cevap alamazlar. Bunun üzerine "Git bak bakalım ne olmuş" diye bir genci gönderirler şerefeye. Genç birazdan soluk soluğa iner aşağıya. Hep birlikte merakla sorarlar: "Neden okumuyor müezzin?" Genç cevap verir: "Ağlıyor da ondan!" Âmâ müezzin ağlamaktan ezan okuyamamaktadır.

---

3 Babamın hatırladığı bu noktayı bağımsız bir kaynaktan henüz doğrulayamadım. Celal Bayar'ın kanunu onay süreci hakkında doyurucu bir açıklamaya rastlayamadım.

Ezan dalga dalga geliyor

Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde böyle pek çok duygulu sahne yaşanmıştır o 16 Haziran günü. Bazı camilerde o gün ikindi ezanının defalarca okunduğunu öğrendim. Kimi yerlerde 2, 3 defa okunduğu biliniyor. Halk bir türlü duyamamıştır "ezan-ı Muhammedi"ye. Umumi arzu üzerine müezzinler defalarca tıpkı Bilâl-i Habeşi gibi okumuşlar, okumuşlardır.

Bu müthiş sahneyi en güzel tablolaştıranlardan birisi, rahmetli Yaşar Tunagür hocadır.[4] Yaşar Tunagür o gün Sultanahmet Camii imamı ve bestekâr Sadettin Kaynak'ın 16 şerefeye (kendisi 14 olarak hatırlıyor) 16 güzel sesli müezzini bulup çıkarttığını ve kendisinin aşağıda beklediğini, işaret verilmesi üzerine müezzinlerin sırayla (birinin bırakıp öbürünün okumaya başlaması şeklinde; zira ezanın bir özelliği de, toplu, yani koro halinde okunmamasıdır) ezanı tam yarım saatte okuduklarını, camiye toplanmış olan cemaatin dışarıya çıkıp ezanı ağlaya ağlaya dinlediğini, diğer camilerden yükselen ezan sesleriyle o saat, İstanbul'un ufuklarının dalga dalga ezan-ı Muhammedi ile çalkalandığını gayet etkileyici bir üslupla şöyle anlatmaktadır.[5]

> [Sultanahmet Camii'ndeki müezzinler] 'Allahu ekber, Allahu ekber' diye haykırınca Beyazıt, Süleymaniye, Fatih, derken İstanbul bir anda ezan sesleriyle dalgalandı. Aynı makamda biri bırakıyor, öbürü başlıyor. (...) Herkes heyecandan tir tir titriyor, pür dikkat gözü şerefelerde ezanı dinliyorlardı. (...) Beyazıt, Sultanahmet ve Yeni Cami üçgeninden yükselen 'Allahu ekber' sedasıyla ve bu arada etraftaki küçük cami ve mescitlerden yükselen ezan sesleri ile millet hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Kimse camiye girmek istemiyordu, Yarım saat süren ezanı iliklerine kadar gözyaşları içinde duymak, yudumlamak istiyorlardı.

---

4 Yalnız hoca ilk ezanın okunduğu günün tarihini 23 Haziran olanak vermektedir ki, bu muhtemelen ilk okunduğu gün değil de, bir hafta sonraki ilk Cuma ezanının tarihidir. Ancak "Halkın ezanın Arapça okunacağından haberi yoktu ", dediğine takılırsa, tarihin 16 Haziran, vaktin de ikindi olması gerekir. Yaşar Tunagür hoca, muhtemelen her iki tarih ve hatırayı birbirine karışmış bir seklide hatırlamaktadır ki, yıllar sonra yapılan nakillerde bu normaldir. Nitekim sözlü tarih çalışmamıza konuşan bazı kişilerin de benzer tarih karıştırmaları yaptığına ilerde tanık olacağız.

5 Ramazan Cihan, *Bir Yasak Devir Beyefendisi: Yaşar Tunagür*, İstanbul 2009. Kaynak Yayınları, s. 43-45.

> Ezanlar bitene kadar millet avluda oturdu kaldı, adeta bir şaşkınlık içindeydiler.

Demokrat Parti'nin ezan yasağını kaldırması, partinin ve Başbakan Adnan Menderes'in sonradan yaptıkları hataların üzerini daima örtmüş, bu hizmetine karşılık hataları görmezden gelinmiş ve halk, ona vereceği puanı vermiştir. Nitekim 1954 yılında Erzurumlu bir şoförle konuşan *Hürriyet* gazetesi Ankara şefi Emin Karakuş, neden Demokrat Partiyi tuttuğunu sormuştur. Şoförden şu anlamlı cevabı aldığını hatıralarında yazmaktadır:

> Değil mi ki bu parti bize 'Allahü ekber' dedirtmiş, minarelerimizde bunu bize duyurmuştur, bu bize yeter. Bunun dışında DP ne yaparsa yapsın, hiç bir değeri yoktur. Bizi dinimize kavuşturan bu parti olmuştur. Şimdi kimseden çekinmeden 'çok şükür müslümanım' diyebiliyorum.[6]

Bunun tersi diyebileceğimiz bir olayı ise gazeteci Tekin Erer Samsun'da yaşamıştır. Ancak bu defa yıl 1946'dır, meşhur şaibeli seçiminin ardından bir milletvekiliyle bölgeyi gezmekledirler, O sırada Samsun'da Arapça ezan okudu diye bir hoca tutuklanmıştır. İşin garibi, bu tip olaylardan CHP'lilerin de memnun olmayışlarıdır. Kendi milletvekillerine şöyle dert yanarlar:

> İnsaf ediniz, diyorlardı. Allahüekber dedi diye insan tevkif edilir mi? Caminin içinde Arapça okumak suç değil.. Fakat minareye çıkınca suç oluyor. Keza minareden ezan yerine küfür edilse yine suç değil.. Fakat, Allahüekber denilince hapishane hazır. Bu bizim 1300 yıllık an'anemiz. Biz 1300 yıldan beri Allahüekber demeğe alışmışız. Madem ki laikiz neden ezan okurken Tanrı Uludur yerine Allahüekber dediğimiz için bizi hapse atıyorsunuz? Bir Hıristiyan dinini istediği lisanla okuyunca ses çıkartmıyorsunuz da, bizim Tanrı huzuruna çıkışımızda alıştığımız lisanda konuşmağa neden müsaade etmiyorsunuz?
>
> Asıl kızdıkları nokta da, Allahüekber sözünün cami içinde suç sayılmaması ve cami minaresinde suç sayılmasıydı.

---

6 Emin Karakuş, *40 Yıllık Bir Gazetecinin Gözü ile İşte Ankara*, İstanbul 1977, Hürriyet Yayınları, s. 167.

"-Madem ki öyledir, cami içinde de Arapçayı yasak edin. O zaman birbirine karıştırmayız ve bundan dolayı da kimse hapse girmez" diyorlardı.[7]

Kanunî süreç nasıl işledi?

İleride ayrıntısına girecek olmakla birlikte burada meselenin kanuni sürecine de değinmekte fayda vardır.

Atatürk Aralık 1931'de Dolmabahçe Camii'ne çağırarak, ne gariptir ki, sonradan Sultanahmet'te o ezan musikisi korosunu icra ettirecek olan Sadettin Kaynak'ın da içinde bulunduğu bir komisyondan (aralarında Hafız Burhan ile Hafız Nuri'nin de yer aldığı 9 kişilik bir komisyondur bu) Türkçe ezan üzerinde çalışmalarını rica etmiş ve sonunda,

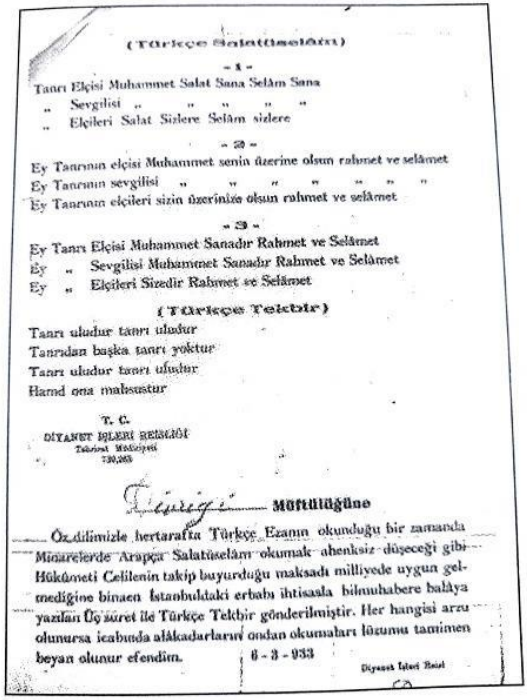
Tanrı uludur, Tanrı uludur:
Şüphesiz bilirim ve bildiririm:
Tanrıdan başka yoktur tapacak.
Şüphesiz bilirim ve bildiririm:
Tanrının elçisidir Muhammed
Haydi namaza, haydi felaha
Tanrı uludur, Tanrı uludur,
Tanrı'dan başka yoktur tapacak.

şekli kabul görmüştür. (Sabah namazında ise son iki satırın önüne "Namaz uykudan hayırlıdır" sözü ekleniyordu.)

Burada ince bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Ezanın özellikle Türkçeleştirilmeyen tek kelimesi "felâh"tır, bunun da anlamı 'kurtuluş' olduğu için yanlış anlamalara veya kötü niyetlilerin suistimaline açık olmasın diye bu kelime Türkçeleştirilmeden olduğu gibi bırakılmıştır.

Ezanın Türkçesi olarak yukarıdaki metin kabul edildikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı bir genelgeyle bu metni camilere göndermiştir (18 Temmuz 1932 tarih ve 636 sayılı genelge). Genelgeden 6

7 Tekin Erer, *On Yılın Mücâdelesi (Türkiye'de Parti Kavgaları, cilt 2),* İstanbul 1963, s. 44.

(Türkçe Salatüselâm)

- 1 -

Tanrı Elçisi Muhammet Salat Sana Selâm Sana
„ Sevgilisi „ „ „ „ „
„ Elçileri Salat Sizlere Selâm sizlere

- 2 -

Ey Tanrının elçisi Muhammet senin üzerine olsun rahmet ve selâmet
Ey Tanrının sevgilisi „ „ „ „ „ „ „
Ey Tanrının elçileri sizin üzerinize olsun rahmet ve selâmet

- 3 -

Ey Tanrı Elçisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Sevgilisi Muhammet Sanadır Rahmet ve Selâmet
Ey „ Elçileri Sizedir Rahmet ve Selâmet

(Türkçe Tekbir)

Tanrı uludur tanrı uludur
Tanrıdan başka tanrı yoktur
Tanrı uludur tanrı uludur
Hamd ona mahsustur

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Tâlimat Müdüriyeti
730,265

Müftülüğüne

Öz dilimizle hertarafta Türkçe Ezanın okunduğu bir zamanda Minarelerde Arapça Salatüselâm okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükûmeti Celilenin takip buyurduğu maksadı milliyede uygun gelmediğine binaen İstanbuldaki erbabı ihtisasla bilmuhabere balâya yazılan Üç nüsret ile Türkçe Tekbir gönderilmiştir. Her hangisi arzu olunursa icabında alâkadarlarına onlar okumaları lüzumu tamimen beyan olunur efendim. 6 - 3 - 933

Diyanet İşleri Reisi

Ezandan sonra salat ü selam ve tekbirin de Türkçe okunması gerektiğini bildiren Diyanet İşleri Başkanı Rifat (Börekçi) imzalı yazıyla birlikte müftülüklere gönderilen Türkçe salat ü selam ve tekbir çevirileri (6 Mart 1933 tarih ve 730/265 sayılı yazı aşağıdadır).
(ISAM Dokümantasyon Servisi, Dosya no: 51202).

ay kadar sonra bu defa uygulamada gösterilen bazı gevşeklikler üzerine yine Diyanet İşleri Başkanlığı bu defa müftülüklere gönderdiği yazıda, din görevlilerinin ezanı Türkçe okumayanların kesin şekilde cezalandırılacaklarını bildirmiştir.

Ancak zannedildiği gibi Atatürk döneminde ezan hakkında kanunî bir düzenlemeye gidilmemiş, mesele Diyanet'in, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün -ki cami görevlilerinin maaşları o zamanlar bu kanaldan ödeniyordu- ve Emniyet'in bir iç işi olarak görülmüştür. Kanunî düzenleme için 8 yıl daha, 2 Haziran 1941 gününü beklemek gerekecektir. Seçil Akgün gibi araştırmacılar, "Türkçe dua ve ezan işini devletin dine karışması olarak yorumlanabileceğinden", yani laikliğe aykırı bir hareket olacağından dolayı Atatürk'ün yasağı resmiyete dökmekten kaçındığını yazmaktadırlar.[8]

8 Akgün, *agm*, s. 112.

Ancak 1941 yılında beklenmedik bir gelişme yaşanmış ve bir ezan mağduru Yargıtay'a başvurarak cezasının kanunda yerinin gösterilmesini istemiştir. İlginçtir, Yargıtay mağduru haklı bulmuş, bunun üzerine mahkemeler huzurlarına getirilen Arapça ezan okuma suçunu işleyenleri serbest bırakılmaya veya ceza vermemeye başlamışlardı[9]. Bu durum, Refik Saydam'ın Başbakanlığını yaptığı hükümeti telaşlandırmış, Arapça ezan yasağının hukuk önünde iflasının ilanı anlamına gelen bu "bağımsız" Yargıtay kararını, yasağı bu kez kanun hükmü haline getirerek aşmaya çalışmıştır.

İşte 2 Haziran 1941 günü çıkarılan ve 'Devrim Kanunu' olarak bilinen Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin ikinci ve son fıkrasına 4055 sayılı kanunla yapılan ekte "... veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar" ifadesi ilave edilerek ilk kez ezanın Arapça okunamayacağı hususu kanun hükmü haline getirilmiş, dahası, yasağa uymayanlar hakkında hapis ve para cezası öngörülmüştür.

İşte 1950 yılının 16 Haziran'ında değiştirilen ifade, kanuna tam 9 yıl, 14 gün önce eklenmiş bulunan yukarıdaki ibaredir. Bu ibare maddeden kaldırılmış ve ezan tamamen serbest bırakılmıştır.

Aslında değişiklik olmadan önce şöyle garip bir durum da söz konusuydu: İsteyen Farsça, Fransızca veya Hintçe ezan okuyabilirdi! Yasak olan, sadece Arapça okunmasıydı.

Laik devletin ezanla işi ne?

Nitekim bu çarpıklık daha fazla devam edemezdi. Hem bu durum, laiklik ilkesiyle de açıkça çelişmekteydi. Nitekim Celal Bayar, İsmet Bozdağ'ın *Başvekilim Adnan Menderes* adıyla kendisiyle yaptığı konuşmalardan hazırladığı kitapta bu konuya da yer vermektedir.

Celal Bayar'a göre, Atatürk kesin inanca vardığı düşüncelerini ne kadar güç ve tehlikeli olursa olsun tereddütsüz uygular ve başarıya ulaşıncaya kadar da peşini bırakmazdı. Ancak ezanda böyle olmamış, gevşek bırakılmıştı. Türkçe ezan konusunda onun zamanında yasal

9 Altan Öymen. *Değişim Yılları*, İstanbul 2004, Doğan Kitap, s. 486.

bir düzenlemeye gidilmediği gibi, çok sıkı bir şekilde de denetlenmiyordu. Ona göre,

> Atatürk daha sonraları, İslâm dinine getirmek istediği reform ile, lâyık [laik] devlet fikrini zihninde bağdaştıramadığı için, işi bu noktada bırakmış, daha ileriye götürmemiştir. (...) Belli ki [Türkçe ezan] ileriye götürülmesi uygun bulunmamış bir devrimin ilk basamağından ibarettir. Ne lâyık devlet anlayışımız, ne demokratik devlet anlayışımızla bir İslâm reformuna gitmeyi düşünemeyeceğimize göre, bu tezadlı duruma düzeltmekte beis görülmemiştir. [10]

Celal Bayar sözlerine bu yasanın bütün partilerin ittifakıyla meclisten geçtiğini hatırlatarak, bunca yıl sonra hâlâ bazı yazar ve aydınlarımız 'Demokrat Parti iktidara geldiği ilk gün ezanı Arapçalaştırdı, daha baştan gericiliğe taviz verdi' diye suçlayabilmektedirler, diye yakınmaktadır.

Özetle, Türkiye'de İslamiyetin var kalması açısından 16 Haziran 1950 tarihi gerçek bir "dönüm noktası" teşkil eder. Hatta şu kadarını söyleyebilirim ki, eğer Başbakan Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'nin hurdahaş olduğu ve henüz ne yapacağını bilemediği o 1950 seçimlerinden hemen sonraki sisli demlerde harekete geçip de ezanın aslî dilinde, yani Arapça okunmasına imkân tanıyan kanunu çıkarmış olmasaydı, ileriki yıllarda bunu yapmasına müsaade edilmeyebilirdi. Hele 1955'ten sonra buna belki bizzat Demokrat Parti Grubu bile engel çıkartabilirdi.

Kitap hakkında

Kitabımızda yer verdiğimiz ezanın Arapçaya çevrilmesiyle ilgili hatıralardan Prof. Şerafettin Gölcük'ün anlattıkları çok önemli bir noktayı açıklığa kavuşturmaktadır. Gölcük hocanın anlattıklarından ve benzeri hatıralardan Adnan Menderes'in Başbakan olur olmaz ilk iş olarak ezanı aslî diline çevirmek için kollarını sıvadığını ve bu işi neredeyse "şahsî meselesi" haline getirdiği öğreniyoruz.

---

10 Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, İstanbul 1986, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul s. 111.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "İlk iş olarak ezanı Arapça çevirirsek CHP'nin eline bir koz vermiş oluruz. Acele etme, sonraya kalsın" şeklindeki itirazlarına karşı ısrar eden Menderes'in birkaç gün küsüp ortalıktan kaybolduğunu, bazı rivayetlere göre istifa ettiğini, Bayar'ın onu Mersin'de bulduranak "Tamam, gel halledelim şu işi" diye çağırdığını anlatan İlahiyatçı Prof. Gölcük bu bilgileri bizzat Celal Bayar'ın ağzından dinlediğini söylüyor ve Menderes'in ezan yüzünden Başbakanlıktan istifayı göze alacak kadar inançlı biri olduğunu hatırlatıyor.

Görüldüğü gibi sözlü tarih kaynakları yazılı tarihin karartma uyguladığı bazı noktaları açıklığa kavuşturabiliyor. Dahası, yazılı kaynaklara geçmemiş pek çok ayrıntıyı da öğrenmemize yarıyor. Son olarak bir olayın yaşandığı atmosferi çok daha sıcak ve canlı bir anlatımla öğrenme şansımız oluyor.

Benden yaşlı insanları dinlemeyi hep sevmişimdir. Onların bize kayıp bir dünyadan haberler getiren birer elçi olduklarına inanırım. Onlardan çok şey öğrenmişimdir. Hala gittiğim bir şehir veya ilçede yaşlı birileri varsa onların ellerini öper, anlatacakları bir şey varsa dinlemek ve kaydetmek isterim. Hiçbir şey öğrenemesem bile, hatırlarını sorar, dualarını almış olurum. Bu da az bir kazanç mıdır?

Geçen yıl içime birden bir kıvılcım düştü. 2010 yılı ezanın tekrar aslî diline çevrilişinin 60. yıldönümüydü. Acaba bu yıldönümüne bir sözlü tarih çalışması yetiştirebilir miydik? Üşenmedim, www.mustafaarmagan.com.tr adlı web siteme aşağıdaki duyuruyu yazıp yayınladım:

> 16 Haziran 2009, ezanın yeniden Arapça okunduğu tarihin 59. yıldönümü.
>
> Mustafa Armağan bu tarihî günü okurlarının da katkısıyla geleceğe dönük bir araştırma - soruşturma çalışmasına dönüştürmenin başlangıcı olarak değerlendiriyor ve 60. yılda (Mayıs 2010) yayınlanmak üzere bir kitap çalışmasına okurlarını davet ediyor.
>
> Bu ortak çalışmaya katılmak isleyenler önce birer mesajla başvuracaklar, arkasından kendi bölgelerinde yaşayan -aile büyükleri dahil- ve 16 Haziran 1950 gününü hatırlayan insanları bularak onlarla konuşacaklar ve konuşmalarını banda

kaydedeceklerdir. İkinci aşamada banda kaydedilenleri deşifre edecekler ve her iki materyali de sitemizde oluşturacağımız havuza göndereceklerdir. Bunlar değerlendirilerek gelecek yıl yayınlanacak kitaba kaynak oluşturacak. Katkıda bulunanların isimleri, konuştukları kişilerin isimleriyle birlikte kitapta yer alacaktır. Fotoğraf ve diğer belgeleme çalışmalarıyla ilgili bilgiler kendilerine bildirilecektir. Konuşacakları kişilerden özellikle aşağıdaki soruları sormaları islenmektedir. Tabii konuyla ilgili başka sorular da sorabilirler.

1. Türkçe ezan uygulandığı zamanla ilgili neler hatırlıyor? İnsanların bu uygulamaya tepkileri var mıydı?
2. Arapça ezan beklentisi DP'nin iktidara gelmesiyle nasıl arttı?
3. İlk Arapça ezan okunduğu sıradaki duygu ve hatıraları nelerdir?

Konunun bir yönünü sözlü tarih çalışması oluştururken, diğer yönünü yazılı kaynakların taranması teşkil edecektir. Hatırat ve gazetelerden derleme çalışması için katılmak isteyenler bunu özellikle belirtmelidirler.

Hayırlara vesile olması temennisiyle hepinizin katkılarını bekliyoruz. İletişim forumuna ulaşmak için buraya tıklayın.

Yaklaşık 1 yıldır orada bekleyen bu duyuruya yüzlerce cevap geldi. Eksik olmasınlar, çalışmaya katılmak istediklerini söyleyenler, dedeleri, babaları, yaşlı bir komşuları olduğunu yazanlar, yaz tatilinde memlekete gidince röportajları yapacağını bildirenler oldu. Tabii çağrımıza cevap verenler içinden bir kısmı elendi, çeşitli sebeplerle gönderemediler vaad ettikleri söyleşileri. Katılanlardan bir kısmını ben elemek zorunda kaldım, çünkü kitaba fazla bir katkıları olmayacaktı. Sonuçta bu çalışma ortaya çıktı.

Ancak çalışmamıza katılan veya katılmak isteyen, bizi sadece dualarıyla destekleyen veya şu veya bu şekilde çalışmamıza katkıda bulunan herkese teşekkür ediyorum.

Elinizdeki kitap, bir gönüllü grubun çalışmasının ortak eseridir. Kimisini sadece isim olarak tanıyorum, kimisini sadece ses olarak. Bazılarıyla bizzat görüştüm, konuştum. Bazılarının selamlarını aldım. Kapakta benim imzamı görüyorsanız bu sadece projeyi ortaya koyan ve katkıda bulunacak olanları yönlendiren kişi olduğumdandır.

Metinlerin bir kısmı söyleşi şeklinde gönderilmişti, bir kısmı da mektup veya mesaj olarak. Dolayısıyla biçimsel olarak ortak bir vasıfları yoktu. Bu yüzden söyleşilerde soruları metinden atarak özellikle anlatıcıların hatıralarının ortaya çıkmasını sağladım ve böylece mektup veya mesaj olarak gelenlerle belli bir homojenlik sağlamaya gayret ettim.

Çalışmamızın tamamen gönüllülük esasına dayalı olduğunu söylemiştim. Bu yüzden de kitapta ortaya çıkan hasıla, toplumun hemen her kesiminden, farklı yaş, eğitim, hayat ve gelir gruplarından insanın bu çalışma çerçevesinde toplanması oldu. İçerisinde ömrü köyünde geçmiş bir imamdan tutun da, iş adamlığı, profesörlük, hatta Cumhurbaşkanlığı makamına yükselenlere kadar zengin bir tayfa (spektruma) yayılan hatıralar, bize 1940-1950 arasının ve özellikle 16 Haziran gününün bir tek kare fotoğrafını çekme imkânını verdi. Bu beklemediğimiz oranda zengin profil, belki de çalışmamızı istatistikçilerin "tesadüfi örneklem" (*random samples*) adını verdikleri bir yönteme bilmeden yaklaştırmış oldu.

Akademik bir çalışma yaptığımız iddiasında değiliz. Bazı arkadaşlarımız bu projeyi Avrupa Birliği fonlarından yararlanarak çok daha nitelikli ve geniş ölçekli olarak yapma imkânımız olduğunu hatırlatmışlardı ama açık söyleyeyim, işin ihlası kaçmasın diye bu yola başvurmadık. Belki dedikleri gibi profesyonel manada ele alınsa çok daha verimli sonuçlara ulaşılabilirdi ama belki de bu çalışmadaki doğallığı, samimiyeti ve sıcaklığı orada yakalayamayabilirdik. Amatör ruhu korumak önemliydi.

Çalışmamıza katılan dostların isimlerini kayıt altına almak istiyorum. Hani laf olsun diye değil, gerçekten söylüyorum: Onların emekleri sayesinde bu çalışma vücut buldu. Olmasalardı çok eksik kalacağı muhakkaktı. Hepsine minnettarım.

Ankara'daki Milli Kütüphane'den Özgür İpek Pektaş ve Meral Arıkan'a, İstanbul Atatürk Kitaplığı'ndan Mürsel Düzenci'ye, başta Nuri Taşkın olmak üzere İSAM Kütüphanesi mensuplarına, IRCICA Kütüphanesi'nden hızlıca yararlanmama imkân tanıyan Hidayet Nuhoğlu'na, Zaman gazetesi arşivinden Abdullah Turan Oğuzhan'a, Uludağ Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Öcal'a ve aşa-

ğıda isimlerini zikrettiğim gönüldaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bundan sonra da onlarla beraber güzel çalışmalara imza atacağımıza inanıyorum:

Nazife Alkan, Ömer Arslan, Cevdet Coşkun Ayılın, Tuğrul Balta, Cüneyt Batur, Mustafa Becit, Mahmul Bıyıklı, Rumeysa Bostan, Mahmul Can Büyükbozdoğan, Zeynep Cer, Nurullah Çelin, Yusuf Çiftçi, Ozan Dinç, Ayşe Gül Duran, Emre Doğan, Selman Elaldı, Lütfi Ergene, Zahide Boşça Gökçe, Zafer Gülcan, Ömer Gündoğdu, Arzu Gürşen, Pınar Işık, Rıdvan Kaçar, Enis Kalyon, Atalay Kara, Murat Kara, Tuğba Kaya, Mehmet Kocaer, Şeyimi Koçak, Şahin Nursaçan, Şehmus Oran, Mustafa Özcan, Ceyda Özen, Enes Özkan, Fatih Somalı, Özen Söyler, Buket Kübra Şahaner, Naim Tarım, Akif Usluy, Sema Üstün, Ömer Naci Yılmaz.[11]

Kuşkusuz bu çalışmanın yayınlanmasında değerli Timaş Yayınları çalışanlarının hem fikir, hem de emek anlamında katkılarını zikretmesem bu fasıl eksik kalırdı. Emine Eroğlu'ya, sevgili editör Adem Koçal'a, ayrıca Sibel Yalçın ve Havza Kızıltuğ'a ellerinize sağlık diyorum.

Umarım bu küçük çalışma, bugüne nasıl geldiğimizin anlaşılmasına ufacık da olsa bir katkıda bulunur. Ayrıca çalışmamızla sözlü tarih çalışmalarının önemine dikkat çekebilirsek ve yeni sözlü tarih çalışmalarının yapılması noktasında gençleri teşvik edip yönlendirebilirsek ben ve değerli arkadaşlarım kendimizi bahtiyar sayacağız.

Haziran 2010

Mustafa Armağan

11 Sevgili kardeşim Ömer Naci Yılmaz'ın babası Naci Yılmaz, kitapta yer alan söyleşiden kısa bir süre sonra vefat etti. Aynı köyden çalışmamıza katılan Hacı Mehmet Yolcu da dar-ı bekaya irtihal etil. Allah mekanlarını Cennet eylesin, geride kalanlara sabır versin.

Önsöz

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar mânâsını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüdâ'nın...
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!

Hemen herkes Ziya Gökalp'in 1915 tarihli "Vatan" başlıklı şiirinde[12] ezanın Türkçe okunmasının önemine, "Türkçe Kur'an" tavsiyesiyle birlikte değindiğine dikkat çekmiştir. Böylece daha Cumhuriyet'in ilanından önce, kurulması düşünülen ülkede sadece Türklerin yaşayacağı varsayılmakta ve din dili olarak Türkçenin herkes tarafından bilineceği varsayımından hareketle ezan ile Kur'an'ın anlamını bilip anlayacak bir halkın ve o halkın yaşayacağı bir vatanın hayali kurulmaktadır. Ancak yeterince bilinmeyen bir husus, 1908'de aynı Ziya Gökalp'in "Ezan" başlıklı bir şiir yazdığı ve orada ezanı "Asr-ı Saadet"in sesi olarak nitelendirmiş olmasıdır.

12 Ziya Gökalp'in "Vatan" başlıklı manzumesi 1918'de basılan *Yeni Hayat* adlı kitabında daha çok ses getirdiği için olacak genellikle ezanla ilgili yayınlarda 1918 tarihli olarak kaydedilmiştir ama Prof. Kenan Akyüz, *Batı Te'sirinde Türk Şiiri Antolojisi* adlı kitabında (3. baskı, Ankara 1970, s. 704) şiirin 1915 tarihli olduğunu tespit etmiş bulunuyor.

Ezan" adlı şiirinde geçen,

Okunurken ezan, sanır her vicdan
Cebrail'dir gelmiş Bilal ağzından
Bütün İslam ümmetine seslenir

mısralarının aynı Ziya Gökalp'e ait olduğuna inanmak gerçekten zordur.

Ancak bu örnek, Türkçülük düşüncesinin 1908'de değil, 1910'ların ortalarına doğru şekillendiğini göstermesi açısından da önemlidir. Aynı dönemde "Şâir-i Azâm" Abdülhak Hamid (Tarhan) da "Allahu ekber"in, yani ezanın "Milli tekbirimiz" olduğunu söylüyor, mihrap ve minberin onun sayesinde ayakta durduğunu, onun İslam'a rehber olduğunu vurguluyordu:

Allahu ekber Allahu ekber
Kaim onunla mihrab u minber
Tekbir-i milli İslama rehber
Allahu ekber Allahu ekber.

Ziya Gökalp'in Türkçülük akımının karşısında, kendisine has bir hassasiyeti sentez etmeye uğraşan Yahya Kemal, Mütareke yıllarında bize ezanla ilgili, kulaklarımıza uzun yüzyıllar küpe olacak ölümsüz bir yazıyı miras bırakmıştı.

Her konuda olduğu gibi ezan konusunda da en sağduyulu tespitleri yapabilen Yahya Kemal, İstanbul'un Şişli, Moda ve Kadıköy gibi 'Ezansız Semtleri'nde doğan, büyüyen ve oynayan çocukların talihsizliğine acıdığı 1922 tarihli yazısında[13] , çocuklukta "Müslüman rüyası" görmenin önemini vurgular. Halbuki ezanlı semtlerde doğanların kulaklarına ezan okunmuş, evlerinde namaza durmuş ihtiyar nineleri görmüşler, mübarek günlerin akşamlarında bir minderin köşesinden okunan Kur'an'ın sesini işitmişler, minicik elleriyle raftan Allah'ın Kitabı'nı indirmişler, açıp sayfalarını koklamışlar, ilkin besmeleyi öğrenmişler, kandilleri, bayramları, bayram namazlarını iple çekmişler, kulaklarının pasını tekbirlerle gidermişlerdir.

13 Yahya Kemal, "Ezansız semtler", *Azız İstanbul*, 3. baskı, İstanbul 1974, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, s. 120-124.

Henüz Türkiye'de ezanın Arapça okunmasının yasaklandığı günlere 10 koca yıl vardır ve Şair, kalemini zamanın kanına batırarak şu kâhince satırları yazar kâğıdına:

> Artık Türk milletinin ruhu bir rayiha gibi uçtu mu? Hayır, büyük kütlede yine o ruh var fakat biz son nesil, bir sürü gibi, büyük kafileden [halktan] uzaklaştık, kaybolduk. Fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, döneceğiz, tekrar büyük kafileye iltihak edeceğiz, yeni tarzda yaşayışla cedlerimizin diyânetini mezcedip, bizi bu çoraklıktan, bu karanlıktan, bu ufunetten kurtaracak mürşidler, şairler, edibler, hatibler, yetişmedi fakat gayet tabii bir revişle büyük kafileye kendi kendimize döneceğiz.

Öte yandan Ziya Gökalp bu yazının yazılışından 7 yıl önce, 1915'de kaleme aldığı "Vatan" başlıklı şiirde tamamen başka bir telden çalmaktaydı. Onun derdi, ezanın maneviyatı değil, dilidir. Gökalp vatan ile dili özdeşleştirdiği şiirinde şöyle düşünür: Madem dilimiz Türkçedir, ibadetlerimiz, hatta Kur'an da Türkçe olmalıdır.

Yahya Kemal, 1922 yılında adeta gelecekte olacakları sezmiş gibidir. 10 yıl sonra uygulamaya geçirilecek olan Ziya Gökalp'in 'Türkçe ezan' hakkındaki tehlikeli görüşlerine nazire yazarcasına, makalesini şu iç burkucu cümlelerle noktalar:

> Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık. Biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri hatırlamayacaklar.

Yahya Kemal'in o anlamlı "Ezansız semtler" başlıklı yazısı bana Türkiye'de 1932'de başlayıp 1950'de sona eren 18 yıllık ezan fetretini hatırlatır. Hatta neredeyse bu fetret tehlikesine karşı yazılmış izlenimi verir.

Şairin "Ezansız semtler" dediği Frenk (Batılı) hayat tarzının hakim olduğu yerlerde yaşayanlar, 'anne millet'in kucağından ayrılıp başka, 'biz'e yabancı bir yola girmişlerdir. Ancak ezanlı semtlerde doğan neslin, hafızalarında da olsa o manevi varlığı yaşatmaya devam ettiği içindir ki, günün birinde milletin kucağına geri dönüş imkânları

mevcuttur. Asıl üzülünecek nokta şudur ki, bir sonraki nesil böyle bir imkândan mahrum kalacaktır.

Peki onlar gerektiğinde hangi annenin kucağına sığınacaklardır?

Şair, bir sabah namazında ezanlı semtlerden birine gider ve küçük camiye girip Müslüman kardeşleriyle ruhunu buluşturur. Ama içi de buruktur:

Ya bu imkâna sahip olmayanlar ne yapacaklardır? Bir gün "Anne millet"in elinden kurtulup kaçarsa çocukları? O zaman ne olacaktır?

İşte 16 Haziran 1950'de camiden, namazdan, ezandan, hatta Allah'tan soğutulmakta olan bir halkın içinden çıkan bir iktidar, Yahya Kemal'in "Anne milleti" ile bu vatanın çocuklarını yeniden buluşturdu, kaynaştırdı, bir araya getirdi.

Milletin o mübarek ele nasıl yapıştığının ve onun kıymetini kaybettikten sonra nasıl tarifsiz bir hasretle ona yeniden kavuşmayı beklediğinin hikâyesi anlatılmaktadır elinizdeki kitapta.

Canlı, halen içimizde yaşayan tanıkların anlattıklarıdır bunlar. Babalarımız, annelerimiz, dede ve ninelerimiz o mahzun günlerin hafızalarına bıraktıklarını bizimle paylaşırken, içlerine saplanan kaygı hep aynıydı.

Allah bu millete bir daha o ezansız günleri yaşatmasın.

Giriş

Kemalizm, Türkiye'nin siyasal kuruluşunu baştan sona değiştirdi
ve büyük bir devrimci kadro yetiştirdi ama,
İslâmiyetin Türk halkının muazzam çoğunluğuna verdiği
manevî yönü milliyetçiliğe çevirmekte başarısız kaldı.

TALÂT [SAİT] HALMAN

"Bağdaşma çağı", *Milliyet*, 27 Mayıs 1969

1950 yılının 29 Mayıs günü Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihî oturumlardan birine sahne olmaktadır. Dışarıda kalabalık bir halk topluluğu, içeride çoğunluğu CHP'li seçkinlerin "Hasolar ile Memolar" diyerek küçümsedikleri halkın vekilleri, çiçeği burnunda Başbakan'ın açıklayacağı hükümet programını tarifsiz bir heyecanla beklemektedirler.

TBMM gerçi bu tarihten tam 30 yıl önce, 23 Nisan 1920'de açılmıştır ama 14 Mayıs 1950 günü yapılan 9. genel seçimlere kadar o çok sözü edilen "irâde-i milliye", yani milletin iradesi seçim sandıklarına bir türlü yansıtılamamış, Cumhuriyeti demokratikleştirmek, yani asıl hedef olan halkın malı haline getirmek o zamana değin mümkün olamamıştır. Böylece 1950'de milletvekili seçilenler ilk defadır ki, kelimenin gerçek anlamında "milletin vekili" olmuşlardır. Halk da ilk defa kendi iradesinin siyasî planda gerçekleştiğine tanık olmuştur.

Nitekim o günlerin bir dergi sahibi, bu meclisi "Milletin iradesinden doğan bu 9. meclisi biz hakiki bir TBMM olarak selamlıyoruz" şeklinde nitelendirmekteydi. Yazara göre daha önce görev yapan 8 meclis -ünlü birinci Meclis de dahil-, "bir diktatörlük hizbi"nin elinde kalmış ve bu yüzden de görevini hakkıyla yerine getirememişti?[14]

Konuşmaya hazırlanan 51 yaşındaki sempatik Başbakan, notlarına son bir ker daha göz attıktan sonra Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın çağrısıyla kürsüye çıkmış ve kendisine kulak kesilen milletvekillerine olduğu kadar umudunu ona bağlamış olan Türkiye'ye de ilk mesajını şu sözlerle vermiştir:

> Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetiniz millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevki-ine gelmiş bulunuyor. 9. Büyük Millet Meclisinin azaları olan sizleri, Türk milletinin hakiki mümessillerini selamlamakla derin bir gurur ve iftihar duymaktayım.[15]

'Tarihimizde ilk defa..."

"Milli iradenin tam ve serbest tecellisi..."

"Milletin mukadderatına hâkim olmak…"

"Türk millerinin hakiki mümessilleri (temsilcileri)... "

Bu gayet bilinçli olarak kullanılan sivri ama manidar ifadelerin her biri, artık kapanmış bulunan Tek Parti döneminin seçimlerde enkaz haline gelmiş bulunan kalesine, yani CHP'nin siyasî mirasına birer balyoz gibi inmekte, her haliyle Türkiye'nin tarihinde yeni ve beyaz bir sayfanın açıldığını müjdelemektedir.

Acaba sevinmek için biraz acele mi etmiştir çiçeği burnunda Başbakan? Kim bilir...

Açıkça 1950 seçimlerine kadar "sözde seçilmiş olan" ama 1920'deki ilk Meclis dışında aslında hep yukarıdan atanmış olan milletin temsilcilerinin "sahte" veya "gölge" olduklarını açıkça beyan edebilen bu sarsıcı sözlerin sahibi, bu kelleyi koltuğuna alıp da konuşan Başba-

14 Tahsin Demiray, *D.P. mesuliyet mevkiinde'. *Hafta*. 26 Mayıs 1950. Bu yazı daha sonra yazarın *1950-1953 ün Hatıralık Fiske Taşları* adlı kitabına da alınmıştır (İstanbul 1956. Türkiye Yayınevi, s. 5-7).

15 Hazırlayan: Faruk Sükan. *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*, TBMM 1950-1960.2. baskı. Ankara 1992, s. 4.

kan, kim bilir hangi kapanmamış defterlerin muhasebesini yapmak iddiasındadır?

Ve ne cüretle? Kime güvenerek?

Sarf edilen ilk cümlelerin ardından birilerinin zihinlerindeki yaprakların altlarında karanlık kımıldanmalar başlamıştır ya, biz yine kürsüde konuşan Başbakan'a (o zamanki deyimle 'Başvekil'e) dönelim ve bakalım başka hangi sarsıcı fikirleri dile getirmiştir o hükümet programında?

Şunları mesela:

> ... Artık memleketimizde normal siyasî hayat başlamıştır. Şüphe yok ki, 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihî bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihî günün hatırasını yalnız Partimizin değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yad ediyoruz.

Ülkemizde 'normal' siyasî hayatı başlatmış olan 14 Mayıs seçimleri. 27 yıllık Tek Parti yönetimine son vermekle kalmamış, aynı zamanda siyasette yeni bir devir de açmıştır. Bu yüzden de müstesna önemde tarihî bir olaydır. Hem bu Demokrat Parti eliyle başarılmış olsa bile, bu başarı gerçekte Türkiye'nin bir başarısı olarak ayakta alkışlanmalı değil midir?

Aynı konuşmada Başbakan Adnan Menderes'in merakla beklenen laiklik konusundaki görüşlerini de dile getirdiğini görürüz. Daha önce seçim beyannamesinde dile getirilen "millete mal olmuş inkılaplar" ın korunacağı, "mal olmamış inkılaplar"ın ise tasfiye edileceği fikrini Meclis kürsüsünde tekrarlayan Menderes, "irticaî tahrike" asla izin vermeyeceklerini, bununla birlikte "din ve vicdan hürriyetleri"nin gereklerini de yerine getireceklerini sözlerine eklemiştir. Ona göre hakiki laiklik "dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisinin bulunmaması" ve "hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde", yani düzenlenme ve uygulanmasında etkili olmamasıdır. Bu çerçevede gerek okullara din derslerinin konulması, gerekse din adamları-

16 O zaman Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili olarak mecliste bulunan romancı Halide Edip Adıvar, 14 Mayıs'ın 'Demokrasi Bayramı' olarak kutlanmasını teklif etmiştir. (Bkz. Şerafettin Turan. *Türk Devrim Tarihi. 4. Kitap (İkinci Bölüm): Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye* (1-4 Mayıs 1950-27 Mayıs I960), Ankara 1999. Bilgi Yayınevi, s. 24.)

nı yetiştirecek yüksek kurumların (İlahiyat Fakültesini kastediyor) faaliyete geçmesi için ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir.

Az önce kanunlarımızdan Tek Parti devrinin tortularını temizleyeceklerini söyleyen yeni Başbakan, gariptir, bu radikal konuşmasında Türkçe ezanla ilgili açık bir görüş ileri sürmemiştir. Ancak halk, o engin seziş kudretiyle bu ilk hükümet programında aradığı rahatlamanın ipuçlarını sezmiş ve hemen ardından hükümetten ilk talebini adeta bir ortak duygu halinde dile getirmiştir. Halkın ilk talebi, 18 yıldır Türkçe okunmakta olan ezanın aslî diline, yani Arapça aslına göre yeniden okunabilmesidir.

Hatta seçimlerden önce halkla ilk toplantısını yaptığı Gediz civarındaki bir yerde Menderes'in seçmenlere yol, elektrik, su getireceklerini, gelirlerini artıracaklarını vs. anlattığını, oysa halkın bu en temel ihtiyaç konularıyla ilgilenmediğini, buna karşılık, "Onları geç, sen ezanı Arapça okutacak mısın okutmayacak mısın? Bize onu söyle" tarzında tepkiler aldığını o yılları yaşayanlar bizzat bana anlatmıştı.

İşte hükümet programının açıklandığı günden itibaren halktan yükselen bu talep giderek kabaracak ve içine yalnız Demokrat Parti'yi değil, yasağı getiren Cumhuriyet Halk Partisi'ni katarak maksadına çok kısa bir sürede, sadece 18 günde ulaşacaktı.

İlk icraat: Arapça ezan

> Mükemmel bir hafızası, yatkın bir kalemi, veciz bir ifade tarzı olduğunu bu çalışmalar sırasında fark etim. Gün geçtikçe kendisine sevgi ve güvenim artıyordu. (...) Zeki bir adamdı. Kafası ve yüreği muvazeneli [dengeli] idi. Denilebilir ki, fikirlerini, vicdanının adaletine uğratmadan tatbikata götürmezdi. Doğru düşünmesini bilirdi. Onun için bir fikrin güzelliği değil, doğruluğu önemli idi. Bir fikrin doğruluğu da, hayata uygulanabildiği, insanı ve toplumu daha ileriye götürebildiği ölçüde aşikâr olurdu.

Celal Bayar, kurucularından olduğu Demokrat Parti henüz muhalefetteyken Adnan Menderes'i geleceğin başbakanı olarak gözüne

17 *Celâl Bayar Anlatıyor: Başvekilim Menderes*, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, İstanbul 1986, Tercüman Yayınları, s. 39 ve 60.

nasıl kestirdiğini böyle anlatıyordu. Ve Menderes'in inandığı doğrunun "insanı ve toplumu" daha ileriye taşıyabilmesi özelliğine dikkat çekiyordu. Nitekim herkesin Fuat Köprülü veya Refik Koraltan gibi partinin ağır toplarının Başbakan olarak atanacağı beklentisi içinde olmasına rağmen, Bayar'ın Menderes'i çağırıp "Başvekil sizsiniz Adnan Bey" diyerek kabineyi kurma görevini ona vermesi[18], vaktiyle onun bu yeteneklerini fark etmiş bulunmasından kaynaklanmıştır.

Bu noktanın ayrıntılarını, Celâl Bayar'ın ezanın Arapça okunabilmesine izin verilmesi konusunda ileri sürdüğü görüşlerinde tekrar ele alacağız. Ancak şimdi olayların akış zincirine geri dönelim ve ezanla ilgili kanunun çıkma sürecini gözden geçirmeye devam edelim.

Adnan Menderes'in kurduğu bu ilk hükümet, 2 Haziran günü Meclis'ten güvenoyu istemiş, ufak bir usul meselesini büyüten CHP milletvekilleri salonu terk edince oylama sadece Demokrat Partililer arasında yapılmıştı. Ancak başlangıçta Menderes'in yalnız Ana Muhalefet Partisinin değil, kendi partisinin de muhalefeti karşısında bunaldığını, zaman zaman çok zor durumlara düştüğünü gösteren bir örnek olarak zikredelim ki, DP Grubundaki ilk güven oylamasına Demokrat Parti'den 163 milletvekili, Meclisteki oylamaya ise 126 milletvekili katılmamıştır. [19]

Bir başka deyişle, DP'nin toplam milletvekili sayısının yarıya yakını gibi şaşırtıcı bir rakama ulaşan bu parti içi muhalefete rağmen yoluna devam etmeye çalışmıştı Adnan Menderes. Onun başlangıçta hangi sırat köprülerinden geçerek icraatta bulunduğunu bu ayrıntıdan çıkartmanız mümkündür. Yaptığı işin büyüklüğünü anlamak bakımından da bu bilgi önemlidir.

Şunu söylemeye çalışıyorum:

9 Haziran 1950 günü Genel Başkanlığa getirilen Adnan Menderes, bir hafta sonra ezan yasağını kaldırdığı zaman henüz grubuna dahi hakim bulunmuyordu. Dolayısıyla belki "iktidarda" idi ama henüz "muktedir" değildi. Bu noktanın göz önünde bulundurulması çok önemli görünüyor bana. Biliyorsunuz DP Grubu 1955 yılında bütün kabineyi istifa ettirmiş, hükümeti devirecek gücü olduğunu

18 *Başvekilim Menderes,* s. 103.

19 Şerafettin Turan, *age*, s. 20 ve 25.

göstermiştir, dolayısıyla sahip olduğu güç hiç de yabana atılacak cinsten değildir.

Halka mal olmamış bir inkılab

Bir yandan güven oyu alan, öbür yandan da partisinin Celal Bayar'ın boşalttığı Genel Başkanlık koltuğuna oturan Adnan Menderes, 5 Haziran günü *Zafer* ve *Son Posta* gazetelerine verdiği demeçlerde Arapça ezan yasağının Atatürk zamanında taassupla mücadele mecburiyetinden doğduğunu, artık o tedbirlerin devamına gerek kalmadığını söylemiş ve ardından, meselenin "laiklik ve vicdan hürriyeti" bakımından halledileceğini sözlerine eklemiştir.

Burada "millete mal olmuş inkılaplar"ın korunacağı görüşünü tekrarlayan Menderes'in, "mal olmamış inkılapları" tasfiye sürecini ise ezan yasağı ile başlatmış olduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu demeçlerin verildiği tarihten kanunun çıkış tarihine kadarki 11 gün içerisinde basında yoğun bir tartışma başlamış, özellikle de Ulus gazetesi ve Falih Rıfkı Atay ile Kudret gazetesinde yazan Millet Partisi Genel Başkanı ve Atatürk'ün eski Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur arasındaki sert polemik, aradan yıllar geçse de unutulmamıştır. [20]

Nihayet DP Meclis Grubu, 13 Haziran tarihli basına kapalı yaptığı grup toplantısından sonra bir açıklama yaparak ezan yasağını kaldıracak madde teklifinin ertesi gün genel kurula getirileceğini bildirmiştir. Nitekim 31 Mayıs'ta Tokat milletvekili Ahmet Gürkan, 2 Haziran'da Kayseri milletvekili İsmail Berkok ve 13 arkadaşının imzasıyla, son olarak da 14 Haziran'da Menderes hükümetince Arapça ezanı yasaklayan 526. maddenin değiştirilmesi için üç ayrı kanun tasarısı ve teklifi hazırlanıp Meclis başkanlığına sunulmuştur.

Tekliflerde Türkçe ezan uygulamasının yanlış olduğu belirtilmekte ve bu yasağın din ve vicdan özgürlüğüne bir baskı olduğu vurgulanmakta, daha sonra da Müslüman Türklere sebepsiz yere manevî huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasiyle yönetilen bir devlet düzeni içinde yer alabilmesinin imkânsız (müstahil)

20 Tartışma hakkında özet bilgi için bkz. Dücane Cündioğlu, *Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet I*, İstanbul 1999, Kitabevi, s. 120 vd.

olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesine 1941 yılında yapılan ilavenin kaldırılmasının "Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı vereceği" ifade edilmektedir.[21] (1941 yılında, Atatürk zamanında bile bulunmayan ezan yasağının neden kanun maddesi haline getirildiğinin ilginç açıklamasını birazdan bulacaksınız.

Teklif metninde gayet ihtiyatlı bir dil kullanıldığı hemen dikkati çekmektedir.[22] Her şeye rağmen ihtiyatlı davranmak ve 'iyi saatte olsunlar'ı ürkütmemek ihtiyacını duymuş olduğu anlaşılıyor hükümetin.

Yine de tasarıya yönelik tepkilerin azalmadığını, basındaki tartışmalar eliyle -hatta bu günlere kadar- sürüp gittiğini söylemek durumundayız. Bu karanlık sesler, 27 Mayıs darbesinin arkasından darbenin gerekçelerinden birisi olarak ezanın Arapçaya çevrilmesini sayacak ve Türkçe ezana dönüş için sonuç vermeyecek bazı tepkisel girişimlerde bulunacaklardır. Ancak bunlar saman alevi gibi sönmüş, bir heves olmaktan öteye gidememiştir. Kitabımızda yeri geldiğinde bu konuya ilişkin ayrıntılara da yer vereceğiz.

Ancak şimdi bugüne kadar tartışması devam eden bir noktayı açıklığa kavuşturmakta fayda vardır: Ezanın Arapça okunmasına izin veren kanuna yalnız Demokrat Partililer mi evet oyu vermiştir? Ya da şöyle soralım: CHP milletvekilleri ezanın Arapçaya çevrilmesine kabul oyu mu yoksa red oyu mu vermişlerdir?

CHP destekledi mi?

Burada CHP'nin tavrı son derece ilginç seyir izler. Şimdilerde "laikçi çevreler", başları her sıkıştığında DP ve Menderes'i Cumhuriyetin değer ve kazanımlarına yönelik 'karşı devrim'i başlatmakla suçlamaktadırlar (bununla Atatürk ilkelerine karşı olan sözüm ona 'gerici'

21 Halis Ayhan-Mustafa Uzun, "Ezan-Ezanın Türkçeleştirilmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt 12, İstanbul 1995, s. 41.

22 Ancak Ali Dikici'nin metinde ezan kelimesinin geçmediği iddiası (bkz. "İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi bağlamında Türkçe ezan denemesi ve buna gösterilen tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 10,5/2006, s. 77-104) TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre doğru olmasa gerektir. Krş. Ayhan-Uzun, agm, s. 41

bir hareketin başlatıldığını kastettiklerini biliyorsunuzdur). Ancak 14 Mayıs seçimlerinden perişan bir vaziyette ve sadece 68 milletvekiliyle çıkan CHP'nin[23] ezan konusunda nasıl bir tavır takınacağı son ana kadar belli olmamıştı.

"Evet" deseler bir türlü. "Hayır" deseler bir başka türlüydü.

"Evet" deseler, Arapça ezanı yasaklayan kanunu çıkaranlar kendileriydi, bunu seçmenlerine ve kendi kendilerine nasıl izah edeceklerdi?

"Hayır" deseler, bu defa seçimlerde uğradıkları hezimeti ebedileştirecek ve halkın tepkisini iyiden iyiye kabartacak tehlikeli bir karara imza atmaktan çekiniyorlardı. Ne de olsa halkı umursamadıkları Tek Parti devri yeni sona ermişti ve artık popülist davranmalarını gerektiren bir siyasi iklimde yaşadıklarını, kısa bir süre önce acı bir tecrübeyle de olsa öğrenmişlerdi.

CHP Grubunda yapılan görüşmelerde tasarı çetin tartışmalara yol açmış ve sonunda tasarının açıkça değilse bile zımnen desteklenmesi yönünde bir karar alınmıştır, yine de grupta bazı çatlak seslerin yükseldiği ve tasarının aleyhine görüşlerin de savunulduğunu biliyoruz.[24]

Ezcümle CHP'lilerin, açıktan açığa 'destekliyoruz' dememekle birlikte, tasarının aleyhinde bir grup kararı almaktan da ısrarla kaçındıkları anlaşılmaktadır. Nitekim CHP sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu, oylamadan önce yaptığı açıklamada Arapça ezanın ceza konusu olmaktan çıkarılmasına karşı (muarız) olmadıklarını resmen beyan etmiştir.[25]

Ezan lehine kabaran dalga, CHP'yi de içine alarak hedefine doğru emin adımlarla ilerlemektedir.

---

23 Unutmayalım ki, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü bile İstanbul'dan seçilecek kadar oy alamamış, ancak Malatya'dan milletvekili seçilerek Meclis'e girebilmiştir. (O tarihlerdeki seçim kanununa göre bir aday birden fazla yerde seçime girebiliyordu.)

24 Mesela 17 Haziran 1950 tarihli Hürriyet gazetesinin birinci sayfasında "Ezanı Arapça okuma yasağı kalktı" manşetinin altında daha küçük puntolarla "C.H.P. de müzakerenin başlangıcında bu karara karşı olmadığını bildirdi. C.H.P. Meclis Grubunun bu kararı ile [CHP'nin resmi yayın organı sayılan] Ulus'un Arapça ezan aleyhinde son günlerdeki neşriyatı arasında görülen tezat hayret uyandırmaktan geri kalmadı' denilmiştir. CHP'lilerin 9 yıl önce, 1941'de kendi koydukları yasağın kalkmasına Evet oyu kullanmaları, basını da şaşkınlığa düşürmüş görünüyor.

25 *Milliyet*, 17 Haziran 1950; *Hürriyet*, 17 Haziran 1950; *Ulus*, 17 Haziran 1950.

Kendisi bir ara CHP Genel Başkanlığı da yapan Altan Öymen, *Değişim Yılları* başlığı altında yayınladığı hatıralarında CHP'nin bu sıkıntılı durumunu bütün yalınlığıyla gözler önüne sermiş bulunuyor. Altan Öymen CHP'nin sıkıntısının bir yandan muhalefetin "dinsizlik" ithamına uygun bir görüntü vermemek, öbür yandan da "laiklik"ten tavize hayır demek etrafında şekillendiğini söylemektedir. Halbuki

> Neresinden bakılırsa bakılsın, CHP Türkçe ezanın sahibiydi. Yeniden "Arapça ezana dönüşe karşı çıkmayacak da ne yapacaktı?

Burada Faik Ahmet Barutçu'nun hatıralarına eğilerek o günlerin parti içi atmosferini yansıtmayı deneyen Altan Öymen, CHP Grup Başkanvekili sıfatıyla Faik Ahmet Barutçu ve Genel Başkan sıfatıyla İsmet İnönü'nün Arapça ezana karşı çıkılmasından yana olduklarını, buna mukabil grubun "havası"nın hiç de aynı doğrultuda olmadığı bilgisini vermektedir, Öymen'in Barutçu'nun hatıratından aktardığı aşağıdaki pasajda konumuzla ilgili son derece ilginç bilgiler yer almaktadır:

> İnönü'nün telkinleri para etmemiştir. Az kalsa, ekseriyet Türkçe ezan okumanın hata olduğunu itirafa kadar gidecek, Demokratların teklifini iştiyakle kabule karar verecekti. Bunun bir millî dil ve şuur meselesi olduğunu, millî devlet politikasının mümkün olan her yerde Türkçe konuşmayı emrettiğini ve millî şuur politikasının icabı olarak Türkçe namaza da davet yapılmasını tercih ettiğimizi (Mecliste konuşacak olan parti sözcüsünün söylemesini) [...] kabul ettirinceye kadar akla karayı seçtik.

Ancak CHP sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu, İnönü-Barutçu ekibinin bu baskısına rağmen, açıklamasında ezana karşı çıkmayacaklarını "Biz milli şuura güveniyoruz'' cümlesiyle dile getirmişti.

Kanun CHP'nin de oylarıyla geçmişti

Böylece anlaşılıyordu ki, ezan konusunda CHP kendi içerisinde bir uzlaşma sağlayamamış, seçim hezimetinin getirdiği kafa karışıklığı, verilen muğlak karara da yansımıştı. Nitekim aynı Cemal Reşit Eyüboğlu, Genel Kurulda kanun tasarısı görüşmelerinde partisi adına yapacağı konuşmaya çağrılırken, tasarı aleyhine konuşacağını ilan

eden Meclis başkanımı bir düzeltmede bulunarak, tasarı "aleyhinde değil, tasarı "hakkında" konuşacağını söylemiş ve konuşmasında ezan meselesini bir 'dil', bir ‘milli şuur' meselesi olarak anladıklarını belirttikten sonra sözlerine şunları eklemişti;

> Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraflar değiliz. Milli şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız.[26]

Böylece 17 Haziran 1950 günü Türkiye'deki ulusal basının manşetlerinde, kanunun CHP’nin de tasvibiyle çıkarıldığı şeklinde haberler okunacaktı. Manşetlerden bazıları şöyle diyordu;

- C.H.P. Meclis Grubu sözcüsü, Grubun Türkçe ezan-Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmağa taraftar olmadığını bildirdi (Ulus).
- Arapça ezan ve kamet aleyhtarları C.H.P. grubunda da yenildi, inkılâba ihanet ve irticaa avdet [dönüş] edebiyatı yapanlar ekalliyette [azınlıkta] kaldılar {Son Posta).
- Meclis, Arabca ezan yasağını kaldırdı. C.H.P. milletvekilleri de kanunu tasvib ve kabul ettiler (Cumhuriyet).
- ...C.H.P. sözcüsü, Arapça ezan meselesinin ceza mevzuu olmaktan çıkarılmasına Partinin muarız olmadığını söyledi {Milliyet).
- C.H.P. de müzakerenin başlangıcında bu karara muhalif olmadığını bildirdi {Hürriyet).

Manşetlerden de anlaşılabileceği gibi, CHP yönetimi ezan konusunda grup kararı almamış, milletvekillerini serbest bırakmış ama kanuna karşı çıkmayacaklarını da özellikle belirtmek ihtiyacını duymuştur. Nitekim oylamada aleyhte herhangi bir oy kullanılmadığına göre, 18 yıl (bunun 9 yılı kanunî cezayı müstelzim olmak üzere) devam eden Arapça ezan yasağının kaldırılması kararı Meclis'ten ittifakla geçmiş demektir.

---

26 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, İstanbul 2004, Doğan Kitap, s. 490-492. Öymen kitabının 4113-496. sayfalarını (14 sayfa) Arapça ezan konusuna ayırmıştır. Meclisteki ezan müzakereleri hakkında ayrıca bkz. *Ulus*, 17 Haziran 1950; *Hürriyet*, 17 Haziran 1950.

Velhasıl, o zamanki deyişle, Meclisin ‘‘Demokrat"ı da, “Halkçı"sı da ezanın aslî diline çevrilmesi lehine oy kullanmış, böylece Cumhuriyet döneminin dinde reform girişimlerinin en önemli ayaklarından birisi, 9. TBMM'deki ‘‘halkın hakiki temsilcileri’’nin oybirliğiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

Dolayısıyla 1950 Haziran’ında DP şayet bir ‘karşı devrim'e girişmişse bile, bu girişimim bizzat CHP’nin işbirliğiyle gerçekleştiği çok açıktır. Bu takdirde bugünkü CHP’lilerin ‘Ezanı Arapça okutarak Şeriatı geri getiren sizler...” şeklindeki eleştirilerinin, hatta suçlamalarının muhataplarından biri de, yine bizzat Cumhuriyet Halk Partisi olmaktadır.

Ezan nasıl ve neden Türkçeleştirildi?

Ezanla ilgili metinleri incelerken bir nokta dikkatimi çekti. Konu üzerinde yazıp çizenler “1931 Ramazanı”ndan veya “1950 Ramazanından söz ediyorlardı. Hiç kusura bakmasınlar, ben böyle bir Ramazan ayını bilmiyorum. Malum, Ramazan Hicri (Kamerî) takvimin kadrosundaki bir aydır ve Miladi takvimin aylarını da ilkokulda şarkı söyleterek herkese öğretirler. Miladi takvimin ayları içerisinde ne yazık ki, “Ramazan” diye bir ay mevcut değildir.

Bundan ne çıkar diyorsanız, şu:

Türkçe ezan uygulamasından söz ederken “1932 Ramazanı” diyenler bilmeli ki, Miladi 1932 yılında bir değil, iki Ramazan yaşanmıştır: Hicri 1350 ve 1351 Ramazanları. Hicrî 1350 Ramazanı 10 Ocak-8 Şubat 1932’ye denk gelir. 1351 yılının Ramazan ayı ise 29 Aralık 1932’de başlamış[27] ve 27 Ocak 1933’de sona ermiştir. Dolayısıyla yakın tarihimiz için çok önemli bir olay olan Türkçe ezan uygulamasının 1351 Ramazanında sahne almış olduğunu bilmek önemlidir.

Bu tarih konusu üzerinde neden bu denli ısrarla durduğumuzun sebebi şu ki, Türkçe ezan okunması için yürütülen ‘beste’ (evet, beste!) çalışmaları 1932’nin Ocak ayında başlayan 1350 Ramazanı’na yetiştirilmek istenmiş, nedense bir türlü yetiştirilememişti. Yalnız

27 Gotthard Jaschke’nin verdiği 1341 tarihinde bir yanlışlık vardır. Doğrusu, 1351 olmak Bkz. *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Çeviren: Hayrullah örs, Ankara 1972, Bilgi Yayınevi, s. 45.

1350 Ramazanının Kadir gecesi (3 Şubat 1932) Ayasofya Camii'nin içinde 7 hafız ve 2 musikişinas tarafından "Türkçe ezan" okunduğunu biliyoruz. Ancak bundan 5 gün önce, 29 Ocak 1932 (22 Ramazan 1350) günü Fatih Camii minaresinden yükselen Hafız Rifat'ın sesi, ilk "Türkçe ezan denemesi" olarak tarihe geçecektir.[28]

Bu Türkçe ezan okuma denemesinde herhangi bir musiki makamı gözetilip gözetilmediğini bilmiyoruz. Muhtemelen kişisel bir yorumla okunmuş görünüyor. Zira ilk Türk Dili Kongresinden (26 Eylül-5 Ekim 1932) sonra Vakıflar (Evkaf) Genel Müdürlüğü, cami ve mescit hizmetlilerinin amiri sıfatıyla onlara Türkçe ezanı uygulamaları emrini göndermiş ve ezanın yeni metnini "Tanrı uludur..." şeklinde okumalarını istemişti. Ezanın bestesi için Konservatuardan İhsan Bey'e görev verilmişti. Bütün gayretlere rağmen, yeni tip ezan, 29 Aralık 1932'de başlayacak olan 1351 Ramazanına yetiştirilemedi. Bu can sıkıcı duruma rağmen, şartlar daha fazla zorlanmadı ve İstanbul ile bazı yerlerde ezanın Arapçasının okunmasına geçici olarak izin verildi.

Bu zorunlu izin, Türkiye'yi karıştıracak ve bazılarının aklına, hemen Menemen Vak'asını getirecek olan bir Arapça ezan okunması olayına yol açacaktır.

Bursa'da Arapça ezan olayı

Neden sadece İstanbul ve civarındaki yerlerde geçici olarak Arapça ezan okunmasına izin verildiği ise bilinmiyor. Nitekim "Bursa'da ezan vak'ası" olarak bilinen 1 Şubat 1933 tarihiyle kayıtlara geçmiş tek kitlesel ezan protestosunun esası da, zaten uygulamadaki bu

28 "İlk Türkçe ezan dün Fatih'te okundu. Türkçe Kur'an'dan sonra dün Fatih caminde ikindi ezanı da ilk defa olarak Türkçe okunmuştur. Ezanın Türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanında toplanmış, Türkçe ezanı büyük bir alâka ile dinlemiştir. Ezan Hafız Rifat Bey tarafından evelâ Arapça, sonra da Türkçe okunmuştur. (...) Hafız Rifat Bey'in sesi gür olduğu halde minarenin yüksekliği ve rüzgârın fazlalığı yüzünden aşağıda bulunanlar bazı noktaları iyi işitememişler, ezanın daha yüksek [sesle] okunması rica edilmiş, halkın bu ricası is'af olunmuştur [yerine getirilmiştir]." *Cumhuriyet*, 31 Ocak 1932. Zikreden: Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili (Belgeler),* Ankara 1992, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 483-484. Biraz sonra göreceğimiz gibi, bu ilk ezan "Allah büyüktür" veya "Allah uludur" şeklinde okunmuş olmalıdır, zira "Tanrı uludur"a sonradan geçildiğini biliyoruz. (Seçil Akgün, "Türkçe ezan", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 109-110. http://dergiler.ankara.edu.tr/-dergiler/18/20/51.pdf

muğlaklık ve karışıklığa dayanmaktaydı. Zira Ulu Cami'de toplanan Bursalı Müslümanlar, camilerin bağlı bulundukları Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkililerinden, haklı olarak Arapça ezan talebinde bulunuyorlardı:

> Ezan İstanbul'da Arapça okunabiliyor da, neden Bursa'da Türkçe okunmak zorunda? Birileri bize bunu açıklasın. Biz de ezanı İstanbul'dakiler gibi Arapça olarak okumak istiyoruz. [29]
>
> Vatandaşın haklı olarak farklı uygulamaları protesto etmesi ve vatandaşlık hakkı gereği Vilayetten ve Evkaf Müdürlüğünden diniyle ilgili bir talepte bulunması şeklinde değerlendirilmesi gereken hadise, Vali ve Emniyet Müdürünün gayretkeşlik ve beceriksizlikleri yüzünden olduğundan fazla büyütüldü [30] ve ardından Atatürk'e haber verildi. Onun Bursa'ya 'baskın' yapmasıyla vaziyet büsbütün vahamet kazandı. [31]
> Soruşturmalarda olayın farklı yerlerdeki ezan uygulamalarının, yani bazı yerlerde Arapça okunurken, diğer yerlerde neden Türkçe okunduğunun sebebini sorma meselesi olduğunun ve meselenin esasının "din değil, dil meselesi" olduğunun anlaşılması üzerine olay neyse ki, ikinci bir Menemen vak'asına dönüşmedi. Yine de sözde "ezan suçluları" tutuklandı, uzun süre Çorum'da yargılandılar ve 19 kişi yıllarca Çorum'da hapis yattılar. [32]
> Kısa bir süre sonra başlayacak olan ezan yasağı yüzünden binlerce insanın hapis ve para cezası aldıkları göz önünde bulundurunca "ezan zulmü"nün ne yazık ki, Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da başladığını söyleyebiliriz. Gerçi sonrakiler talihli olmalılar ki, hapis cezaları onlarınki kadar ağır olmayacak, en fazla 3 ayla sınırlandırılacaktır.

---

29 "Bursa'da Türkçe ezan aleyhinde çıkan hadise. Ezanın Arapça okunmasını isteyerek nümayiş yapanlar yakalandılar, dün yeniden tevkifat [tutuklamalar] yapıldı, mevkufların [tutukluların] üstünde mühim vesikalar bulundu." (*Cumhuriyet*, 6 Şubat 1933). Geniş bilgi için bkz. Ertuğrul Düzdağ, "Ezan-1932", *Millî Gazete*, 9 Kasım 1989; aynı yazar, "Ezan okutana: İdam"!, *Zaman*, 13 Ekim 1989.

30 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet* (1931-1933), Ankara 1974, s. 87-90.

31 Uludağ Üniversitesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Ahmet Lütfi Kazancı Çorumludur ve Çorum halkının "Ezancı" adını taktıkları Bursalı ezan mağdurlarından bıçakçı Hafız İsmail Pirge ile 1977 yılında Bursa'da Yeşil görüşmüştür. Bkz. Ahmet Lütfi Kazancı, *Kendimi Anlatayım Dedim*, İstanbul 2009, Ensar Neşriyat, s. 118. Kazancı bu hatırası, Mustafa Öcal'ın yayına hazırladığı takdire şayan bir belgesel çalışma olan *Tanıkların Diliyle Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Dini Hayat* adlı derlemenin 2. cildinde de yer almıştır (İstanbul 2008, Ensar Neşriyat, s. 17).

32 Dikici, *agm*, s. 88.

Peki mahkûmların suçları neydi? Tek kelimeyle, "Tanrı" yerine ‘'Allah’’ demekti, ayın şekilde Uludur" yerine de "Ekber" demiş olmaları, bu da yetmezmiş gibi bundan sonra da böyle okunsun diye talepte bulunmalarıydı. Affedilir gibi değildi suçları.

Halk arasında "O zamanlar ‘‘Allah’ demek bile suçtu" şeklinde karşımıza çıkan şikayetin kökeninin de zamanın hükümetlerinin Türkçe ezan dayatmasına dayandığı açıktır.

Bursa'da yaşanan Arapça ezan vak'asını kitlesel olmasa da bireysel bazda başka direnişler veya itaatsizlikler, hatta ‘sivil itaatsizlikler’ takip edecektir. Bu olaylara dair Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki el değmemiş belgelere bakmakta yarar var.

Ezan zulmüne karşı bulunan formül: Delilik

Dr. Ali Dikici’nin Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki araştırmalarında elde ettiği bulgulara göre, ezanın Türkçe okunması için çok sıkı tedbirler alınmasına rağmen, Arapça ezan okumaya devam edenler hiç eksik olmamıştır. Ali Dikici’nin belgelerden yola çıkarak yaptığı tespiti tekrar edersek,

Adeta tepki olarak bütün hayatını Arapça ezan okumaya adayıp, bunun için cezaevlerine girmeye hazır bir hareket doğdu. [33]

Bursa’daki kitlesel çaptaki tek eylemden sonra ilk tepkilerin Ege Bölgesi’nden gelmesi şaşırtıcıdır. Emniyet Arşivleri’ndeki belgelere göre İzmir ve Salihli’de Türkçe ezan okumamakta direnen 4 imam ve müezzin tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.

Aynı şekilde Urfa’da görevli olmadığı halde Arapça kamet getiren cemaatten bir şahıs, bizzat camide görevli müezzinin ihbarı üzerine yakalanıp Adliye'ye sevk edilmiştir.

Yine benzer şekilde Çorum’da Bayram namazından sonra Arapça ezan okuyan bir vatandaş ağır cezada, evet yanlış duymadınız, aynen belgeye göre ağır cezada yargılanmış ve beraat etmiştir. Ne var ki, bu defa yanındaki arkadaşları TCK’nun 163. Ve 173. maddelerine göre

33 O tarihlerde sakıncalı görülen kişilerin bir yerlere kaybolmamaları için sabah akşam en yakın karakola gidip imza vermeleri gerekiyordu. Ben bu kişilerden birini tanıdım. İstanbul'da Küçükayasofya semtinde ikamet eden ve üstelik gözleri görmeyen bu kişi (ismi Abidin idi ama biz ona "Hafız Amca” diye hitap ederdik), 1973’de çıkan genel affa kadar eşi ve çocuklarıyla birlikte her gün karakola imza vermeye nasıl gittiklerini fakire defalarca anlatmıştır.

Diyanet İşleri Başkanı Rifat (Börekçi) imzalı, müftülüklere Türkçe ezan ve kametin okunması gerektiğini ve aksine davranacakların "kat'i ve şedit mücazata", yani cezalara uğrayacakları uyarısında bulunan resmi yazı. Tarihi 4 Şubat 1933.

birer yıl hapis cezası almışlar, aynı süre kadar da nezaret altında bulundurulmalarına hükmedilmiştir.

Türkiye'nin güneydoğusunda da garip olaylar yaşamıştır. Mesela 1935'te Siirt'te Nakşibendi Şeyhi Halid'in, ertesi yıl da oğlu Molla Abdülkuddüs'ün giriştikleri küçük çaplı bölgesel eylemlere yine aynı yılın Ocak ayında Nakşibendi tarikatinden Kayserili Ahmet Kalaycı'nın başını çektiği Çorum ve İskilip olayları, çapları ufak da olsa Türkçe ezana karşı girişilen grup eylemleri olarak dikkati çekmektedir.

Daha sonra da bu itaatsizlik eylemleri devam etmiş, özellikle ikinci Dünya Savaşı yıllarında belirgin bir artış göstermiştir. Emniyet kayıtlarına yansımış olan bu olaylardan bazılarını Dikici'nin makalesinden aktarmak istiyorum (bu makalenin farkı, ilk defa ezan ve kametle ilgili vak'aların resmi Emniyet kayıtlarına yansıyan yüzlerini göstermiş olmasıdır).

34 Dikici, agm, s. 92.

Mesela Isparta'da Uzunoğlu Ahmet Usta'nın evinde okutulan bir mevlid esnasında Arapça tekbir getiren Hilmi Alaeddin adlı şahıs Adliye'ye sevk edilmiştir (buna benzer olaylar, kitabımızın tanıklıklar bölümünde tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır).

15 Şubat l938 günü o zamanlar ilçe olan Bayburt'taki Ulucami'nin müezzini hastalanmış, camiye gelememiş. Bunun üzerine Şükrü Yıldız adlı vatandaş ibadet aksamasın diye müezzinliği üzerine almış ve sırf kameti Arapça ve Türkçe karışık getirdiği için (anlaşılan ikisini de okumuş) savcılığa şikayet edilmiştir.

Konya'da ise şöyle bir olay yaşanmıştır: Bir Kurban Bayramı namazında iki kişi duadan sonra Arapça tekbir getirmişler. Bunlar derhal tespit edilip yakalanmış ve Adliye'ye sevk edilmişlerse de, herhangi bir ceza almamışlardır.

Erzurum'un Hınıs ilçesinde Ramazan ayında imamlık yapmış olan Molla Ahmed, Arapça sela verdikten sonra ihbar üzerine köye jandarma gelince korkup kaçmış ve hemen aranmasına başlanmıştır.

Şarkikarağaç ilçesinde ise Arapça tekbir getirmekten suçlu bulunan inhisarlar [Tekel] İdaresi takip memuru Hilmi Aydın, 3 lira hafif para cezasına çarptırılmıştır.

Silivri ilçesinin Seymen köyünde bu defa Ziraat memuru olan Behçet adlı kişi, Arapça kamet getirmekten 1 gün hapis cezasına çarptırılmıştır.

Yasağın son yılları

Görüldüğü gibi cezalandırma işlemi son derece belirsiz bir zeminde yürütülmektedir. Önce sadece Diyanet İşleri Başkanlığı ve Evkaf (Vakıflar) Genel Müdürlüğü'nü ilgilendiren bir uygulama iken, aynı 'suçu' işleyen herkes, devlet memuru olsun olmasın, cezalandırılmaya başlanmıştır.

İşte tanıklıklarda karşımıza çıkan bazı köy ve kasabalarda halktan insanların 'deli' kıyafetine bürünerek Arapça ezan okuma girişimlerinde bulunmalarını bu arka planla birlikte okumak gerektiği kanaatindeyim. Bir yerde "deli" rolü oynayabilen vatandaşlar, ezanı gönüllerinden geçtiği gibi okuyabilmekteydiler ki, bu şartlar altında "Deliliğin böylesine can kurban!" diyecek azımsanmayacak sayıda insanın ortaya çıkmış olması şaşırtıcı olmasa gerektir.

Polis kayıtlarında Arapça ezan yasağını çiğnediği için yakalananlar arasında çok sayıda aklî dengesi bozuk vatandaşın bulunması, bunun kanıtlarıdır. Mesela Karamürsel'in Ayazma köyünden Boşnak asıllı Bekir Duran, Çarşı Camii'nde Arapça ezan okutması sebebiyle Adliye'ye sevk edilmiş, ancak cezaî ehliyeti bulunmadığı için serbest bırakılmış, Arapça ezan okumaya devam etmesi üzerine Bakırköy Akıl Hastanesi'ne sevk edilmiştir (1939).[35]

Gözaltılar, tutuklamalar, para ve hapis cezaları, karakollarda defalarca atıldığını tanıkların anlatımlarından öğrendiğimiz dayaklar bile caydırıcı olamamış, ezan yasağı defalarca delinmiştir. 1945'te ilk muhalefet partisi olan Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuş, 7 Ocak 1946'da ise kısa zamanda ezan zulmü konusunda halkın umudu haline gelen Demokrat Parti, İçişleri Bakanlığı'na kuruluş dilekçesini vermişti. Böylece yasak devam etmekle birlikte çok partili siyasi hayata geçilmesi, baskıların kısmen azalmasına yol açacak, buradan da Arapça ezan yasağını delecek örgütlü eylemler kendilerine münbit bir zemin bulacaklardı.

Nitekim 1947 yılında zamanın Adalet Bakanı Fuat Sirmen'in beyanatına göre Arapça ezan yüzünden 29 kişi tutuklanmıştı ki, önceki yıllara kıyasla epeyce düşük bir sayıdır bu. Özellikle Kemal Pilavoğlu'nun Şeyhi olduğu Ticani tarikatının eylemleri bir hayli ses getiriyordu.

Mesela İstanbul Dolmabahçe (şimdiki İnönü) Stadyumu'nda oynanacak bir milli maçtan önce Vali ve diğer protokol mensuplarının önünde toplu olarak Arapça ezan okuma yarışması düzenlenmişti. Ticanilerin bir özelliği de, bizde sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilecek ilk eylemleri gerçekleştirmiş olmalarıdır. Eylemi yapıyorlar ama güvenlik güçlerinden kaçmıyorlar, tutuklamalar başlayınca karakola gidip kendilerinin de suçlu olduklarını söylüyorlar, mahkemelerde bağırarak eylem yapıyorlar ve kendilerinin de tutuklanmaları gerektiğini emniyet ve adliye yetkililerine bizzat söylüyorlardı.

Ticanilerin ezan eylemlerinin en etkilisi, TBMM'de yapılanıydı. 4 Şubat 1949'da dinleyici locasında bulunan iki tarikat mensubu ayağa kalkıp yüksek sesle Arapça ezan okumuş, böylece minarelerde okunan ezam tam da yasama organının kalbinde protesto etmişlerdi.

35 Agm. S. 93

Polisteki sorgulamalarından anlaşıldı ki, Muhittin Ertuğrul ve Osman Yasin adlı bu iki Ticani, daha önce çeşitli defalar Arapça ezan okudukları için tutuklanmış ve mahkûm olmuşlardı.[36]

Türkiye 1950 yılına halk tarafından benimsenmemiş, Menderes'in deyişiyle "halka mal olmamış", defalarca çeşitli yerlerinden delinmiş, deliler ve çocuklarca adeta oyun haline getirilmiş, uygulayanların bile ciddiye alamayacakları mantıksızlıklar taşıyan, nihayet savaş sonrasında din ve vicdanlar üzerindeki baskılar gevşedikçe garip ve sistemli protestolara sahne olan akıl, hukuk ve vicdana aykırı bir "inkılap kanunu" ile giriyordu. Kanunun zaten kanamalı vaziyetteki "ruhu" uçmuştu ama maddesi, kara kaplı kitapta bir iskelet gibi duruyordu.

Velhasıl, birisinin cesaret edip bu kendisi de dünyada olmaktan dolayı acı çeken iskeleti ait olduğu yere, yani tarihin unutulmuşlar mezarlığına göndermesi gerekiyordu.

İşte o cesur insan, Adnan Menderes olacaktı.

Arapça ezanı yasaklayan kanunun cenaze marşı da biraz tuhaftır, Ezan-ı Muhammedi, cenazesinin kaldırıldığı gün kurbanlar kesilerek inşaallah bir daha geri gelmemek üzere sonsuzluğa uğurlanacaktır.

Şimdi yarıda bıraktığımız noktaya, 1351 yılı Ramazanına uzanalım ve ezan yasağının öyküsüne kaldığımız yerden devam edelim.[37]

Türkiye laik midir?

Türkçe ezan meselesini etrafından yalıtarak, tecrit ederek ele almak onu yanlış anlamak olur. Türkçe ezan, "Türkçe Kur'an", "Türkçe Hutbe" ve en geniş anlamda "Türkçe İbadet"i içinde barındıran bir siyasî projenin parçasıdır.[38] Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'ye getirilmek istenen yeni düzenin minarelerdeki uzantısıdır. Ancak Türkçe ezan minaredeki yabancı olmaktan kurtulamamış, insanlar ondan kurtulduklarına adeta düşmandan kurtulmuşçasına sevinmişlerdir.

---

36 İşin ilginç tarafı, 1351 yılının Ramazan ayında başlayan Türkçe ezan uygulaması 18 yıl devam etmiş, fakat 19. Ramazanını idrak edemeden 1369 yılı Ramazanının arife günü yürürlükten kaldırılmıştır.

37 Cündioğlu, age,.

38 Fahri Belen, "Atatürk devrimi ve din", *Atatürk, Din ve lâiklik*, İstanbul 1968, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Yayını, s. 72.

Türkiye'de laikliğin, hep söylenildiği gibi din ile devletin birbirinden tamamen ayrılmasından ibaret safça bir anlamı olmamıştır. Tam tersine, devletin dini kontrolü altında tutması, tepeden inme kararlarla yönetmesi, hatta din alanını bir bütün olarak tanzim ve dizayn etmeye kalkması, bunun için de gerekirse zor ve cezayı caydırıcı bir yöntem olarak kullanması gibi müdahaleciliği de aşan baskıcı bir anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yer yer zulme kadar varan uygulamaları lokal (mahalli) kötülükler olarak ele almak yanıltıcı olur. Temelde bir halkın din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamak, bin yılı aşkın süredir minarelerinde duymaya alıştığı bir sesi belki Türkçe ama İslamca olmayan "yabancı" bir sesle değiştirmek ve bunun için de devletin kuvvetlerini seferber etmenin kendisi zaten yeterince ağır bir dine müdahale tavrıdır.

İhtimal bazı kafalar kesilecektir!

Karma Komisyon bir odada toplanmıştı.(...)

İşte o zaman, ancak ihtilâl meclislerinde görülen bir sahne cereyan etti. Gazi Mustafa Kemal birden ileri yürüdü. Karma encümen reisinden söz alarak bir mektep sırasının üzerine çıktı. (...) Gazi şöyle söze girişti:

- Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye ilim icabıdır diye, müzakere ve münakaşa ile verilmez. Kudretle ve zorla alınır. (...) Burada toplananlar, Meclis ve herkes, meseleyi tabii görürse, fikrimce çok iyi olur. Aksi takdirde hakikat gene usulü dairesinde ifade olunur. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir...

Gazi "bazı kafalar kesilecektir" derken gözleri encümeni ve hele tam karşısındaki Ankara Mebusu Hoca Mustafa Efendi'yi ezmekle kalmıyor, Gazi'nin sağ eli de, bu başların nasıl kesileceğini anlatmak istercesine, Hoca Mustafa Efendi'nin boynu hizasında sağa sola işleyip duruyordu!

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, cilt 3, İstanbul 1969, Remzi Kitabevi, s. 58-59. (Yukarıda anlatılan olay, 1922 Kasım'ında Saltanatın kaldırılması görüşmeleri şuasında Mecliste cereyan etmiştir.)

Anayasamızda yazılı olmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti tam laik değil, yarı laik bir devlettir. Bu konuyu doğrulayan pek çok resmi görüş içerisinden General Bahri Belen'in şu sözleri yeterli olabilir.

> Tam laik devlette dinî cemiyet kurma, dini eğitim, dini propaganda serbesttir. (...) Yarı Laik devletlerde ise, din hürriyeti sınırlıdır. Ve bunların çoğunda din kurulu devlete bağlıdır. Bu bakımdan, Türkiye'de uygulanan yarı lâiklikdir. Tam lâik bir sistemi görebilmek için, her gün Demokles'in kılıcı gibi başımızın üstünde sallanan irtica tehlikesinin ortadan kaldırılması, bilimin ışığında tolerans fikrinin gelişmesi, laik zihniyetin doğması lâzımdır.

Bu bir kısır dönüğüdür. Eğer ilticayı baş tehdit olarak alıp özgürlükleri vermekten imtina ederseniz demokratik ve laik bir devlet olamıyorsunuz, böyle olamayınca da irticayı besleyen bir ortamı kendi elinizle gübreliyorsunuz. Cumhuriyetin din ve laiklik politikasının çıkmazı buradadır. 28 Şubat'ın irticaya karşı olan tavrını bir eski Genelkurmay Başkanı şöyle netleştirmişti: "28 Şubat gerekirse bin yıl sürecektir." Yani bin yıl da sürse din ve vicdan üzerindeki baskılar kalkmayabilir, öyle mi? Yani bin yıl boyunca laiklikten taviz vermeye varlar ama irticayı besleyen damarın bu anti-demokratik tavrın kendisi olduğunu öğrenmeye yoklar.

İşte ezan da böyle bir irtica korkusunun bastırılması aşamasında Türkçeleştirilmiş ve bin yıl süreği varsayılan yasak, 18. yılında ortadan kaldırılmıştı. Şimdi Türkçe ezan uygulamasının hangi olayların matrisinde geliştiğini görelim.

Atatürk ve dinde reform

Önce dinde reform uygulamalarının peş peşe ortaya çıktığı 1932-1933 yıllarında, daha doğrusu 1350 ve 1351 yıllarının Ramazanları arasında cereyan eden konumuzla ilgili olayların kronolojik akışına bir bakalım (1350 Ramazanı 10 Ocak-8 Şubat 1932 tarihlerine, 1351 Ramazanı ise 29 Aralık 1932-27 Ocak 1933 tarihlerine denk gelir1"):

---

39 Bkz. Düzdağ, "Ezan-1932".

40 Akgün, *agm*, s. 110.

22 Ocak 1932: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesi ilk olarak Yerebatan Camii'nde Hafız Yaşar (Okur) tarafından okunur.

29 Ocak 1932: Sultanahmet Camii'nde 8 hafız Kur'an'ın Türkçe çevirisini okurlar. Aynı gün ikindi namazında fatih Camii'nde Hafız Rifat tarafından ilk Türkçe ezan okunur.

3 Şubat 1932: Kadir gecesi Ayasofya Camii'nde Türkçe Kur'an okunur. Tekbirler Türkçe getirilir, ezan Türkçe okunur.

5 Şubat 1932: Süleymaniye Camii'nde ilk Türkçe hutbe okunur. Ramazan geçince ara verilir.

18 Temmuz 1932: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir yazısı üzerine ezanın Türkçe metni tespit edilip ezanların bundan böyle gönderildiği şekilde okunacağı müftülüklere bildirilir.

Eylül 1932: Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türkçe ezan ve namaz uygulaması başlar (nedense İstanbul ve çevresindeki uygulama Ramazan ayına bırakılır).

1 Şubat 1933: Ezan ve kametin Türkçe okunmasını istemeyen halk Bursa Ulu Cami'de namazdan sonra çıkıp vilayet önünde toplanır. Polis bir kısmını tutuklar ve ihmali görülen yöneticiler işten el çektirilir.

4 Şubat 1933: 18 Temmuz tarihli genelgenin uygulanmadığım tespit eden İçişleri Bakanlığı'nın bildirmesi üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütün müftülere yeni genelgesi yayınlanır: "En ufak bir muhalefet irtikap edeceklerin (göstereceklerin) kat'i ve şiddetli cezalara maruz kalacakları beyan buyurulur. Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi)."

7 Şubat 1933: İstanbul'da Evkaf Müdürlüğü'nün tebliği ile yurt sathındaki bütün camilerde ezan ve kamet Türkçe okunmaya başlanır.

Dinde reform amacına ulaştı mı?

Kronolojinin ışığında bakılınca Türkçe ezana geçişin yalın bir hadise olmadığı daha net olarak anlaşılabiliyor. Kur'an, ezan, kamet, Cuma ve cenaze salaları, tekbirler ve hutbenin Türkçeleştirilmesi kararları, birbirini bütünleyen bir zincirin halkaları gibidir. Gerekçe olarak da, insanların din adamlarının ne dediklerini anlaması göste-

rilmektedir. Ziya Gökalp'in 1915 yılında yazdığı gibi ezanın anlamını bilen, Kur'an surelerinin Türkçesini anlayabilen, ettiği duasının manasını bilen insanların 'daha dindar" ve İslamiyetin gerçekten arzuladığı müminler olacakları söylenmiştir.

Ancak bu çabalar istenilen sonucu vermiş midir? "Dinde reform" hakikaten amacına ulaşmış mıdır? Bir başka deyişle, ezanlar ve kametler Türkçe getirildi diye camiler eskisinden daha mı fazla dolmuştur? İnsanların dinî iştiyakları artmış mıdır? Yoksa tam tersine, azalmış mıdır?

Bu sorulara cevabı isterseniz, hem Kur'an'ın ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi, hem de ilk Türkçe hutbenin verilmesi konusunda öncülük yapmış olan Sultan Selimli Hafız Rıza Efendi ya da bizim tanıdığımız isimle söylersek Ali Rıza Sağman versin. 1950 yılında (anlaşılan ezan yasağının kalkmasının hemen ardından) basılan *Hazret-i Kur'an Radyoda Okunabilir mi?* başlıklı kitabında pişmanlık ve yer yer özeleştiriyle birlikte zamanın yöneticilerinin laikliğin sınırlarını nasıl aşırı derece zorladıklarını pek güzel anlatır. Bir yerde Türkçe ezan konusuna da değinen Sağman, şu sarsıcı tespitleri yapmıştır:

> Ezan Türkçe okundu da ne oldu? Cami fazla cemaat mi kazandı? Türkçe ezana daha çok hürmetkârlar mı meydana çıktı? Millette milliyet hissi mi kuvvetlendi? Yoksa, ezanın taşıdığı birkaç kelime, Türkçemizi mi zenginleştirdi? Öte yanda "monşer"ler ile "bonjur"lar dilimizi kökünden kemirip duruyor. "Mersi"ler, "sağol'ları kapı dışarı savarken ezandaki birkaç kelimenin Türkçe okunmasını (bazı arkadaşların zanları gibi) Türk dili için lâzım görmek, doğrusu anlaşılmaz bir muammadır. Dilimizi hele, diğer yabancı kelimelerin salgınından kurtaralım da sıra, ezandaki beş kelimeye gelsin.

Ezan ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesinde ön planda rol oynamış, hatta Çankaya'dan bu emeği karşılığında hatırı sayılır bir ücret bile almış bulunan (kendi ifadesiyle hafız arkadaşlarıyla birlikte Türkçe tekbirler için 200'er lira almışlardır), tek kelimeyle "Atatürk'ün örnek din adamları"ndan biri kabul gereken Ali Hıza Sağman gibi birisi bile 18 yıllık uygulamadan sonra ezanın Türkçeleştirilmesinin

41 Sağman, age, s. 117, dipnot 2.

faydasını sorguluyorsa, diğerlerini varın siz hesaplayın. Hem Ali Rıza Sağman'ın bir dipnota sakladığı ilginç ifadesine bakılırsa, kendisi "Tanrı uludur..."un mucidi olmasına rağmen, yani en makamlı bir şekilde Türkçe ezanı okuyabildiği halde hayatında hiç mi hiç ezan okumamıştır!

Öyleyse 'Atatürk en yakınındaki kişileri bile iknâ edememişse, onları bu işin gerekliliğine inandıramamışsa bu işi hangi kadroyla yapacaktır ve eğer bu davaya inanmış bir kadrosu yok idiyse elinde, bu nasıl bir reform yapmaktır?' sorusunu sormanın yeri gelmemiş midir? Bir inkılabın sadece tek bir kişinin kafasından çıkmayacağına, bir kadro işi olduğuna en büyük delil, bizzat ezanın Türkçeye çevrilmesidir diyebiliriz.

Bu yasağın tek tutarlı tarafı, vatandaşın neye çağrıldığını anlaması olduğu söylenebilir. Ezan ve kamette ne denildiğini bilirse insanlar daha çok "Müslüman" olacaklar. İslamiyetin özüne daha fazla yaklaşma imkânını bulacaklardır iddiası, az önce bizzat Ali Rıza Sağman'ın sözlerinden yalanlandı. Peki insanlar Arapça ezanı duyduklarında camiye gitmiyorlar mıydı? Ezan okunduğunda susmuyorlar mıydı? Ezan duasını okumuyorlar mıydı? En azından hatırı sayılır bir kitlenin ezan okunduğunda namaz kılmava gittiğini ve ona saygı gösterdiklerini bildiğimize göre demek ki ezanın ne "dediğini" pekala anlıyorlardı.

Özetleyecek olursak, ezanın Türkçeye çevrilmesinden din (İslamiyet) de, Müslümanlar da, hatta Türkçe de bir fayda sağlamamıştı. Devlet ise hiç üzerine vazife olmayan bu mesele yüzünden itibarını zedelemiş, halkın gözündeki saygınlığını yitirmişti. Devlet gereksiz yere inançlı, camiye devam eden vatandaşlarını karşısına almış, ona inancını öyle değil de şöyle yaşayacaksın, ezanını öyle değil böyle okuyacak ve dinleyeceksin, bu senin öbür dünyanı, ahiretini kurtarman için daha sağlıklı bir yoldur diyebiliyordu ve işin garibi, bunu laiklik adına yapabiliyordu. Oysa laiklik din ve vicdan özgürlüğü, inanma veya inanmama özgürlüğü değil mıydı?

Kürtlere Türkçe ezan okutmanın anlamı

Cemal Kutay ölünceye kadar Türkçe ibadet konusunu gündemde tutan isimlerdendi, hatta bir ara 28 Şubat'ın da resmi tarihçisi olu-

vermişti. *Türkçe İbadet* adıyla yazdığı ve devleti "vazifeye çağırdığı" kitabında sanki 1950'den beri her gün halka sorulmuyormuş gibi soruyordu:

> Lütfen sorun efendim halkımıza: Ezan'ı kendi diliyle mi dinlemek istiyor, bir yabancı dil olan Arapça'yla mı? Binbir yoldan zamanlardır telkin ve saptırmalarla Arapça cevabını alırsanız da "yapalım, öyle istiyor..." demiyeceksiniz. Arapça'nın veya herhangi bir dilin din dili olmadığını, zaten böyle bir kuralın bulunmadığını, yeni bir din'in hangi ümmete tebliği edilirse onun diliyle olduğunu, bu mutlak gerçeğin Kur'an-ı Kerim'de de açıklandığını anlatacaksınız.[42]

Halbuki eğer halkın gerçekten Türkçe ibadet konusunda bir talebi olsaydı, ezanın Arapça okunmasının serbest bırakıldığı 1950'den bu yana bir tek camide olsun Türkçe ezan okunduğuna veya cemaatten bu yönde bir talebin geldiğine tanık olurduk ama olmadı, gelmedi. Demek ki aslında halka soruldu, halkın talebi doğrultusunda bir inkılap yürürlükten kaldırıldı. 1948'den itibaren bizzat CHP eliyle İmam-Hatip Kurslarının açılmasında, İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasında, bazı türbelerin yeniden ziyarete açılmasında, din derslerinin okullara seçmeli olarak konulmasında görüldüğü gibi ve 1947'deki CHP Kurultayı'nda itiraf edildiği üzere, halkın inançlarını düzenlemenin, ona tepeden inme buyruklar vermenin, dini şu şekilde anlayıp uygulayacaksın demenin, bu yönde kanunlar çıkarmanın, hatta hapis cezası vermenin bir işe yaramadığı ve din küresine ait olan bu işlerin hükümetin görevi olmadığı itiraf edilmişti.

Öyleyse 28 Şubat'ın rüzgârına kapılıp da kendisi Kürt asıllı olduğu halde Türkçe İbadet'i savunmak neyin nesiydi? Bu ülkede dilleri farklı olan ve Türkçe bilmeyen şu kadar nüfus yaşıyorken, kalkıp da Türkçe ibadeti ve Türkçe ezanı savunmanın bir mantığı olabilir miydi çağdaş bir demokraside?

Çalışmamız Türkçe ezanda zihniyeti ve uygulamasındaki bir çarpıklığı, hatta tuhaflığı ortaya koymak bakımından da yararlı ol-

---

42 Cemal Kutay, *Atatürk'ün Beraberinde Götürdü Hasret: Türkçe İbadet*, İstanbul 1997, s. 338 (mektup TRT'ye yazılmıştır). Benzer bir bakış açısı, yine 28 Şubat döneminde yazılmış olan Cemal Şener'in *Anadilde ibadet: Türkçe İbadet* adlı kitabında da izlenebilir (İstanbul 1998, Ant Yayınları).

muştur. Kürt ve Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı şehirlerde, hatta neredeyse tamamının Kürt veya Arap olduğu ilçe, nahiye ve köylerde ezanın Türkçe okutulmasındaki tuhaflığı acaba anlayabiliyor muyuz? 1932'nin Güneydoğu'sunda Türkçe bilen kimsenin bulunmadığı bir Kürt veya Arap köyünde yaşadığınızı varsayın. Tek kelime Türkçe bilmeyen insanları namaza Türkçe ezanla çağırıyorsunuz! O zaman hani insanlar ezanın ne dediğini anlarlarsa daha iyi Müslüman olurlardı?

Adam zaten Arap ve ezan da Arap olduğu için onun ne dediğini pekala anlıyordu. Peki o Araba Türkçe ezan okutmakla ezanın Türkçe okunmasındaki mantık çökmüş olmuyor muydu? O Arap vatandaşımız için doğal olarak anlaşılmakta olan bir çağrı, Türkçe yapılınca anlaşılmaz hale gelmiyor muydu?

Burada Kürtlerin durumu daha da hazindi. Çünkü Kürtlerin ezici bir çoğunluğu 1930'larda Türkçe bilmiyordu (hala Türkçe bilmeyen hatırı sayılır sayıda Kürt kökenli vatandaşımızın yaşadığını biliyoruz). Öte yandan Ezan-ı Muhammedi Arap için olduğu kadar Türk için de, Kürt için de aynı ezandı. Bir tanığın dediği gibi, Türk kökenliler için ezan bir din meselesi iken, Kürt kökenli vatandaşlarımız için hem din, hem de dil meselesi olmuştu.

Velhasıl Türkler de memnun olmamıştı bu işten, Araplar da, Kürtler de... Türkler Türkçe ezanı dinin esasından uzaklaşma meselesi olarak algılamışlardı. Araplar kendi dillerinde okunan, anladıkları bir ezanı bırakıp bir 'yabancı dil'de okumaya zorlanmışlardı. Kürtler ise hem dinden uzaklaşma, hem de bilmedikleri bir yabancı dilden ibadete çağrılmanın garipliğini yaşamışlardı.

Hukukçu gözüyle Türkçe ezan

Haydi 1930'lardaki demokrasinin dünyadaki çıtasının nerede durduğunu göz önüne alarak o yılları bir parça anlayabiliriz ama demokrasiye geçtikten sonra, hele hele 20. yüzyılın sonunda, 21. yüzyılın başlarında hala "Türkçe ibadeti" savunmanın mantığını anlamak bir hayli zor oluyor.

Türkçe ezanın din ve vicdan özgürlüğü açısından da açıklanması, yani bir hukuk sorunu ve en temel insan hakkını ihlal anlamına geldiğini de görmezden gelemeyiz. Nitekim ülkemizin yetiştirdiği en önemli hukukçulardan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, yıllar önce

bu konuyu gerçek bir bilim adamı soğukkanlılığıyla ve üstü örtülü bir şekilde analiz etmişti. Şimdi Başgil hocanın konuya yaklaşımını gözden geçirelim:

İbadet özgüllüğü, din özgürlüğünün çeşitli cephelerinden biridir ve birey için kutsal bir haktır. Bu hakka el uzatmak ve bireyin hakkı olan ibadet serbestliğini hırpalamak, din özgürlüğüne ve vicdan selametine tecavüz etmektir. Gönüldeki iman gibi mabetteki ibadet, dua ve münacatı da bir kanun ve karar konusu değildir.

Kanun koyucu ve jandarma mabedin içine hükmedemez. Zira kanunun gayesi ve hükümetin varlık sebebi, kötülükleri önlemek ve ahlak dışı hareketlere meydan vermemektir. *İman ve ibadet* ise birer kötülük değildir. Tam tersine, kötülüğe engel olan ve bireyi iyilik ve adalet duygularına bağlayıp yükselten birer ilahî kuvvettir.

Prof. Başgil'e göre, laik bir devlet ibadet ve duanın nasıl yapılacağına, usul ve adabına, diline karışamaz. Yani ibadeti Türkçe yapacaksın, ezanı Türkçe okuyacaksın vs. diyemez. Bu hususlara adeta bir din alimi ve müçtehidi gibi müdahalede bulunamaz. Dinlerin ibadet ve ayinleri laik devletin kontrol yetkisine girmez. Hükümet adamları bunlara el süremez. Sürerlerse görevleri dışına çıkmış, ehliyet ve yetkilerinin olmadığı bir alana gereksiz yere karışmış, yetkilerini aşmış olurlar.

Devlet mabedin içine hukuken müdahale edemez. Ancak cemaat içeriden yardım isterse hükümet kuvvetleri mabede girebilir. Halka anayasasıyla din özgürlüğü tanıyan bir devlet, bir dinin ibadet ve ayinlerine el süremez. Hele hükümet adamlarının bir dinde "reform" yapmaya kalkışmaları kadar "haksız", hatta "gülünç" bir hareket düşünülemez.

Dinde reform gerekebilir, lâkin bunu yapacak olanlar din adamlarıdır, hükümet adamları değil.

Özetlersek, hukuka bağlı bir devlette din özgürlüğü, bireyin hükümet ve diğer bireyler tarafından kanun yoluyla veya başka bir araçla baskıya uğramaksızın; korkutma, yıldırıp sindirme politikasına maruz bırakılmaksızın inandığı dinin ibadet ve dualarını o dinde yerleşmiş usul, adab ve dille serbestçe icra edebilmesi demektir.[43]

43 Ali Fuat Başgil, "Din hürriyeti", *A. Santim Gönensay'a Armağan*, İstanbul 1955, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 228 vd. Buraya şu yayından

Ali Fuat Başgil hocanın söylediklerini Türkçe ezana uygulayacak olursak şöyle bir sonuç çıkar:

Bir dinin mensuplarını, şu ya da bu dilde ibadete zorlamak, o devletin laikliğini olduğu kadar hukuka bağlı bir devlet olma niteligini de ortadan kaldırır. Buna "dinde reform" yapmak da dahildir.

Türkeş Türkçe ezan istiyor

16 Haziran 1950'de kabul edilen kanunla ezanı isteyen istediği dilde okuyabilecekti ama herkes kanunun Arapça ezana kavuşturmayı amaçladığını biliyordu ve o günden bu güne kadar ezan hep Arapça, yani aslî dilinde okundu. Ancak basında 1959 yılından başlayarak Kur'an'ın Türkçe okunması konusunda tartışmalar başladığına tanık olundu. Ve daha da ilginci, 27 Mayıs'tan sonra ihtilalci grup (Milli Birlik Komitesi) içinden bazıları ezanın yeniden Türkçe okunması gerektiğini beyan ettiler. Bunlar içinde iki isim öne çıkmaktadır. Birisi ihtilalin başı olan Orgeneral Cemal Gürsel, diğeri 27 Mayıs bildirisini radyoda okuyan isim olarak tanınan Albay Alparslan Türkeş'tir.

Alparslan Türkeş, henüz 27 Mayıs'ın ilk ayı içerisinde basına verdiği mülakatlarda Türkçe ezana dönüleceğini söylemiş ve MBK'nin bu konuda çalışmalar yaptığını ima etmişti.

İlk olarak *Kim* dergisine konuşmuştu "ihtilalin kudretli albayı". Kendisine "Orduda iktidarın tutumuna karşı hoşnutsuzlukların başlama tarihi nedir?" diye sorulmuş, o da şu ilginç cevabı vermişti:

> Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması ve sonra Anayasa dilinin ağdalaştırılması hareketleri bizlerde, samimiyetsiz ve Atatürk inkılâplarına cephe almış bir iktidarın iş başına geldiği kanaatini uyandırdı.[44]

Böylece Türkeş, ezanın Arapçaya çevrilmesinin 27 Mayıs'ı tetiklediğini itiraf etmiş oluyordu. Bu itiraf o günlerin hay huyu ara-

---

alınmıştır: *Atatürk, Din ne Lâiklik,* İstanbul 1968, s. 33-58.

44 *Kim dergisi*, Sayı: 103,29 Haziran 1960, s. 21. Nitekim ihtilalci subaylardan Faruk Güventürk de şöyle demişti: "DP geldi, hemen Atatürk ilkelerine el attı, ezanı Arapça yaptı. Hepimizin kafasına bir yumruk inmiş gibi oldu." Recep Şükrü Apuhan bu sözü herhangi bir kaynak belirtmeden zikrediyor (*27Mayıs'tan Yassıada Mahkemesine Menderes*, İstanbul 2007, Timaş Yayınları, s. 206).

Başbakanlık Müstesarı Albay Alparslan Türkeş ile görüşme

Cumhuriyet, 27 Temmuz 1960

sında pek fark edilmedi ama sonra karşımıza çıkan başka itiraflarla birleştirilince anlamlı bir resim çıkmıştı ortaya. O da şuydu: Ezanın Arapça okunması, ihtilali tetikleyen ilk olaydı.

Bu söyleşinin yayınlanmasının üzerinden 15 gün geçmiştir ki, bu defa Alparslan Türkeş'in bir başka basın organına konuştuğu görülür. Bu konuşma ilkinden daha açık ve daha cüretkârdır. Yalnız ezanı değil, Türkçe Kur'an konusunu da gündeme getiriyordur. Röportajın ilgili kısmı şöyleydi (Cevat Fehmi Başkut Türkeş'e bir soru sormuştur):

Sualime bir sualle mukabele etti:

- Son zamanlarda Anadoluyu hiç dolaştınız mı? Çarşafın nasıl kapkara bir yangın halinde bütün yurdu sardığını gördünüz mü?

- *İnkılâplar konusunda yalnız din, kıyafet ve zihniyette mi geriledik?*

- Hayır Türkçecilikte de... Türkçecilik bu millete Atatürk'ün en büyük, en faydalı hediyelerinden biri idi. Evvelâ ezanı Arapça okutmakla buna [Atatürk İnkılâplarına] ihanete başladılar. [...] Türk camiinde Türkçe Kur'an okunur, Arapça değil.

- Politikacıların dini istismar edenlere taviz vermelerinin bu millete büyük zararlar getirdiğine kanisiniz değil mi?

- Şüphesiz... Tarih boyunca bu böyle oldu. Son devirde ise her iki parti de [DP ve CHP de] aynı şekilde taviz yolunu tuttular.[45]

27 Mayıs ve Türkçe ezan

Ezan konusu yalnız Alparslan Türkeş'in değil, Org. Cemal Gürsel'-in de gündemindeydi. Yalnız Gürsel'in bu konuda kafası epeyce karışıktı. Mesela 6 Ekim 1960'da "Ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır" demişti.[46] 6 ay sonra, 3 Mart 1961 'de kendisine Türkçe Kur'an ve Türkçe ezanla ilgili olarak yöneltilen soruyu, şimdilik ortamın bu konuyu konuşmaya elverişli olmadığını söyleyerek geçiştirmişti. Ancak ertesi yıl ODTÜ'nün temel atma töreninde aynı soruya bu defa şu olumlu cevabı vermiştir:

> Ezan da, Kuran da Türkçe okunmalıdır. Bütün dini işlerin Türkçe olması lazımdır; ancak, zorla olmamak şartıyla... [47]

Ancak bu çabalar yeterli olmayacak ve askerlerin özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı ile Müftülükleri ikna turları olumlu sonuç vermeyecek[48] ve 27 Mayıs darbesini yapanların en azından bir kısmının aklında gezindiği anlaşılan Türkçe ibadet davası akim kalacaktır.

Hatta Milli Birlik Komitesi'nin Cemal Gürsel Başkanlığındaki bir toplantısında Türkçe ezan konusu yeniden konuşulmuş ve yapılan açık oylamada ezanın Türkçe okunması, komitenin çoğunluğu tarafından reddedilmişti. Bu da yetmezmiş gibi, Milli Birlik Komitesi resmi bir bildiri yayınlayarak (35 sayılı karar) ezanın ve Kur'an'ın

---

45 Konuşan: Cevat Fehmi Başkut, "Alparslan Türkeşle görüşme", *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1960.

46 *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1960.

47 *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1962'den nakleden: Başak Ocak Gez, "İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi aşamalarından biri: Türkçe ezan ve uygulamaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6-7,1996-1997, İzmir 1997, s. 164.

48 Burada Askerî Vali Refik Tulga'nın İstanbul Müftüsü Bekir Hâki Efendi'yi ziyaretinden istediği sonucu alamamış olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bekir Hâki Efendi'nin, ezanı Türkçe okuma emri vermesini isteyen Vali Tulga'ya, "Vali Bey, ben bu yaştan sonra gâvur olamam" dediğini Prof. Dr. Mahmut Kaya aktarmaktadır. Bkz. *Yeni Nesilleri İnşâ Eden Âlimlerimiz 2*, İstanbul 2009, Erkam Yayınları, s. 270-271.

Türkçe okunması gibi bir düşüncelerinin olmadığını açıklamıştır.[49] Bildiri metnini fikir vermek bakımından buraya alıyoruz:

> Vicdan hürriyetinin hazinesi mukaddes dinimizin, irticai ve siyasi cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması Milli Birlik Komitesi'nin en büyük emelidir.
>
> Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine 'ne kanun, ne de zor kuvvet ile' müdahale edilemez.[50]
>
> Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidattaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir surette MBK'in fikirlerini ifade etmez. [50]

Bu resmi bildiride, Başgil hocanın belirttiği hukuk devleti ve din ve vicdan özgürlüğünü savunan yaklaşımın izlerini bulduğumuz kadar, farkına varmadan Atatürk ve İnönü döneminin Türkçe ibadet ve ezan uygulamalarının da eleştirildiğini de görürüz. Böylece 27 Mayısçıların dahi Türkçe ezana dokunamadıklarını, sadece bir yoklama yaptıklarını söyleyebiliriz.

Milli Birlik Komitesi'nden Numan Esin'in dediği gibi seçimlere gidilecekken, darbecilerin (zaten mağdur olan) halkı yeniden karşılarına almanın, yönetimle halkın arasını bu yoldan açmanın uygun olmadığına kanaat getirdiklerini ileri sürebiliriz. [51] Nitekim zamanın Devlet Bakanı Âmil Artus, yaptığı bir radyo konuşmasında hükümetin dine karşı olduğunu ileri süren görüşler bulunduğunu, bunun yalan olduğunu beyan etmek zorunda kalmış, bunların rejim düşmanları tarafından ortaya atılan propaganda yalanlarından ibaret olduğunu söylemişti. [52]

---

49 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap: Çağdaşlık Yolumla Yeni Türkiye (27 Mayii 1960-12 Eylül I960)*, Ankara 2002, Bilgi Yayınevi, s. 30 33; Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs I960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye),* İstanbul 1996, Çağdaş Yayınlarından aktaran: Dikici, *agm*, s. 97.

50 Turan, *Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap*, s. 31.

51 Davut Dursun, *27 Mayıs Darbesi,* İstanbul 2001, Şehir Yayınları, s 128-129

52 *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1960. Aktaran: Sabri Yirmibeşoğlu, *Askeri ve Siyasi Anılarım, 1,* İstanbul 1999, Kastaş Yayınevi, s. 293.

(Ne var ki, ihtilalcilik ile ezan arasında sanki düşman kardeş ilişkisi varmış gibi, Balyoz Harekat Planı adı verilen belgelerde okuduğumuz kadarıyla darbecilerin aklının bir köşesinde yine Türkçe ezanın bulunduğu muhakkak ki sizin de dikkatinizden kaçmamıştır.)

Böylece 28 Şubat'ta saman alevi gibi parlayıp sönen son bir girişime tanık olsak da, bunlar başarıya ulaşamamış girişimler olarak kalmaya mahkûm olmuştur.

Sonuçta ezanın Arapçaya çevrilişinin 60. yıldönümüne gelmiş bulunuyoruz.

Burada şu soruyu cevaplandırmak gerekir mi, bilmiyorum:

Acaba ezanı 1950'de ilk okunduğu günkü gibi hisseden kaç kişi vardır aramızda? Onun kıymetini, bu ülkede onun uğrunda çekilen sıkıntıları biliyor muyuz? Celalettin Ökten hocanın ezanın Arapçaya çevrilmesi hakkında ne düşündüğünü sorduğumda oğlu Saadettin Ökten şu düşündürücü cevabı vermişti:

> Sevindiğini hatırlıyorum ama biraz buruk bir sevinçti bu. Acaba bu nimetin kadrini, kıymetini bilebilecek miyiz? Ve eğer kadrini kıymetini bilmezsek acaba Cenab-ı Hakk nimetini bir gün yeniden geri alır mı?

Yassıada'da ezan

Meclis Başkan Vekillerinden Agah Erozan, Yassıada'ya geldiği andan itibaren hep aynı şeyi söylerdi: "Bunlar bizi asacaklar." O sabah namaz vakti Agah Erozan güzel sesiyle ezan okuyarak günü yine de umutlu karşılamıştı. Bu ezana erlerin kaldığı yüksek binadan bir er ezan okuyarak karşılık vermişti. Öyle ya, Allah'a sığınmaktan başka yapacak bir şeyimiz yoktu.

Mithat Perin, *Yassıada Faciası*, Cilt 2, İstanbul 1991, s. 297 (resimaltı yazısından).

Hatay ve Kıbrıs'ta Türkçe ezan

1932'de Türkiye'de Arapça ezan yasağı uygulanırken, o tarihlerde sınırlarımız dahilinde bulunmayan ve Fransız mandası altında yaşayan Hatay'da (Antakya) durum nasıldı? Nüfusunun önemli bir kısmı Arap olan ve "küçük bir Osmanlı" diyebileceğimiz Hatay da, Fransızlar ezana karışmamışlardı. Hatay uzmanı Mehmet Tekin'in verdiği bilgilere göre manda döneminde ezan Arapça okunmaya devam etmiş ve Türkiye'deki yasak Hatay'da uygulanmamıştı.

Fakat 1939'da yapılan halk oylamasıyla Türkiye'ye önce iltihak eden, sonra da Türkiye tarafından ilhak olunan Hatay'da ilk yapılan işlerden birisi, Arapça okunmakta olan ezanı Türkçeye çevirmek olmuştu. Bu tabii halk arasında hem büyük bir hayal kırıklığına, hem de büyük bir tepkiye yol açmış, 1938'deki halk oylamasından önce Türkiye'den Şeyh Efendileri tutup Hatay'a götüren ve propaganda yaptıran Türkiye Cumhuriyeti'nin[53] ilk işinin, Fransızların bile dokunmaya gerek görmediği ezanın Türkçeye çevrilmesi olması, Müslüman Hataylılar için en hafifinden onurlarını yaralayıcı bir girişim olmuştu. Aldatılmış olduklarını düşünenler bile çıkmıştı.

Protestolara aynen Türkiye'deki gibi cezalarla karşılık verildi. Dayaklar, hapis cezaları, para cezaları bu yeni ilimizin sınırlarına Cumhuriyetle beraber girmiş oldu.

Böylece Hataylılar, Türkiye Cumhuriyeti'ne girip gireceklerine pişman edildiler. Fransızların bile yapmadığı zulmü Türkiye'nin yapması karşısında diyecek söz bulamadılar.

Prof. Dr. Emin Işık o günlere dair hatıralarını şöyle anlatmıştır:

> Hatay Türkiye'ye sonradan ilhak edildiği için, laik devrimin yoğun baskısı o dönemde [yani 1939'a kadar] Hatay'da yaşanmamıştır. Ama ilhaktan sonra sanki Hatay Türk değilmişçesine özel bir baskı altına alınmıştır.
>
> Babam şöyle bakardı, köyde fötr şapkalı birisi varsa ezanı bana okuturdu. Köyde kimse yoksa babam kendisini o güzel sesiyle ezanı okurdu.

53 Bu bilgiyi, bizzat Hatay'a Şeyh götürme operasyonlarını yürüten zamanın Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer vermiştir. Bkz. Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul 1997, Çağdaş Yayınları, s. 91.

> Yani ezan Türkçe okunuyorsa bütün köylü anlardı ki köyde bir devlet adamı var. Arapça okunuyorsa biz bizeyiz demekti.
>
> Bir gün müfettişler caminin penceresinin kenarında bir Amme cüzü buldular. Müfettiş "Sizin köyün imamı yasak harflerden Kur'ân öğretiyor" diyerek imamımız hakkında dava açtırttı.
>
> Başta muhtar olmak üzere bütün köylüler "Vallahi hoca Kur'an okutmuyor" diye yalvardıysa da müfettişi ikna edememişlerdi. Müfettiş suç delili olarak da caminin kenarında bulduğu Amme Cüzünü delil göstermişti.
>
> 1946'dan 1950'ye kadar dört sene, her iki üç ayda bir Hoca efendi, kazaya gider, mahkeme karşısına çıkardı. Şahit yokluğundan mahkeme, şahitlerin bulunması için ertelenirdi. Hakim de korkusundan bir türlü davayı beraatle sonuçlandırmaz, açık tutardı. 1950'de umumi af çıktı da dava kendiliğinden düştü.[54]

Emin Işık'ın tanıklığından Hatay'da ezan okuma ve Kur'an öğretme üzerindeki baskılar hakkında fikir sahibi olduk. Şimdi Kıbrıs'a geçelim.

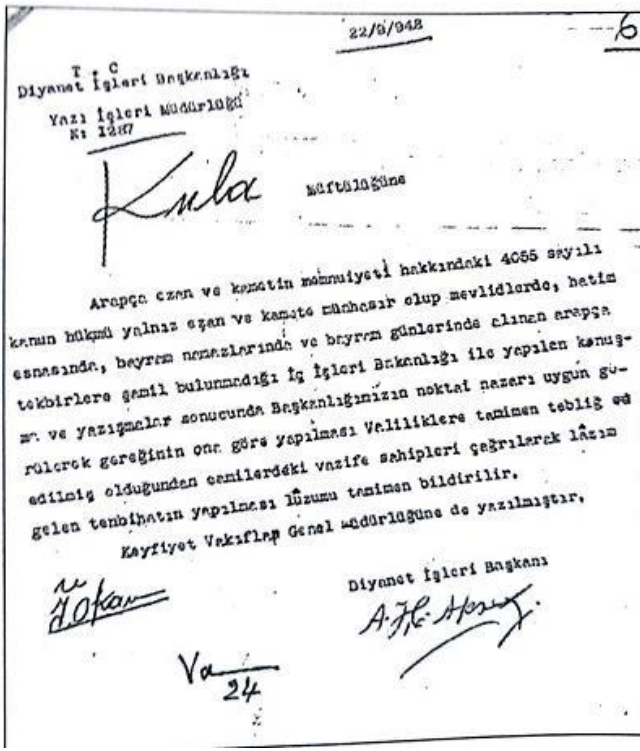
Kitabımızda Kıbrıs'tan, eski Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş ile bir din adamı olan Ahmet Gürses'in görüşlerini bulacaksınız. Denktaş, Kıbrıs Türkünün daima Türkiye'ye baktığını, Türkiye'de ne yapıldıysa Kıbrıs'ta da aynısını yaptıklarını öğreniyoruz. Yani Türkiye'de Arapça ezan yasağı geldiğinde Hatay'dan farklı olarak o tarihte İngiliz yönetiminde bulunan Kıbrıs'ta Türkçe ezan uygulamasının hemen başlatıldığını görüyoruz. Fransızların aksine İngilizler Türkçe ezana izin vermişler. İlginç.

Ancak Kıbrıs'ta asıl sorun, 1950'de Türkiye'de ezanın yeniden Arapçaya çevrilmesiyle çıkmış görünüyor. Her zaman Türkiye'ye baktığı söylenen Kıbrıs Türkü, bu arada cemaat reisi Dr. Fazıl Küçük ve çevresi, Türkiye'den de daha "laikçi" kesilerek 1950'den sonra Arapça ezanı okutmama gayretkeşliğine girmişler, Türkçe ezanın devam etmesi uğrunda mücadele vermişlerdir.

Bu konuyu ayrıntılarıyla aktaran Prof. Hüseyin Mehmet Ateşin'in değerli çalışmasından, 1969'a kadar (demek Türkiye'dekinden 19 yıl

---

54 *Yeni Nesilleri İnşâ Eden Âlimlerimiz* 2, s. 114.

22/9/948

6

T. C.
Diyanet İşleri Başkanlığı
Yazı İşleri Müdürlüğü
No: 1287

Kula Müftülüğüne

Arapça ezan ve kametin mahmuiyeti hakkındaki 4055 sayılı kanun hükmü yalnız ezan ve kamete münhasır olup mevlidlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde okunan arapça tekbirlere şamil bulunmadığı İç İşleri Bakanlığı ile yapılan konuşmalar ve yazışmalar sonucunda Başkanlığımızın noktai nazarı uygun görülerek gereğinin ona göre yapılması Valiliklere tamimen tebliğ edilmiş olduğundan camilerdeki vazife sahipleri çağrılarak lâzım gelen tenbihatın yapılması lüzumu tamimen bildirilir.

Kayfiyet Vakıflar Genel Müdürlüğüne de yazılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanı
A. H. Akseki

Va
24

Türkçe ezan ve kametin sadece namazlarda okunacağına, mevlid ve hatim törenleriyle bayram namazları ve teşrik tekbirlerinde Türkçe okunmasına gerek olmadığına ilişkin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin imzasını taşıyan yazı (22 Eylül 1948 tarihli). (ISAM Dokümantasyon Servisi, Dosya no 51202). Tanıklıklar bölümünde de geçeceği üzere pek çok yerde mevlid gibi özel toplantılarda dahi Arapça ezan okunmasının yasaklandığı biliniyor.

sonra) Müftü Dânâ Efendi'nin gayretleriyle ezanın yeniden Arapça okunmasına başlandığını, buna da Dr. Fazıl Küçük'ün ateş püskürdüğünü, *Halkın Sesi* adlı sahibi bulunduğu gazetede "Vay yobaz vayy" diye manşetler attırdığını, laikliğe uzanan ellerin kırılacağını yazdırdığını öğreniyoruz."

Böylece Kıbrıs halkı arasında bugün dinî ve manevî atmosferin hemen tamamen silinmesinin arkasında hangi sakat zihniyetin yattığını daha iyi görebiliyoruz. Ve Kıbrıs'a ibretle bakarak, aslında Türkiye'nin de Kıbrıs gibi olmasına ramak kaldığını, 1950 virajı alı-

55 Hüseyin Mehmet Ateşin, Dr. Fâzıl Küçük ve Şeyh Nazım Kıbrısi, İstanbul 1997, Marifet Yayınları. s. 236.

namasaydı, aynı maneviyat yoksulluğunun Türkiye'yi de beklediğini görmemiz ve süreç üzerinde yeniden düşünmemiz gerekir.

Yazılı tanıklar

Bir sözlü tarih çalışması yapmanın önemine inandığımız için kitabımızda tanıkları kullandık. Ancak görmezden gelinemeyecek bir miktarda yazılı kaynak da mevcut olduğunu söyleyelim. Bunların da derlenmesi konunun anlaşılabilmesi adına kesinlikle büyük bir hizmet olacaktır. Burada basılı yayınlardan birkaç tanesinden alıntılar yaptıktan sonra kitabımızın sözlü tarih çalışması bölümüne geçmek istiyoruz.

İlk tanığımız Kutuz Hoca. Oğlu İsmail Kara'nın hazırladığı hatıralarında Türkçe ve Arapça ezanla ilgili hatıralarını şöyle dile getirmiş:

> Rize'de olduğum sene Türkçe ezan kararı çıktı. Ben de sözlerini ve makamını ezberledim. Çocuk olduğum için Türkçe ezan ve makamı benim için biraz da eğlence idi. Şehirde gördüğüm yaşlı hocaların bu işten çok rahatsız olduklarına, bir kısmının Türkçe ezan okunurken yere baktıklarına, haya ettiklerine, ağladıklarına şahit olmuştum, bu tavırlarının mânasını sonraları anlayacaktım.
>
> Köye döndüğüm zaman ezanların okunmadığını fark ettim. Meğer kimse Türkçe ezan okumayı bilmiyor, öğrenmek de istemiyor [muş]! Büyük Cami'nin imamı olan Oflu Serdar Hoca yalnız sabah ezanını Arapça olarak minareden okuyor, diğer ezanları sükutla geçiştiriyordu. Bu tavrı dedikodulara sebebiyet verdiği için Türkçe ezan okumayı bilen biri olarak iş bana düştü. Sonra Pamuka Mustafa (Akyıldız) da öğrendi.
>
> Kaderin bir cilvesi olarak ezan asli haline döndüğü zaman da ben Büyük Cami'de imamdım. Yeni karardan haberim olmadığı için ezanı Türkçe okumaya başladım. Caminin önünde oturan cemaattan haberi duyanlar vardı; bana bağırmaya başladılar. İlk anda ne olduğunu anlayamadım, anlayınca da şaka zannettim. Ciddi olduğuna kanaat getirince Arapça okumaya başladım. Minaredeyim; bir de ne göreyim, kadın erkek herkes camiye doğru koşarak gelmeye başladı, uzak evlerde ise insanlar avluya çıktılar. Bir bayram havası, bir basü bade'l-mevt [yeniden diriliş] yaşandı o gün.

56 *Kutuz Hoca'nın Hatıraları: Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası*, Hazırlayan: İsmail Kara, 3. baskı, İstanbul 2000, Dergâh Yayınları, s. 92-93.

İkinci yazılı tanığımız ise profesör ve romancı Ahmet Lütfi Kazancı. Şöyle hatırlamış o günleri:

> Babam ücretsiz imam olduğu için Tepecik Camiinin müezzinliği iki ağabeyimle birlikte bana düşmüştü. Bu vesileyle 'Tanrı Uludur, Tanrı Uludur' diye başlayan Türkçe Ezanı defalarca okumak mecburiyetinde kaldığımı söylemem icap ediyor. Küçücük camimizde, farz namaza başlayacağımız sırada 'ikamet' (kamet) alacakken, evvela pek az olan cemaat gözden geçirilir, mescidin içinde yabancı birinin bulunup bulunmadığı kontrol edilir. Daha sonra caminin kapısında biri durur, vazifesi, tehlike anında işaret vermektir. Ve biz son derece hafif sesle 'Allahü Ekber, Allahü Ekber...' diye ikamet okuruz. Kapıdaki görevlinin öksürüşü, el çırpması veya bir başka işareti bizi 'Tanrı Uludur, Tanrı Uludur' diye ikamet okumağa mecbur eder[di].
>
> Aklımda kaldığına göre bir Ramazan gecesinin geç saatleriydi. Kapımız çalındı, babam uykudan uyandırıldı. Gelen büyük dayımdı. 'Hafız, sabah ezanını 'Allahü Ekber' diye okuyacaksın' dedi. Babam için büyük bir müjde idi. Allah'a hamd ettiğini hatırlıyorum.
>
> O haftanın Cuma gününde Çorum Ulu Caminin batıya bakan kapısı önünde gördüğüm ak sakallı bir ihtiyar, müezzinin yolunu kesti:
>
> - "Ezan Arapça'ye çevrilirse, Ulu Camide ilk Cuma Ezanını ben okuyayım diye nezrettim [adakta bulundum]. Kurbanların olayım, ben mahrum etme!..." diye yalvarıyordu.
>
> İhtiyarın isteği kabul edildi. İç ezanını o okudu. Camiyi dolduran binlerce insanın sel gibi gözyaşı döktüğüne şahit oldum. *Hayatım boyunca bu kadar kalabalık bir topluluğun birlikte gözyaşı döktüğünü bir daha hiç görmedim*.[57]

Üçüncü tanık ise Bursa'dan. Hatıratını yazan nadir din görevlilerinden birisidir Bayram Sarıcan. Bize o günleri şöyle anlatmış.

> O gün, yani Ezan'ın aslına uygun olarak okunması kararı çıktığı gün, bir ikindi vakti idi. Bursa Ulu Camiinin her iki minaresinde güzel sesli müezzinler öylesine bir ezan okudular ki, izahı çok güç. O hali anlatmak mümkün değil. Ancak onu yaşayanlar bilir.

57 Ahmet Lütfi Kazancı, *Kendimi Anlatayım Dedim*, İstanbul 2009, Ensar Neşriyat, s. 120-121.

Öylesine bir atmosfer vardı ki, sanki İslamiyet eskiden varmış, bir ara yok olmuş, daha soma da yeniden doğuyormuş gibi manevi bir hal.., Herkes ağlıyor, sevinç gözyaşları döküyor ve birbirini tebrik ediyordu. Camiler cemaatla dolup taşmaya başlamıştı.

Ben ise o anda 'Müezzinlerin Piri" olan Bilal-I Habeşi'nin o meşhut rüyasını düşünüyordum. Bilal-i Habeşi'nin rüyası ve yaşanan olay şöyledir.

Peygamberimizin ölümünden sonra bir hayli zaman geçer, o yıllarda Şam'da yaşamakla olan Bilal bir rüya görür. Peygamberimiz kendisine:

"- Yâ Bilâl! Beni unuttun" der.

Rüyayı gören Bilâl, Şam'dan Medine'ye gitmek üzere hemen yola çıkar. Medine'ye varınca oradaki ilk işi Ezan okumak olur. Fakat öyle bir ezan okur ki, yer yerinden oynar. Bütün Medine halkı Hazret-i Muhammed sanki yeniden dünyaya gelmiş gibi sevinirler.

İşte Türk Milleti de o gün, yani Ezan'ın tekrar aslına uygun olarak okunmaya başladığı gün, yıllar sonra Bilal-i Habeşî'yi dinleyen ve heyecanlanan Medine halkının sevinç ve heyecanını duymuş ve o manevi havayı yaşamıştır. Ben de bu hali doya doya yaşayan ve teneffüs edenlerden biriyim.

Menderes: "Bu millet Müslümandır ve Müslüman kalacaktır!"

Enver Baytan hoca ise zamanın din alimleri nezdinde Menderes'in ezanı aslî diline çevirmek uğruna verdiği mücadelenin nasıl yorumlandığını göstermesi açısından çok çarpıcı bir örnek teşkil eder. Ahmet Çağlayan'la yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

Ben İstanbul'a geldiğimde Gönenli Hoca Efendi, Fatih'te Dülgerzade Camii imamıydı. Ne Gönenli Hoca Efendi ve ne de hiçbir Hoca Efendi bu Türkçe Ezan caiz dememiştir, sabit değil. Ali Haydar Hoca Efendi vardı, Allah rahmet etsin. İsmailağa'da bu-

58 Bayram Sarıcan, *1930'lardan Günümüze Bursa'da Dini Hayat: Gördüklerim, Duyduklarım. Yaşadıklarım*, Hazırlayan: Mustafa Öcal, 2. baskı, İstanbul 2005, Düşünce Kitabevi Yayınları, s. 113. (Kitabın ilk baskısı 2003 yılında yapılmıştır.)

Hür Adam gazetesinde Menderes'in konuşmasının yansımaları, 5 Aralık 1952.

lunan Mahmut Efendi'nin hocasıdır. 1950'li yıllarda hayattaydı, ilmi gayreti yüksekti, dinin olduğu gibi yaşanmasından taraftı. Adnan Menderes kazanıp, başvekil olduğu zaman, ezanı müzakere ettiler. Ezan aslına çevrildiğinde Hoca Efendi; "On Ali Haydar, bir Menderes bile etmez" demiştir. Bu ve benzeri hayırlı hizmetlerinden dolayı onu idam ettiler.[59]

Adnan Menderes'i daha doğru tanıyabilmek için konuşmalarından birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. Nezaketi yanında cesareti

59 Ahmet Çağlayan, *Asr-ı Saadetten Günümüze Ezan*, İstanbul 2008, Kayıhan Yayınları, s.220. Baytan hoca aynı olayı Altınoluk dergisine de anlatmıştır: *Altınoluk*, Sayı: 32, Ekim 1988. Yeni Nesilleri İnşâ Eden Âlimlerimiz adlı derlemenin 1. cildinde yeniden yayınlanmıştır (İstanbul 2009, Erkam Yayınları, s. 250-251).

"Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır"
Başbakan Adnan Menderes, Adanada 30 bin kişi önünde laiklik siyasetini izah etti
Hür adam
Fikir ve vicdan hürriyeti tahdit edilemez
T. M. D. nin beyannamesi

Başbakan Adnan Menderes Adana'da halka şöyle seslenmişti: Türk Milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Hür Adam, 12 Aralık 1952.

ve güzel konuşma özellikleriyle de öne çıkan Menderes'in 1952 yılında Adana'da yaptığı konuşma konumuz bakımından çok aydınlatıcı mahiyettedir. Ancak söylediği şu sözler sonradan Yassıada'da aleyhinde kullanılacaktır:

> Türk milleti Müslümandır ve Müslüman kalacaktır. Bu memlekette din hürriyetine tecavüz etmek kimsenin haddi değildir. Hakiki mümin ve samimi Müslüman olanlar din hürriyetinden tamamen emin olabilirler.[60]

60 Hür Adam, 12 Aralık 1952.

Hür adam

5

A. Menderes, "Devri sabık,, çıkmazını Boluda itiraf etti

"Devri sabık yaratmayacağız,, sözünde sebat ettik, dünün zalimine karşımıza hürriyet kahramanı olarak çıkmasına müsamaha gösterdik, cezasını çekiyoruz

Ahaliler bes leme, besleme ler ahrellik olayorlar

Uçurumu sui kast haberi

Daha atılması lâzım gelenler yok mu?

Bolulular hasret çektiği fabrikaya kavuşuyorlar

Devri sabık düşkırının hürriyet kahramanları

KEŞF-EL-ZÜNUN

Hür Adam, 19 Kasım 1952.

Menderes ayın konuşmasında şunları da söylemiştir:

> Laikliği din aleyhtarlığı veya din düşmanlığı şeklinde anlamak, bizim iktidarımızın vicdan hürriyeti anlayışına asla tevafuk etmez (uymaz).

Yine Adnan Menderes Meclis'te yaptığı bir konuşmada hesaplaşmayı hangi boyutlara götürmek istediğini açıkça ortaya koymuştu. Bir daha hiçbir Başbakan tarafından Tek Parti devriyle böylesine sert bir hesaplaşma yapılamayacaktı. Şu cümleyi dikkatle okuyalım ve düşünelim:

> Ak saçlı bir ihtiyarın, cephe komutanlığı yapmış bir insanın kendi devrinde vatandaşlara zulüm ettiği sırada 1946 seçimlerinin şampiyonu olana bir insanın nasıl oluyor da "Büyük mücadele" diye bizim karşımıza çıkmasına ve zulüm ettiği insanların rnüdafiligini yapmasına hayret ediyorum.

İsmet İnönü'nün oturduğu yerden "Be memlekette zulüm vardır" diye bağırması üzerine iyice coşan Başvekil, onun yüzüne karşı şu tarihî sözleri sarf edecektir:

> Bu memlekette zulüm senin iktidardan düşmenle bitmiştir. Memlekette zulüm olduğunu söylüyor. Ne ile ispat edecek? İspat etmek mümkün olsa, 1946'da kendisinin seçildiğini ispat eder. 1946'da kendisi seçilmeden milletvekili, seçilmeden Devlet Başkanı olmuştur. İsmet Paşa, bu memlekette tabutluklar olduğunu bilmiyor muydu? İsmet Paşa bu memlekette milletvekillerinin arkasına polis takıldığını bilmiyor muydu? Yeter artık, milli kahramanların, dâhilerin idaresi... Artık bu memleket bizim gibi halk içinden gelen adamlarla idare edilmelidir. (...) bu memleketi bir daha bir gasıbın eline bırakmayacağız. [61]

Bölümün başında Menderes'in 29 Mayıs 1950 tarihli hükümet programının bir manifesto havasında yazılmış olduğunu ve Tek Parti dönemiyle keskin bir hesaplaşma gayesi güttüğünü görmüştük. (Sonradan iktidara gelmeden önce söyledikleri Tek Parti defterlerini açmayacağız anlamındaki "Devr-i sabık yaratmayacağız" sözünden pişmanlık duyduğunu da söylemiştir.[62])

İşte Menderes'in 10 yıllık iktidarı süresince yaptığı "cesur" çıkışlar birileri tarafından bir kenara yazılmış ve Yassıada denilen cinayet düzeninde birer birer karşısına çıkarılmıştır. İdam sehpası önünde yazdığı Arap harfli notunda belirttiği gibi, sırtını "silahların gölgesine dayamış bir efendi", "affetmez bir kin"le Menderes'i 10 yıl boyunca takip etmiş ve sonunda idam sehpasına göndermişti.

---

61 *Hür Adam*. 5 Aralık 1952.

62 *Hür Adam*, 19 Kasım 1952.

Ama Menderes veda mektubunda diyordu ki:

> Ölümden korkmayacaktınız. Ama şimdi milletle el ele vererek Adnan Menderes'in ölüsü ebediyete kadar sizi takip edecek ve bir gün sizi silip süpürecektir. [63]

63 Mustafa Armağan, *Yakın Tarihin Kara Delikleri*, İstanbul 2007, Timaş Yayınları, s. 135.

ANILAR

Millete söz verilmişti

Şerafettin Gölcük (Prof. Dr.)

Ödemiş, 16 Aralık 1940 doğumlu

1950 yılının 14 Mayıs'ında yapılan seçimde Demokrat Parti iktidara geldi. Ben öğrenciydim, ilkokulda okuyordum. Bizim taraflarda camilere gidip Kur'an okumak bayağı güç iş. Elimize elifbayı, cüzü alıp okumak bizim Ödemiş'te mümkün değildi. Tabii camiye gidiyoruz. İyi hatırlıyorum, camiye girerken ezan okunuyordu ama nasıl okunuyordu? Şöyle:

Tanrı uludur, Tanrı uludur,
Tanrı uludur, Tanrı uludur.
Bilirim, bildiririm Tanrıdan başka yoktur tapacak,
Bilirim, bildiririm Tanrının elçisidir Muhammed.

Bunlar ikişer defa söyleniyordu. Ondan sonrası şöyleydi:

Haydin namaza, haydin namaza,
Haydin felaha, haydin felaha,
Tanrı uludur, Tanrı uludur
Tanrıdan başka yoktur tapacak.

Ben hiç okumadım ama ezbere biliyorum. Camiye giriyorduk, namaz için kamet getiriliyordu. "Kamet" biliyorsunuz farz namazı

başlamadan önce okunan ezandır. O zaman da Türkçe ezan okunuyordu, Sadece "Kadi kameti's-salah, kadi kameti's-salah " yerine, "Namaz başladı, namaz başladı" deniliyordu. Ardından yine "Tanrı uludur, Tanrı uludur/ Tanrıdan başka yoktur tapacak" denilip sonra "Allahu ekber" deniliyor ve namaza başlanıyordu. Bu sahne canlı olarak hafızamda var.

O günlerde Demokrat Parti iktidara geldi, babam rahmetli bir gün bir *Yeni Asır* gazetesi getirmişti, Böyle büyük bir manşet: "Ezan Arapça Okunacak". Ezan Arapça okunacak! Ama biz bilmiyoruz ezan Arapça, Türkçe falan. * Babam dedi ki, ezanın aslı böyledir, 18 senedir, 1932'den beri ezan böyle okunuyormuş.

Gel zaman, git zaman ilahi kader beni Celal Bayar ile karşılaştırdı. Celal Bayar benim hanımın dedesinin İstiklal Savaşı'ndan arkadaşı. Celal Bayar, Millî Mücadeleyi organize etmek için "Galip Hoca" takma adı ile Ödemiş'e gelmiş, kalmış, oralarda bunlarla işbirliği yapmış. İyi ahbaplar. Ben Tuzla Piyade Okulu'nda askerdim. Eşimin dedesi yanımızda misafir oldu. Beraberce Celal Bayar'ın yanına gittik geldik, o günlerde (1965 yılı) Celal Bayar Kayseri Cezaevi'nden af ile tahliye olmuş, evinde bulunuyordu.

Bir gün şunu anlattı Celal Bayar:

"1950 yılında seçimi kazandık. Ben DP Genel Başkanıyım. Meclis toplandı. O zaman Cumhurbaşkanını meclis seçiyordu. Ben Cumhurbaşkanı seçildim. Adnan Beyi, diyor, Adnan Menderes'i de Başvekil [Başbakan] tayin ettim, o da hükümeti kurdu. Kurar kurmaz da önüme, meclise sevk edilmesi gereken ilk kanun tasarısı olarak ezanın aslından okunması meselesini getirdi. Ben imzalamadım. Adnan Bey çok ısrar etti: "Beyefendi, sayın Reis-i Cumhurumuz. Biz millete söz verdik, bunu yapmamız lazım." Ama imzalamadım. Adnan Bey üzüntülü bir şekilde yanımdan ayrıldı ve birkaç gün ortadan kayboldu. Bakanlar Kurulu yeni teşkil edilmiş, ilk icraatımız da bu olacak. Adnan Bey Ankara'da yok, merak edip arattım. Mersin'de bir yerlerde olduğunu tespit ettim. Telefonla irtibata geçtik. "Adnan Bey, gel bu

* Yani o dönem yeni yetişen nesil o zamana kadar yalnız Türkçe ezan dinledikleri için asıl ezanın o olduğunu zannediyorlardı. Dolayısıyla gazetede "Ezan Arapça okunacak" haberini okuduklarında bir şaşkınlık geçirmeleri, 'Bu da nereden çıktı?' diye düşünmüş olmaları normal karşılanmalıdır.

işi halledelim" dedim. Geldi, imzaladım. Niye imzaladım? Çünkü bir skandal olacaktı. Yeni iktidara gelmişiz, ezan yüzünden Cumhurbaşkanıyla Başbakan anlaşamıyor dedirtmemek için imzaladım,"

Bütün ülkede ezanın aslından okunmaya başlaması büyük heyecan uyandırıyor, herkes büyük sevinç duyuyordu. Ben o sırada Konya'daydım. Konya'da benden birazda yaşlı birisi anlattı o günleri:

"Ezan kararı çıkınca Konya'da araştırmışlar, 'en güzel ezanı kim okur?' diye. Bizim de bir arabamız vardı, at arabası. Çocuktum o zaman, 13 yaşında. Gittik Kağnıcı Hafız'ı aldık, getirdik. Konya'da Kapu Camii var, minaresine çıkarmışlar, okumuş bir kere. Aşağıda cemaat hüngür hüngür ağlıyor. 'Ulen bir daha oku' diyorlar Konya tabiriyle, 'bir daha oku'. Üç defa okuttular ezanı, ondan sonra millet gözyaşlarıyla camiye girdi. Öğlen veya İkindi vaktiydi."

Bu olay, hemen hemen Türkiye'nin her yerinde bir heyecan meydana getirmiştir. Sonradan öğrendiğime göre ezanın Türkçeleştirilmesi, İslam dünyasında aleyhimize propaganda yapılmasına da sebep olmuş.

Bir ara Cezayir'e gittik, Cezayir'de Malik Bin Nebi isminde bir zat, duymuşsunuzdur, bir mühendis, filozof, yani düşünür, çok güzel kitapları var, işte onunla karşılaştık bir yerde. (Cezayir'de demişler ki o zaman: "Türkiye'de ezanı Türkçeleştirdiler, yakında Kur'an'ı da Türkçe okuyup namazı Türkçe yapacaklar. Türkler artık dinle alakayı kestiler." Malik bin Nebi dedi ki: "Ben buna hiç inanamadım, sosyolojik bir vakıa olarak Türkler böyle bir icraatı devam ettiremezler. Olmaz, mümkün değil, toplum bunu kabul etmez, benimsemez., çünkü Türk milleti, İslam dinine 1200, 1300 sene karşılık beklemeden hizmet etmiştir. Bunların İslam'a hizmetleri damarlarına işlemiştir. Mümkün değil. İkincisi Allah buna izin vermez dedim, çünkü Allah bunların -bizi kastediyor, eliyle gösteriyor- dedeleri, ecdadı İslama öyle hizmet ettiler ki, mümkün değil. Böyle düşündüm ve inandım. Gerçekten Türkler daha sonra bu kararı kaldırdılar ve Türklerle İslama hizmet etmelerinin en büyük nişanı olarak ben şu 5 genci görüyorum."

Biz 1970 yılında Cezayir'e 5 kişi gitmiştik. İhsan Süreyya Sırma, İbrahim Canan rahmetli oldu geçenlerde |vefat tarihi: 14 Ekim 2009|, Emrullah Yüksel *, Mustafa Talha ve bu fakir.

---

* Halen Sultanahmet Camii imam ve Hatibi.

VAKIT

Hele şükür!

D.P. mühim bir dâvayı hallet ti: Ezan Arapça okunacak

Kanun Bugün Meclise veriliyor

Valiler arasında değişiklik

Yalçın'ın vazife sine son verildi

Muhalefet, ordayu tahrik yollarına sapmış!

Esrarlı bir ölüm hâdisesi

Vakit gazetesinin ezan haberi, 14 Haziran 1950.

Orada anladık ki, ezanın Türkçe okunmaya başlamış olması İslam dünyasında Türklere karşı bir nevi hayal kırıklığı uyandırmış. Şunu beklemişler: Türkler bunlardan vazgeçecekler, tekrar aslına dönecekler. Bu da gerçekleşti.

Bir de o zamanlar Demokrat Parti liderleri hakkında bazı şiirler yazılmıştı. Bakın, mesela şöyle bir şey var. DP parti toplantılarına katılıyoruz çocuk olarak, oradan aklımda kalmış:

Celal Bayar sen dinle
Bütün millet seninle
Hak Peygamber bizimle
İnada vur bir zımba.

Mesela yine Adnan Menderes'le ilgili bir şiiri nakletmekte beis yok:

Değiştirecek ilk önce yazı, sonra fes
Yaşa be Adnan Menderes.

Adnan Menderes'in bir sözü vardı: "Millete mal olmuş inkılaplar, mal olmamış inkılaplar. Biz bunları ayıklayacağız. Mal olanları bırakacağız, diğerlerinden vazgeçeceğiz." İmam Hatipleri gerçi 1949'da Halk Partisi açmıştır ama Adnan Menderes bunları çoğaltmıştır. Kur'an kursları açması var, okullara ihtiyari [seçmeli] din dersi koyması var. Bunlar Yassıada mahkemelerinde önüne getirildi efendim, idamına delil teşkil eden, idamına zemin hazırlayan uygulamalardır bunlar.

Aktaran: Tuba Kaya

Türkçe ezanı mecburen okurduk

Yakup Duman (İmam)

O zaman imamdım. Hatta ben de ezanı Türkçe okuyanlardan biriydim. Bunu istemeyerek yapıyordum, çünkü mecburduk. Bazen inadına ezanı Arapça okumaya başlar, minareden jandarma arabasını görünce hemen değiştirir, Türkçe olarak devam ederdim. Ezanı Türkçe okurken defalarca ağlamışımdır.

O dönemde camiler garip kalmıştı. Cemaat iyice azalmıştı. Kimse gelmez olmuştu. Halk camilere adeta küsmüştü. Namazlar evlerde kılınırdı. Belki de en doğrusu buydu. Çünkü camide ibadetler Türkçe olmuştu.

O devirde kimsenin yüzü gülmüyor, herkesin yüreği kan ağlıyordu.

Demokrat Parti 1950 seçimleri yapılmadan önce halka ezanı tekrar Arapçaya çevireceğini vaad etmişti. Halk da zaten bunu beklediği için herkes Demokrat Parti'ye oy verdi. Adnan Menderes'in de başa geçer geçmez yaptığı ilk iş, ezanı tekrar Arapçaya çevirmek oldu.

Minareye çıktım. Ağlamaktan ezanı okuyanındım ki! Halk desen, sokaklara dökülmüş, "Allah Allah" nidaları ile akın akın camiye koşuyordu. Herkes sevinçten ağlıyordu. Ben hayatımda ilk defa milleti o kadar coşkulu gördüm.

Namazdan sonra kurbanlar kesildi, ortalıkta adeta bir bayram havası esiyor, çoluk çocuk herkes bayram ediyordu.

Birden ağzından “Allahü Ekber” kelimeleri döküldü

Tahir Çağıran (Müezzin)

Ezan konusundaki projenizi haber alınca, her şeyden evvel bir Müslüman olarak, ayrıca 30 yılı aşkın [bir süre) Diyânet câmiasında muhtelif kademelerde hizmet etmiş bir ferd olarak heyecanlandım.

Öncelikle girizgâh kabilinden şu bilgilere ihtiyaç olduğunu düşünmekteyim:

Câmiaya ilk olarak, 1966 yılında İzmir ili Bayındır ilçesi "Kur’an Kursu Öğreticisi” görevi ile intisâb etmiş oldum. O yıllarda 9-10 bin nüfuslu olan ilçenin merkezinde “Hacı Sinan Camii” bulunuyor. Cami 16. yüzyılın ikinci yarısında camiye isim olarak verilen “El-Hâc Sinan" tarafından yaptırılmış. Yapı sadece camiden ibaret olmayıp, 1950’li yıllarda yapılan onarımla ibadethaneyi çevreleyen yapılarla Müftülük, yatılı Kur’an Kursu ve geniş bir bahçeden oluşuyor.

Bânî’nin ahfâdından Dr. Baha Arıkan nâm efendi, hayatta olduğu için ecdadının ibadethaneyi ayakta tutmak üzere vakfettiği pek çok gayr-i menkul bulunduğundan bu maddi birikimden yararlanmak üzere ahfâddan olduğunu ispatlıyor ve o tarihte cami-i şerif "Mülhak Vakıf” olarak işletiliyor.

Benim selefim olan Kur’an Kursu öğreticisi meslektaşlarım, aslî görevlerine ilâveten cami-i şerifin İmam-Hatibi görevi ile de yükümlü tutulmuşlar. (Cami-i şerif “mülhak vakıf" statüsünde olduğu için

bir şahsın uhdesinde iki görevin bulunmasında hukuki bir engel bulunmuyor.) Bendeniz de asli görevime ek olarak bu camide İmam-Hatip olarak üç seneye yakın görev yaptım. Pek de uzun olmayan bu süre içerisinde şimdi hatıra olmuş, anılmasından manevî haz duyduğum pek çok olay yaşadım. Bunlar arasında yaşayan zâttan işiterek vakıf olduğum bir olay, hâlâ içimde bir burukluk meydana getiri. İşte bu olay 1950 öncesinde, caminin müezzini tarafından ezan ile ilgili olarak yaşanmıştır.

Camimizin müezzini, 1960 yılında yaklaşık 65-70 yaşlarında Tahir Çağıran isimli sevimli bir zât idi. Müezzinliği o kadar eskilere gidiyordu ki, soyadı kanunu çıktığında müezzinlik yapmakta olduğundan "Çağıran" soyadını almasının uygun olacağını düşünmüştü.

İşte adı geçen camide 40 yıldan fazla müezzinlik yapan Tahir Çağıran Arapça ezan okuma yasağının uygulandığı yıllar olan 1940'lı yıllarda bir Cuma günü hutbe öncesi okuduğu ezanı zühûlen [farkına varmadan yanlışlıkla] Arapça okumaya girişiyor. "Allahü Ekber Allahü Ekber"... Günlerden Cuma olduğu için cami hıncahınç dolu, içeride ilçede görev yapan bürokratlardan da cemaat arasında bulananlar var.

Müezzinin ağzından çıkan "Allahü Ekber Allahü Ekber sadâsı kubbede çınlayınca, yine cami kubbesinde cemaatten yükselen bir uğultu yankılanıyor. Kısa bir şaşkınlık geçiren müezzin, "Nasıl olsa bir aykırı durum meydana geldi. Ezanı sonuna kadar orijinal haliyle okuyayım' düşüncesiyle ezanı Arapça olarak okudu ve tamamladı.

Namazın kılınmasından sonra camiden çıkan son kişi olarak müezzin kapıyı kapattığı sırada biri sağında, diğeri solunda iki jandarma hâsıl oldu. Askerler müezzini "mevcuden" hakim karşısına çıkardılar. Hukukî deyimiyle "cürm-i meşhud".

Hâkim de şaşkınlık içerisinde... İnancı ile kanun arasında kalan hâkim meseleye pratik bir çözüm bulur.

Mahkeme kâtibini bir görevle oradan uzaklaştırır. Evine de "Uzun bir dosya tetkik etmem gerektiğinden geceyi mahkemedeki makamımda geçireceğim, merak etmeyin" diye haber gönderir. Müezzinle baş başa kalınca müezzine: "Kardeşim hem kendi başına hem bizim başımıza ne işler açtın? Sana ceza versem Rabbime nasıl hesap

vereceğim? Ceza vermesem, kanuna karşı nasıl hesap vereceğim? Sana asgari/minimum düzeyde bir ceza takdiriyle bir günlük hapis cezası veriyorum. Ayrıca seni ceza evine göndermeyerek bu süreyi benim yanımda geçirmeni temin etmek üzere evime gitmiyorum" der. Böylece müezzin, en az ceza alarak hâkimin korumasıyla bu işten kurtulur.

Merhum Tahir Çağıran, bu acı hatırasını zaman zaman gözyaşları eşliğinde anlatırdı. Ruhu şâd olsun.

Aktaran: Doç. Dr. Mustafa Özcan

Cemaatin tercihine saygılı olmak gerek

Rauf Denktaş

27 Ocak 1924, Baf, Kıbrıs doğumlu. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı. Kendisiyle Lefkoşe'deki bürosunda görüşüldü.

Ezan nedir? Ezan. Müslümanlara namaz vaktini duyuran. Allah adına çağrı yapan bir makamdır. Bütün mesele bu şekilde algılamak ve bunun üzerine ' Türkçe mi olsun. Arapça mı olsun?' diye kavga çıkarmamaktır. İsteyen Türkçesini istiyorsa Türkçe okur, isteyen Arapçasını istiyorsa Arapça okur.

Ama illa ki Arapça olsun diye ısrar etmek yanlıştır, illa Türkçe olsun diye ısrar etmek de yanlıştır bence. Bu, cemaatin arzusuna bağlı bir tercih olarak algılanmalıdır. Kur'an-ı Kerim Türkçeye çevrilmeden önce Kur'an'ı okuyan anlayan var mıydı? Ya da kaç kişi vardı? Türkçeye çevrildi, hiç olmazsa okuduğumuzu anlıyoruz, anladığımızı yorumlayabiliyoruz, bilginlerin yorumlarını anlıyoruz.

O yüzden bu konuları ayrılık ve kavgaya yönelik bir şekilde algılamamak lazım. Bu bir davettir. Daveti Arapça yaparsın, Türkçe yaparsın. Cemaatin arzusuna göre olmalı.

Türkiye'de Türkçe ezan okunmaya başlayınca burada da denendi. Bir süre sonra [1950'de] Türkçe ezan Türkiye'de kaldırılınca bizde de tekrar eskiye dönüldü.

Arkadaşımız Mahmut Carı Büyükbozdoğan Lefkoşa'daki bürosunda Rauf Denktaş ile birlikte (Mayıs 2010).

Kıbrıs Türk'ü Türkiye'ye bakar. Türkiye ne yapsa makbuldür. Az sayıda 'Olur mu canım, ezan dediğin Arapça olur' diyenler oldu herhalde ama bu, aramızda bir çekişmeye, kavgaya dönüşmedi. Ama Türkiye'de böyle oldu. Aferin!

Atatürk'ün ilkeleri Kıbrıs'ta, İngiliz'in yasalarına ve engellemeleri rağmen fiilen bu halk tarafından günü gününe takip edildi. Türkiye'den daha kolay takip edildi. Bu yüzden Türkiye örnektir bizim için.

Ezanın anlamı her zaman için ibadete davettir. O sesi duymak, camiye gitmeyecek insan için bile bir nevi iç huzuru sağlar. Yani 'Burası benim memleketim, benim dinimin memleketi' diye bir huzur verir.

Ben arabayla geçerken bir ezan sesi duyunca ilk aklıma gelen şey, eğer direniş olmasaydı, eğer Barış Harekâtı olmasaydı burada çan seslerinden başka bir şey duyulmayacaktı, burada Müslüman kalmayacaktı oluyor. O duyguyu devamlı surette yaşarım.

Aktaran: Mahmut Can Büyükbozdoğan

1,5 ay hapis yatmıştı

Ahmet Gürses

1931, Kıbrıs'ın şimdi Rum kesiminde kalan Baf kasabası doğumlu.

Babam rahmetlinin gemisi vardı, kaptandı. Sağlığında aile durumu iyiydi, vefat edince aile dağıldı. 1936'da rahmetli validem aldı beni, Lefkoşa'ya geldik. 1936'dan beri buradayım. Okulu bitirdikten sonra hocamın yardımıyla Sarayönü Camii'ne müezzin oldum.

Türkiye'de Türkçe ezan okunmaya başlayınca hemen buraya da geldi. Burada da okunmaya başlandı. Biz de okuduk. Bazı arkadaşlar, bazı müezzinler, bazı imamlar buna karşıydı. Hatta bildiğim kadarıyla, Allah rahmet eylesin, bazı arkadaşlar Türkçe ezanı okuduktan sonra gizlice Arapça da okurlardı. Ondan sonra beni -tabii ne kadar zaman geçti, ne kadar sürdü, ne kadar sürmedi, hatırlamıyorum- bir ara Rum tarafına götürdüler, bir Ermeni vardı, orada plağa Türkçe ezan okudum. Fakat bu plak hemen bozulurdu.

Ben o dönemde Sarayönü Camii'nde görev yapardım, sonra İplikpazarı Camii'ne geçtim. Sonra Selimiye Camii... Zannedersem 1964 tarihinde rahmetli müftü Dânâ Efendi Selimiye Camii'ne beni baş müezzin olarak tayin etmişti. O dönemde bazı arkadaşlar makamı tutturamıyordu. Müftü Efendi beni birkaç arkadaşın bulunduğu bir camiye gönderdi, onlarla meşk etmemi istedi. Hatta bir tanesine meşk yapayım dedim, adam beceremedi, vazgeçtik.

Müftü Hakkı Bey zamanında bir vaka oldu. Minberin önünde Cuma günü ben okuyacaktım ezanı. Şimdi önceden Selimiye Camii'nde, minberin önünde fetihten kalma kılıca dayanırdık, o kılıcı çaldılar. Büyük bir kılıç. Padişahın mührü de vardı üzerinde. İmam efendi minberin önünden kalkınca minbere ona dayanarak çıksın diye orada dururdu. O da alırdı, yavaş yavaş minbere çıkardı.

O zaman bir Hoca Efendi bana dedi ki: "Sen yerine geç, ben okuyacağım Türkçe ezanı". O gün, Şeyh Nazım Efendi de camiye geldi. Hoca Efendi "Tanrı uludur, Tanrı uludur" deyince o da "Allahu ekber, Allahu ekber" diye mukabele etti. "Şüphesiz bilirim, bildiririm Tanrı'dan başka tapacak yok" dedi Hafız Efendi, "Eşhedü enla ilahe illallah" ile karşılık verdi Şeyh Nazım Efendi. Eşraftan Seyfi Bey -o da rahmetli oldu- eşrafın namaz kıldığı maksurede namaz kılardı. Seyfi Bey, Şeyh Nazım'a kötü sözler sarf etti. Kim haber verdi hatırlayamıyorum, polisler geldi. Tabii Şeyh'in müridleri de camideydi. Aldılar götürdüler Nazım Efendi'yi. Cezaevinin genel müdürü de Müftü Hakkı Bey'in oğluydu. Müftü Efendi oğluna "Fazla hırpalanmasın Nazım Efendi" diye haber saldı. Sonuçta Şeyh Nazım Efendi 1,5 ay hapis yedi ezan okuduğu için. 1950-1960 arasında geçmiş olabilir bu olay.

Müftülük bize doğrudan talimat verdi ezanı. O zaman İngiliz hakimiyetinde burası. Müftüler, halk oylamasıyla seçilirdi. Halkın bazılarının Türkçe ezan hoşuna gitti, bazıları ise [bu duruma] tepki gösterdi.

Aktaran: Mahmut Can Büyükbozdoğan

Menderes Arapça ezanla akıllarda kaldı

Orhan Akay

Ezanın Türkçe okunduğu yıllara yetişen yaşlılarımızla birebir bu konuyu konuştuğumuz zaman özellikle bizim bölgemizde (Güneydoğu Anadolu'da) Türkçe de iyi bilinmediği için Türkçe ezanın çok gariplerine gittiğini, hatta bunun sanki bir din değişimiymiş gibi karşılandığını ve bunu yıllarca kabullenmediklerini, minarede Türkçe okunmasına karşılık camide tekrar, gizli ve sessiz bir şekilde ezanı Arapça söylenişine uygun bir şekilde okuyarak namazı kıldıklarını, bizzat görüştüğümüz kişiler söylemiştir.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinde ve 1954 yılı seçimlerinde de oyunu artırarak 10 sene gibi bir süre iktidarda kalmalarında, iktidara gelir gelmez ezanı aslî şekline, yani Arapçaya çevirmelerinin büyük bir etkisi olmuştur. Hatta ben küçüklüğümde (ilkokul döneminde) akrabalarımızın ve komşularımızın evlerine misafirliğe giderken evlerde duvarlarda yuvarlak tabaklar içinde Adnan Menderes'in resminin asılı olduğunu görür ve onlara sorardım, "Bu kimdir?" diye. Onlarda "Ezanı Türkçeden Arapçaya çeviren Başbakan budur" derlerdi. Menderes sevgisi o kadar içlerine yerleşmişti ki, ondan söz ederken gözleri dolardı ve o hüzünlü sonunu anlatarak rahmetle anarlardı.

Bize anlatıldığı kadarıyla ilk Arapça ezan okunduğu zaman sanki yeniden doğmuş gibi oldukları, hatta sanki yeniden İslam'a girmiş gibi bir sevinç ve heyecan duyduklarıdır. Görüştüğümüz kişiler o gün çarşıda, pazarda ve her yerde umumi bir bayram havası varmış gibi bütün vatandaşların sevinç ve coşku içinde olduklarını anlatmışlardır.

Aktaran: Özen Söyler – Kilis

Allah birdir

Ökkeş Gedik

1926 Osmaniye doğumlu. Galatasaray'ı tutuyor. 54 yıllık düzgün bir gazete kolleksiyonu var. 60 sene önce ezberlediği halk destanları hala hafızasında mahfuz. Kendisini "46 Demokratı" olarak tanıtıyor. (Beş sayfalık uzun ve "bir oturmada" yazdığını söylediği mektubunun sadece ilk sayfasından ilgili kısmı buraya alıyoruz. Yanda ilk sayfanın orijinali yer alıyor.)

O zamanları yaşamış olanlardan anılarını yazmalarını istiyorsunuz. Ben 84 yaşındayım ve o günleri hep yaşadım. Bende yazmakla bitmeyecek olaylar var.

Babam rahmetli padişahlık günlerini yaşamış biriydi. Türkçe okunan ezanı hiç kabul etmez, o ezan okunduğu zaman içeri girer, sessizce şimdiki [Arapça) ezanı okur ve namazı öylece kılardı.

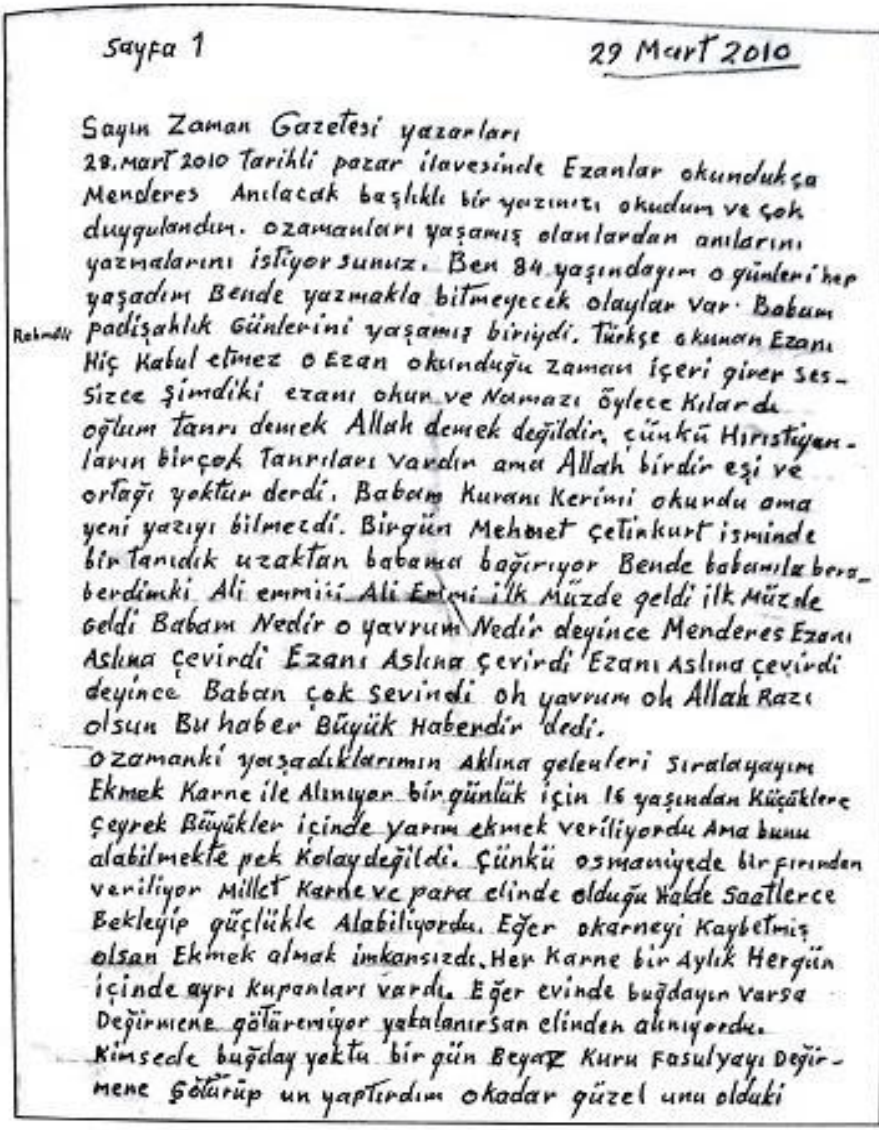
"Oğlum, Tanrı demek Allah demek değildir, çünkü Hristiyanların birçok tanrısı vardır ama Allah birdir, eşi ve ortağı yoktur" derdi.

Babam Kur'an-ı Kerim'i okurdu ama yeni yazıyı bilmezdi.

Bir gün Mehmet Çetinkurt isminde bir tanıdık uzaktan babama bağırıyor (ben de babamla beraberdim):

"Ali emmiii, Ali emmiii! İlk müjde geldi."

Babam "Nedir o yavrum?" deyince,

Sayfa 1

29 Mart 2010

Sayın Zaman Gazetesi yazarları
28 Mart 2010 Tarihli pazar ilavesinde Ezanlar okundukça Menderes Anılacak başlıklı bir yazınızı okudum ve çok duygulandım. O zamanları yaşamış olanlardan anılarını yazmalarını istiyorsunuz. Ben 84 yaşındayım o günleri hep yaşadım Bende yazmakla bitmeyecek olaylar var. Babam padişahlık Günlerini yaşamış biriydi. Türkçe okunan Ezanı Hiç Kabul etmez o Ezan okunduğu zaman içeri girer sessizce şimdiki ezanı okur ve Namazı öylece kılardı oğlum Tanrı demek Allah demek değildir, çünkü Hıristiyanların birçok Tanrıları Vardır ama Allah birdir eşi ve ortağı yoktur derdi. Babam Kuranı Kerimi okurdu ama yeni yazıyı bilmezdi. Birgün Mehmet çetinkurt isminde bir Tanıdık uzaktan babama bağırıyor Bende babamla beraberdimki Ali emmiii Ali Emmi ilk Müzde geldi ilk Müzde geldi Babam Nedir o yavrum Nedir deyince Menderes Ezanı Aslına çevirdi Ezanı Aslına çevirdi Ezanı Aslına çevirdi deyince Baban çok sevindi oh yavrum oh Allah Razı olsun Bu haber Büyük Haberdir dedi.
O zamanki yaşadıklarımın Aklına gelenleri Sıralayayım Ekmek Karne ile Alınıyor bir günlük için 16 yaşından Küçüklere çeyrek Büyükler içinde yarım ekmek veriliyordu Ama bunu alabilmekte pek Kolay değildi. Çünkü osmaniyede bir fırından veriliyor Millet Karne ve para elinde olduğu halde Saatlerce Bekleyip güçlükle Alabiliyordu. Eğer okarneyi Kaybetmiş olsan Ekmek almak imkansızdı. Her Karne bir Aylık Hergün içinde ayrı Kuponları vardı. Eğer evinde buğdayın varsa Değirmene götüremiyor yakalanırsan elinden alınıyordu. Kimsede buğday yoktu bir gün Beyaz Kuru Fasulyayı Değirmene Götürüp un yaptırdım okadar güzel unu olduki

Ökkeş Gedik'in beş sayfalık mektubunun ilk sayfası.

"Menderes ezanı aslına çevirdi, ezanı aslına çevirdi, ezanı aslına çevirdi" deyince babam çok sevindi. "Oh yavrum, oh, Allah razı olsun. Bu haber büyük haberdir" dedi.

Not: Ramazan günlerinde atılan top milleti rahatsız ediyor diye ezan yerine iftarda minareye canavar borusu çıkartıp kurt gibi bağırttılar.

Elazığ'da İlk Arapça Ezan

- Kurban kesilecek!

Kapıdan içeri soluk soluğa giren çocuk böyle söylemişti. Artık oturup konuşmamıza devam edemezdik. Öyle ya, kurban kesilecekmiş. Zaten günlerden beri işitip duruyorduk. "Halk kendi arasında para topluyormuş, kurban keseceklermiş" deyip duruyorlardı.

Vakit kaybetmemek için en yakın camiye koştum.

17 Haziran 1950: Bu ilk Arapça ezanın okunacağı tarih.

Cumartesi: Bu da, halkın senelerden sonra ilk defa olarak kendi inanışının sesini işitmeye hazırlandığı gün.

Saat bire geliyor, yani ezan vakti yaklaşıyor. İşte bu da halkın arzu ve heyecanının dalga dalga etrafa yayıldığı saattir. İşte bu saatte, nabızların saatle birlikte çarptığı, onun tik taklarına ayak uydurduğu saatte cami avlusuna girdim. Maksadım oradaki vaziyeti tespit etmek, birkaç kişiyle konuşup fikirlerini, kanaatlerini anlamaktı. Fakat ilk hamlede kimseyle konuşmaya, kimseye bir şey sormaya cesaret edemiyorum. Herkes o kadar derin bir bekleyiş heyecanı içinde ki, adeta taş duvarlar, tahta kapılar bile aynı ruhî hâl içine gömülmüş gibi.

Gözler kesilecek kurbanda, minarede; "El-intizâr eşeddü minennâr." İntizarın [beklemenin] yakıcı kudretini hepimiz biliriz. Fakat bu "Allahü Ekber" nidasının beklenişini görmeyenler, bunu tam olarak anlayamazlar.

Gözler kesilecek kurbanda, gözler minarede. Herkes bir kurbana, bir de minareye bakıyor. Bu iki nokta arasında sanki, görünmez bir şerarenin (kıvılcımın] içleri aydınlatan deruni bir akışı var. Gözlerde parıl parıl bir şeyler yanıyor, yüzler genişleyip aydınlanıyor.

Nihayet gözüme iki çocuk ilişiyor. Acaba onlar niçin gelmişler? Onları buraya sevk eden nedir? "Çocuktan al haberi" derler. Ben de bir tanesine yavaşça soruyorum:

- Oğlum, ne yapıyorlar burada?

İçini çeker gibi cevap veriyor:

- Kurban amca, kurban!

- Peki niçin kesiyorlar bu kurbanı?

- Ramazan!

Biraz daha büyüğü ilave ediyor:

- Ramazan ve ezan!

Ne doğru: Ramazan ve ezan!

Bu esnada yanımıza gözlerinde saf bir parıltının sönük akisleriyle bir ihtiyar geliyor, ona soruyorum:

- Peki ama bu kurbanı kim kestiriyor?

- Kim mi? Onu bilmem! Hiç kimse!

- Nasıl olur?

- Hiç kimse, oğlum! Parasını veren de vermeyen de, hepsi!

- Anlamadım.

Anlayışsızlığıma acıyormuş gibi yüzüme baktıktan sonra:

- Yani herkes! Halk!

Ne kadar doğru: parasını verenin de vermeyenin de, hepsinin kalbinde şu anda şu kurbanın ifade ettiği kudsî bir mana var. Belki ihtiyar bu kelimeleri kullanamıyor, fakat hissediyor.

Bu esnada: "Allahu Ekber!"

Ezan başladı. Kurban!

Can vermekte olan hayvancağız, başını uzatmış, bu sesi dinliyor. Müezzinin de heyecanlı olduğu belli. Sesi her zamankinden gür. Adeta bütün şehre işittirmek istiyor gibi bir hali var. Heyecanın ara sıra sesini pürüzlediği fark ediliyor.

Ezanın son kelimeleri, kurbanda son bir kımıldanış.

İkisi bir anda susuyor.

"İntibalar. İlk Arapça ezan", *Elazığ* gazetesi, 19-20 Haziran 1950

Türkçe olarak bildiği tek söz vardı: “Tanrı uludur”

Ayşe Batur

Siirt ili Eruh ilçesi Bağköze köyündeniz [Kürtçe adı *Ayne*]. Köyümüz Türkçe ezanın okunduğu köylerdendir.

Babaannem Ayşi Batur (kimliğinde böyle yazıyor), yaklaşık 90 yaşında ve Türkçe bilmiyor. Şu an Van merkezde küçük amcam ile birlikte yaşıyor. Türkçe olarak bildiği tek söz, “Tanrı uludur”, kendi şivesiyle "Tanri ulidir”den ibarettir...

Anlayacağınız, köyümüze devlet, hizmet olarak bu şekilde, yani Türkçe ezanla gelmiş! Devlet, resmi/ideolojik devlet anlamında, sağlık ocağı olmayan, böylelikle doktoru, hemşiresi, okulu, öğretmeni, çeşmesi dahi olmayan bir köye Türkçe ezan yolu ile günde 5 defa uğruyormuş!

Oradaki Kürt halkına ezanı Türkçe okutunca Türkçeyi sevdireceğini zannetmişler maatteessüf. Türkçe deyince babaannem gibilerinin aklına sadece itici, sevimsiz ve incitici "Türkçe ezan" geliyor... Allah o günleri bir daha yaşatmasın...

Köyümüz yıllar geçmiş, hizmet namına devletten bir şey görmemiş. Elektrik, telefon, yol, vs. hep merhum Turgut Özal zamanında gelmiştir.

Köyümüzde ilk Türkçe ezanı okuyan kişi, “Şeyh Şefika" adıyla anılan Şeyh Ahmet Siğa’dır. Merhum annesi değerli bir alim seviyesinde olduğundan annesinin adı ile anılmıştır.

Köyümüzde ilk Türkçe ezan okunduğunda yetkililere ve ezanı okuyan Şeyh Ahmet Siğa’ya eleştiri yapıl(a)mamıştır...Çünkü devlet çok etkin bir şekilde köyümüzde varlığını hissettirmektedir...

Aktaran: Cüneyt Batur

Biz 46 Demokratıydık

Hüseyin Bilgin

Samsun Tekkeköy doğumlu.

1949-1950 yıllarında rahmetlik babam Antyeri'nde imamdı. Tekkeköy'e bağlı bir köy burası. Ben de onun yanına eğitime gidiyorum. Ezanı "Tanrı uludur, Tanrı uludur" şeklinde okuyordu babam. Bu, takriben bir sene, bir buçuk sene devam etti. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldiğinde bunu Arapça aslına çevirdi. İlk Arapça ezan okunduğunda eski günleri hatırlayan yaşlılar bunu memnuniyetle karşıladı.

Babam Demokrat Parti aşığıydı. Adnan Menderes asıldığında babamın ağladığına şahit oldum. Demokratlar iktidara geldikten sonra Kur'an kursları serbest bir şekilde faaliyet gösterebildi.

Zaten rahmetli babam memur olmasına rağmen Menderes aşığıydı, çok hayrandı ona. Bizim aileye "46 demokratı" demeleri oradan geliyor.

---

* Bugün anlamı unutulmuş bulunan "46 Demokratı" tabirine kitabımızda sık sık rastlayacağız. Bu tabir, çoğunluğun Demokrat Partili olmaya başladığı 1950 sonrasındaki rahat ortamda değil, Tek Parti döneminin yıldırıcı zorlukları altında Demokrat Partili olmayı, bir bakıma çile çekmeyi gönüllü olarak kabullenmeyi ifade etmekteydi. Yani "Ben 46 Demokratıyım" diyenler, "Asıl Demokrat Partili biziz" demek istiyorlardı.

Hatta şöyle bir hatıramı anlatayım:

Tekkeköy'de Hasan Efendi, babamın bacanağıydı, müthiş Halk Partiliydi. Babam, bacanak olmasına rağmen muhtarlıkta dahi ona oy vermemişti, çünkü onların tavrı yanlıştı. Ondan sonra teyzemin çocukları gelirdi bize. Bayramda rahmetlik anamın elini öperken, "Bayramın mübarek olsun Demokrat teyze" derlerdi.

Menderes, Ezan şehididir

Naci Yılmaz

1941, Samsun Tekkeköy doğumlu. (Söyleşiden kısa bir süre sonra vefat etti)

O zamanlar Türkçe ezana tepki vardı ama tenkit yoktu. Kimse bir şey söyleyemedi. Baskı vardı. Bu "Türkçe ezan" ezan değil, diyemezdi kimse. Yapabileceği bir şey yoktu kimsenin. Bunu hükümet mecbur tuttu, millet de kabullendi. Ta ki Arapça ezan okunana kadar.

Demokrat Parti ezan Arapça olacak diye söz verdi. Milletin de büyük bir beklentisi vardı. Hiç besmele çekilmeyen zamanlarda Menderes iktidara geldikten sonra ilahi bile söylendi sokaklarda, çok güzel bir duyguydu. Hatta ilk Arapça ezan okunurken ben 9-10 yaşlarında çocuktum. Rahmetli şimdiki [söyleyişle] babaanne, o zaman nene derdik, Arapça ezanı duyunca hüngür hüngür ağladı.

Bir de millet açıldı ondan sonra, açıldı. Bizi hocaefendi toparladı, trene binip Samsun'a gittik. İstasyondan Büyük Cami'nin önüne gelinceye kadar ilahi söyleyerek gittik, öğle namazını kıldık orada. Gene 3.45 treni ile döndük. Önümüze bir kimse çıkıp da 'Siz ne yapıyorsunuz? Bunlar neyin nesi?' demedi. Önde Türk bayrağı, peşinde sancak ve flamalarla gittik.

Vatandaş, Menderes'i çok iyi bir Müslüman olarak gördü. Halkın istediği, aradığı birisiydi ve muvaffak da oldu. Menderes'ten

beklentisi oydu halkın ki, geçim sıkıntısı vardı. Bir denge sağladı, bir güzellik oldu ülkede. Zaten 27 Mayıs olmayaydı Türkiye daha iyi bir Türkiye olacaktı.

Evlerde Kur'an ve Arapça dersleri verilirdi; fakat bunlar gözetim altında idi, devamlı jandarma tehdidi vardı. Hatta evin dışında çocuklar beklerdi ki, jandarma geliyorsa haber versin, Kur'an'ı toplayalım, cüzleri kaldıralım diye. Sık sık baskın, dağıtım olurdu o evlerde, bunları yaşadık. Gusül abdesti almayı öğrenmişsek orada öğrendik, her şey o günün eseri. Bugün manevi yönden bir gelişme varsa, bu Menderes'in eseridir.

Hatta şu kadarını söyleyeyim toptancı halinde el arabasıyla arabacılık yapan bir dayı, Menderes'i "Ezan şehidi" diye rahmetle andı. Yani bunlar çok büyük meseleler ve bu millet bunu 50 senedir silemedi.

Şimdi tarihçiler tarih yazar-çizer de, ben tarihin bazı yerlerine inanmıyorum. Şimdi yeni tarihlerle belki Adnan Menderes'i vatan haini diye yazacaklar. Ben bunu yaşadım, inanamam. Bugün manevi olarak ne varsa hepsi Menderes'in eseridir. Ezanlar kıyamete kadar sürecek, bu sürdüğü müddetçe de bütün bu halk, Menderes'i iyilikle yad edecek, anacak. Bu onun eseridir diye. Ondan sonra gelenler bunu yapamazdı.

46 seçimleri kaybedilmişti, 50 seçimlerinde çok büyük beklenti vardı. Demokrat Parti de 50'de iktidara geldi ve bunları başardı. Bu da millete armağan olsun, bu ezanları dinlemek çok başka bir şeydi.

Rahmet rahmet, devamlı rahmet okumak, buna sebep olana devamlı rahmet okumak gerek. Ezanlar okundukça herkes Menderes'i anacak, o günkü şehitleri anacak, rahmetle yâd edecek.

O gün askeriyede tatlı çıkmış, un helvası yapılmıştı

Cemal Yıldız

1939 depreminde Erzincan'dan Sarı Kışla'ya gelmiştik. Burada Türkçe ezan okunmaya başladı. Arkadaşlarımdan duyduğum kadarıvla:

Tanrı uludur, Tanrı uludur,
Bu millet Şükrü Saraçoğlu'nun kuludur

diye söylerlermiş halk arasında. Hatta Türkçe Kur'an-ı Kerim'ler bastırılmıştı fakat rağbet görmedi. Bize din dersine gelen Atatürk'ün Tabur İmamı Hafız;

- Sakın bunlardan (Türkçe Kur'an-ı Kerim) okumayın, inancınızı kaybedersiniz, demişti. Zaten kim okuyacaktı ki. Paramız yoktu ki alıp okuyalım.

İnsanların tepkileri vardı! Bire dinimizi terk ettirmeye çalışıyorlar diye. Zaten İnönü ondan kaybetti. Yoksa Mareşal Fevzi Çakmak inançlı bir adamdı. İnönü'yü çok tutuyordu asker diye. Fakat İnönü seçimde rağbet görmedi.

Birdenbire Arapça okunmaya başlanınca herkes yanlış mı duyuyoruz diye sokağa fırladı. İnsanlar zaten Menderes'e ezan tekrar Arapça okunacağı için oy verdiler.

İnsanlarda bir sevinç hissediliyordu. Mesela ben askeriyede namaz kılıyordum, benim numaram 456'ydı, isini söylenmezdi de numarayla çağrılırdık. Nereli olduğun bile bilinmezdi. Giydiğiniz hep asker kıyafetiydi, ayakkabılarımız falan da. O zaman yiyeceklerimiz de askeriyeden gelirdi. Atatürk senede iki defa okula gelirdi, başımızı sıvazlar, bize lokum verirdi:

-Aman çocuklar okuyun, aman çocuklar okuyun, diye bize telkinde bulunurdu.

Atatürk nere, İsmet İnönü nere. Çok karşılaştırmak lazım. Çünkü Atatürk zamanında rahatlıkla ibadet yapılabiliyordu.

Ben görmedim ama duyduğumu söylüyorum. Köylerde hocalar ders verirken ya da namaza gelen çocukları jandarmalar "Siz nasıl geliyorsunuz?" diye döverlermiş. Hocalara karakollarda işkence ederlermiş.

Ahmet Dinler diye bir hoca müzik dersine geldi. Ben müzik bilmezdim, hala da bilmem. Ben müzik bilmediğim için sıfır verdi, beni aldı, Abdi Bey adında bir albay vardı, yanına götürdü. O da;

-Utan, utan. Bu öğrenciye 5 verip de geçsin demiyorsun, buraya getiriyorsun. Bu abdest alıp namaz kılıyor, belki bunun yüzü suyu hürmetine biz buradan maaş alıyoruz, dedi. Sonra yaşımız küçük olduğu için gedikli çavuşluğuna verdiler.

Askeriye o zaman çok iyiydi. Zaten çoğu subay Türkçe ezana karşıydı. Ben hiç okunsun diyeni duymadım. Dua ederlerdi değişsin diye. O zaman askeriyenin içinde namaz kılmayan neredeyse yoktu. Hele Cuma günü nöbetçiler hariç herkes camiye girerdi.

Çok iyi hatırlıyorum; Hacı Bayram Camii'nde sehpaların üzerine secde yapılırdı. Sehpaların üzerine muşamba döşenmişti silinebilmesi için. Secde ettiğin, alnını değdirdiğin yere sehpa yapılmıştı.

Ezan ilk kez Arapça okunduğu zaman herkes bayram etti. Hatta askeriyede bize tatlı çıktı, un helvası yapıldı.

Cezası neyse razıyım dedi, soluğu minarede aldı

Nuri Dilsiz

Çorum'un İskilip ilçesinden, 1932 doğumlu.

Anlattığına göre, Arapça ezan yıllar sonra ilk defa okunurken 18 yaşındaymış. 16 Haziran 1950 gününü hiç unutmuyor, o sırada İskilip'te bulunuyormuş.

İskilip'te Uludere Camii önünde radyodan yayınlanan ezanın artık Türkçe değil, Arapça okunacağı haberi üzerine kalabalığın içinde bulunan ve tüfek ustası olan, herkesçe "Akıllının Mehmet" diye anılan (tam soyadını dedem hatırlayamıyor) şahıs "Ben çıkıp okuyacağım" diye yerinden fırlar.

Kalabalığın "Dur, biraz zaman geçsin aradan" demelerine aldırmadan soluğu minarede alır ve "Cezasına razıyım, ne olursa olsun" diyerek ezanı Arapça olarak okur. İskilip'te 1932'deki yasaktan beri okunan ilk ezan işte böyledir.

İskilip zaten bu yasağa en fazla tepki gösteren bir yer. Ayrıca DP iktidara gelince Arapça olarak okunacağı beklentisi birden zihinlere yerleşmiş. Öyle bir umut sarmış memleketimin insanını.

Aktaran: Tuğrul Balta

Kaymakamı Yassıada'ya götürdüler

Mustafa Bilkan

Emekli öğretmenim. Şanlıurfa'da yaşıyorum. Arapça ezan yasağı kalktığı sırada ilkokul 3'te okuyordum, darbe döneminde ise öğretmenlik yapıyordum.

1950 yılında Demokrat Parti iktidara gelmeden önce İsmet İnönü baştaydı. Elbette bu Türkçe ezan uygulamasına halkın tepkisi büyüktü. Hiç ezan Türkçe olur mu? Halk tarafından büyük günah sayılmıştı. 1400 yıllık Ezan-ı Muhammedi'yi gelip de bir insanın değiştirmesi tabii ki, hoş görülmedi. "Allahü ekber" nasıl olur da "Tanrı uludur" olarak değiştirilebilirdi?

Adnan Menderes'ten halkın beklentisi büyüktü. Sonra Celal Bayar Kurtuluş Savaşı'nda elinde Kur'an'ıyla gezen "Celal Hoca" olarak biliniyordu. Bu insanlar dindar insanlardı. Celal Bayar ve Adnan Menderes döneminde ezanın orijinal şekliyle yeniden okunması kararlaştırıldı. Bu ve buna benzer şekilde din konusunda getirdikleri serbestliklerden dolayı muhalefet Menderes hükümetine karşı cephe aldı. Ve bu süreç 1960 ihtilalinde hükümetin devrilmesi ve Menderes'in idamıyla sonuçlandı.

Hatta o dönem Şanlıurfa/Bozova kaymakamı olan Atilla Ural'la çalışmıştım (öğretmen olarak). Onun da elini kelepçeleyip Yassıada'ya göndermişlerdi. O da dindar, Arapça ezandan yana bir insandı.

O zamanlar edipler, yazarlar, din adamları ezanın Arapçaya çevrilmesi hakkında olumlu yazılar yazmışlardı. Halkın sağduyusu doğrultusunda yazılmıştı bu yazılar. Hükümet müftülüğe yasağın kalktığına, artık böyle bir uygulamanın olmayacağına dair yazılar göndermişti. Bundan önce ise öyle bir durum vardı ki, Arapça ezanı okuyan müezzinler ağır cezalar alıyorlardı.

Aktaran: Fazıl Enis Kalyon

Teneffüs

Hafız Enver Ceylan

"O şarkıyı siz de söylediniz mi?"

Bediüzzaman'ı ilk ziyaretim 1952'de Akşehir Palas Oteli'nde olmuştur. Yedeksubaylığını yapan bir ziraat mühendisi de beraberimdeydi.

Bediüzzaman bana dedi ki:

- Nerede olursanız olun namazınızı ihmal etmeyin. Siz zabit (subay) olduğunuz için diğer erler de sizden cesaret bulur ve onlar da kılarlar. Vakit bulamazsanız farz namazları kılınız.

Mühendis arkadaşla konuştuktan sonra, Üstad bana döndü, mesleğimi sordu, müezzinlik yaptığımı söyledim.

Üstad bir anda kaşlarını çattı:

- O şarkıyı siz de söylediniz mi?

Üstadın ne demek istediğini anlayamamıştım. Anlayamadığımı ifade edince, Üstad bu defa:

- Minarelerde söylenen o şarkıyı... [diye ekledi.]

Türkçe ezanı kasdettiğini anlamıştım. Çok utandım ve sıkıldım, mahcup ve suçlu bir halde:

- Evet... Maalesef! diyerek cevap verdim.

Bu defa Üstad eski bir hatırasını anlattı:

Bir talebem vardı. Bu yeni uydurma ezan çıktığı vakit bana geldi.

- Yeni ezan okuyayım mı, yoksa müezzinliği bırakayım mı? dedi.

Ben düşündüm... Bu muhlis kardeşim, bu vazifeyi bıraksın mı? Eğer bu vazifeyi bırakırsa, yerine bir fasık gelip kendi isteğiyle okuyacak. Cahilliğinden bu ezanı hak bir şey zannedecek. O zaman kalbime şu geldi ve ona dedim ki:

- Sen müezzinliği bırakma. Minareye çıktığın vakit, kendi duyacağın kadar ezanın aslını oku. Aslî ezanı bitirdikten sonra onların istediklerini söyle. O zaman zaruretten dolayı, ezanın aslını okumuş ve tercümesini de duyurmuş olursun.

Üstadın anlattıklarını dikkatle dinliyordum. Müezzin olarak ben de böyle yaptığımı söyleyince Üstad çok memnun oldu.

- Öyleyse kurtuldunuz, diye bildirdi...

Üstad devamla:

- Ben bu hususu Hamdi Efendi'ye de (Diyanet İşleri Başkanı Elmalılı Ahmed Hamdi Akseki) bildirdim. Ezanı bu şekle çeviren, bir ilândan ibaret zannediyorlar. Halbuki böyle değildir. Ezan-ı Muhammedi bir ilânat değildir. O divaneler bilmiyorlar. Şayet öyle olsaydı, her millet kendi lisanına göre 'namaza gelin' diye çağırırdı. Hâlbuki bu ezan Asrı Saadet'ten beri öyle devam ediyor. Bu "ilâ-yı kelimetullah"tır. İmanın esasını günde beş defa dünyaya ilân etmektedir. İslâmin şeâiridir. Bu şeâir, farzlar kadar ehemmiyetlidir.'

Necmeddin Şahiner, Son Şahitler.

İbadette İngilizce zorunluluğu olsa ne hissederdiniz?

Sıddık Dinç

Van'ın Gürpınar ilçesi Topsakal (Paçan) köyünden.

O yılları yaşamak, o onur kırıcı süreçten geçmek bir vicdan sahibi için çok ağır, zorlayıcı bir süreçti. Batı'daki insanımız bu süreçten nasıl etkilendi tam olarak kestirmek zor ama Doğu'da yaşayan Kürtler için bu zorluklar iki misli, hatta üç misli daha hazindir.

Türk kardeşlerimiz için dinî bir muhasebe söz konusu iken, Kürtler için hem dinî hem de kimlikle ilgili bir muhasebe söz konusudur. Onurlu bir vatandaş olmayı yok sayan bu gelişmelerin en üzücü tarafı, asimilasyonla insan haklarını yerle bir eden ve buna da insanların en hassas noktası olan dinle başlamış olmasıdır.

Hem dini terimleriniz orijinali olan Arapçadan uzaklaştırılıyor, hem de sizin anadiliniz olmayan bir dille yapmaya zorlanıyorsunuz. Örneğin, Türkiye'de Arapça ibadet yasaklansa ve İngilizce ibadet getirilse, ne hissedersiniz? Türklerin ve Kürtlerin tarihî ve dinî bir beraberliği olsa da, o dönemde Kürtlerin yüzde 90'ı Türkçe bilmiyordu. Erkekler Türkçeyle ilk kez askerde tanışıyor ve Türkçe bilmedikleri için hor görülüyor, dövülüyor, eşek misali çalıştırılıyordu. Ben de bütün bunlardan nasibimi aldım tabii ki. Kadınlar ise hiç Türkçe bilmiyorlardı.

Özetle, o zaman Türkçe bilenler, şimdi Türklerin İngilizce bilenleri kadardı. Bilenler için bu zaten onur kırıcı bir durumdu, çünkü ortada bir köleleştirme mevzubahisti.

Kürtlerin çoğunlukta olduğu illerde bu süreç nasıl geçti? Hatırlamıyorum. Malum o dönemde şimdiki gibi her gün şehre inme imkânı yoktu. Merkeze uzak olan ve ulaşımı zor olan köylerde ise insanlar daha rahattı, çünkü jandarmanın her gün köye gelme, denetleme gibi bir şansı yoktu. Eski adı Paçan, Kürtçe yer isimlerinin değişmesi ile adı Topsakal olan köyümüzde (yeni ismin bizimle ne kadar bağdaştığına dikkatinizi çekerim) bu durum söz konusuydu, çünkü merkeze uzaktı. Arapça ezan ve ibadet devam ederdi. Arada jandarma köye gelip ayakkabılarla camiye girip hem bize hem dine hakaretler yağdırsa da, evinde Kur'an-ı Kerim gördüklerine işkence etse de, Kur'an-ı Kerim'leri toplayıp yaksa da, durum diğer yerlere göre iyi sayılırdı. Bir keresinde jandarma köye geldiğinde ben öküze binmiş, tarlayı sürmeye gidiyordum. Beni böyle gören jandarma:

-Lan, babana niye binmişsin, demişti.

Şu an 80 yaşımı geçmeme rağmen bunu hala unutmuyorum. Hakaret ve hor görülmenin boyutları çok daha büyüktü.

Merkeze yakın olan yerlerde ise önce biri gönderilip köyün çevresi şöyle bir kontrol edildikten sonra ezan Arapça okunurdu. Eğer civarda jandarma izine rastlanırsa ezan hiç okunmazdı.

Benim şu an hatırladıklarım bunlarla sınırlı ama şimdi baktığımda çok daha vahim durumlar olduğunu görüyorum. 18 sene böyle geçmiş. Bu süreçte birçok infaz ve işkence yaşandığını görüyoruz. Allah rahmet eylesin merhum Adnan Menderes ile Türkçe ibadet sevdası bitse de, Kürtler için Kürt oldukları için hor görülmeler, işkence ve zulümler çok uzun yıllar devam etmiştir.

Amaç halkı Kuran'dan uzaklaştırmaktı

Hızır Cankurt (İmam)

1943, Of doğumlu.

Türkçe ezan uygulamasına bizim gördüğümüz kadarıyla insanların çok tepkisi vardı... Çünkü ezan İslam ümmeti içerisinde ortak bir şifredir... Türkçe ezan okunduğu zaman bu ezan mıdır, değil midir kimse bilemez ama Arapça okunduğu zaman ister İngiltere'de oku, ister Amerika'da, ister Afrika'da, onun ezan olduğunu, ümmet-i Muhammed'e bir davetiye olduğunu herkes anlar ve o davete icabet eder... Ama Fransızca, İngilizce veya başka bir lisanda okunsa hiçbir şey anlaşılmaz ve o davete icabet olmaz, kabul görmez... Fakat 'Türkçe okunsun, milletimiz anlasın' şeklindeki gerekçede, aslında çok büyük bir hile var. Bütün gayeleri Arapçayı unutturmak, ortadan kaldırmaktı...

Hatta Kur'an'ın Türkçe okunmasını isteyenler, mesela "Elhamdülillahirrabbi'l-âlemin''i "Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd ederim" diye Türkçe namaz kılsak diye soranlar var... Bu işin altında korkunç bir hile vardır. Nasıl Kürtçeyi Doğuda yasak edip, konuşamazsın dediklerinde büyük bir düşmanlık meydana geldiyse Müslümanlardan Allah'ın kitabını, Kur'an'ı, Arapçayı ortadan kaldıranlara karşı da bir tepki meydana geldi... Bugün bu tepki devam ediyor. Evet biz bugün bir isyan halinde değilsek bile içimizde bunların düşmanlığına karşı bir tepki vardır, bu tepkimiz devam ediyor...

Teneffüs

Fazlı Lekesiz

İhbar eden de "Allahü ekber" deyince suç işledi

Aslen Kızılcahamamlı olup Yozgat'ta Ceza Hakimi olarak görev yapan hâkim İlhan Bey'in babamla sohbetinden

öğrendiğim bir vak'ayı hatırlıyorum.

Merkez köylerinden birinde Arapça Ezan okuyan bir hoca efendiyi ihbar sonucu jandarmalar kelepçeli olarak getirmişler. Hâkim duruşmada ihbarı yapan kişiye;

- "Oğlum, bu ne söyledi de sen bunu suç işledi diye ihbar ettin?" diye sorunca;

- "Efendim, bu hoca "Allahü Ekber" dedi" cevabını vermiş. Hakim de;

- O kelimeyi söylemek suç ise, sen de aynı suçu işledin. Öyleyse seni de hapse atacağım" deyince, muhbir ifadeyi değiştirmiş, davadan vazgeçmiş ve hoca efendi yakayı kurtarmış.

Hazırlayan: Mustafa Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dini Hayat,* cilt 1, İstanbul 2008, Ensar Neşriyat, s. 218.

Benim hocam anlatırdı: Biz İstanbul'da okuyorduk, talebeydik o zamanlar. "Harf İnkılabı" olduğu zaman hocamız hüngür hüngür ağladı, yani benim hocamın hocası ağlıyor. Sormuş: 'Neden ağlıyorsunuz hocam? Sağdan sola yazacağımıza soldan sağa yazarız.' Hoca da demiş ki; "Hayır evladım, siz anlamıyorsunuz, bu işte bir hile vardır, bunların gayesi Kur'an'ı ortadan kaldırıp mazi ile irtibatımızı kesmek... Arapçayı kaldırdığın zaman Osmanlı'nın kütüphanelerinde Osmanlıca, Arapça bir sürü eser var. Bizim okuyamayacağımız, okuyup anlayamayacağımız bir ilim çürüyüp gidecek... Geçmişle, mazi ile irtibatımızı bunlar kesti kaldırdı..." Biz o zaman küçüktük, talebeydik, anlamıyorduk ama sonradan anladık ki, bunların gayesi, hedefleri başka idi. Hocamız ağlamakta haklı idi.

Bugün kaç insan vardır gidip kütüphaneden alacak Osmanlıca eseri? Anne babasından kalma Osmanlıca bir tarih kitabını adam aldı getirdi, dedi "Hocam bunu okuyamıyoruz, kalsın sana". Yani babasından kalma hatırayı değerlendiremiyor, okuyamıyor, anlayamıyor ve bize getiriyor.

Demokrat Parti iktidarı içerisinde Müslümanlar da masonlar da, münafıklar da vardı. Çok karışık bir parti idi Demokrat Parti iktidarı.

Onlar Arapça ezanı getirmekle bu millete çok büyük bir hizmet, çok büyük bir iyilik yaptılar ve bunun cezasını idamla ödediler. 1924 Anayasasını ihlal suçundan idam edildiler...

Onların döneminde delikanlıydık, lisede okuduk ama başımıza kasket koyardık korkumuzdan, çünkü kıyafet kanunu çıkarmışlardı. Medresede başımızda takke yok, kasket vardı. Jandarmanın gelip gelmeyeceğine karşı nöbetçi koyardık, gelip de eziyet etmesinler bize diye. Bunlar yalnız Kürtlere eziyet etmediler, bütün millete, Müslümanlara eziyet ettiler... Namaz kılana, Allah diyene... Rahmetli Gönenli Mehmet Efendi anlatırdı da biz ağlardık. Onlar çok eziyet çektiler... Bizi içeri attılar diyor, biz de hapiste ezan okuduk. Bediüzzaman'la birlikte okuduk Arapça ezan. Bediüzzaman ağladı. Onun eserlerini okuduk diye bizi de [içeri] aldılar.

Ezanın Arapça okunması serbest bırakılınca ne kadar sevindi Anadolu insanı. Şenlikler yaptılar, hüzünler, kederler, sevinç göz-

yaşları... Çünkü bu milletten alınan bir şey geri verildi. Alınan bir inanç, bir şifre, bir akait.

Arapça ezan okunduğu zaman biz 13-15 yaşlarındaydık, çocuktuk. Nöbetçilerle ezan okuyorduk. Nöbetçi jandarma geliyor dediği zaman Arapçayı keser, "Tanrı uludur" diye Türkçesini okurduk.

Ne kadar sevindik, ne kadar gözyaşı akıttık bu vesile ile. Tüm Müslümanlar Demokrat Parti'yi bunun için sever sayardı... Bu millet nankör değildir, vefalı bir millettir. Ona bir iyilik yaptığın, bir güzellik gösterdiğin, namusuna, şerefine, haysiyetine dokunmadığın, bunları koruduğun zaman bu millet sana saygı gösterir...

Aktaran: Fatih Somali

Sessizce, dışarıya nöbetçi koyarak ezanı okurduk

Cezayir Arslan

Olayın geçtiği yer: Erzurum, Ilıca ilçesi, Kabaktepe köyü. Cezayir Arslan halen Kocaeli'nin Darıca ilçesinde yaşıyor.

Biz o zaman çocuktuk tabii, çok fazla hatırlayamıyorum ama hatırladığım kadarını anlatayım:

1950 öncesiydi tam olarak hangi yıldı bilmiyorum ama Milli Şef dönemiydi... Köyümüzde Arapça ezan ve Kuran okumak yasak idi. Ezan "Tanrı uludur" şeklinde okunur, onu da tam beceremezlerdi... Bazı yaşlı dedeler sırf bu sebepten namazlarını camide kılardı... Bazen köyün girişine genç delikanlılardan nöbetçi konulur, ezan sessiz bir şekilde Arapça okunurdu...

Kur'an dersi için sabah namazından sonra caminin yanında bir odada toplanırdık. Her gün biri nöbetçi kalır, jandarmayı gözetlerdi... Jandarma köye doğru geldiği zaman koşarak bize haber getirirdi nöbetçi... Hoca da bizi ikişer üçer gizlice eve yollardı... Bazen suparalarımızı sakladığımız da olurdu ("supara" elifba cüzü, yani Kur'an-ı Kerim'i öğrenme kitapçığı).

Zor günlerdi. Tabii biz durumun farkına daha sonradan vardık...

Bizim oralar dine düşkündür... O yüzden bu tarz uygulamalar pek kabul görmedi, çok tepki çekti. Tabii kimse bir şey diyemezdi ama içten içe bir kızgınlığın ve küskünlüğün olduğunu o yaşlarda biz bile

anlardık... Jandarma da köylü ile karşı karşıya gelmek istemediği için onlar da genelde "Bizi zor durumda bırakmayın, yapmayın böyle şeyler" diye söylerlerdi...

Aktaran: Ömer Arslan

Ezanın Türkçe okunmasına dayanamamıştı

Hüseyin Şeker

Antalya ili Gazipaşa ilçesinde ikamet ediyor. 1935 yılında Gazipaşa'da doğmuş. Muz seraları ve yetiştirdiği muzlar yörede tutulan marka olmuş. Seralarından yapılan muz hasatını, evinin arka bahçesinde oluşturduğu alana getirtiyor ve orada tartıp, selelere istifleyip Antalya haline gönderiyor.

Hüseyin Şeker'e göre ilçede bu konuyu hatırlayan bile zor bulunur. Zira herkes yaylada. Yayladaki yerleşik halkın en büyüğü imam olur. Bir de gönüllü müezzin bulunur. En büyük yayla evinin alt katı cami ilan edilir. Olur biter. Türkçe ezan okunduğu pek vaki değildir.

Gazipaşa'nın nüfusu 50 bini geçmiş, cami sayısı ise 10'a yakın. Hüseyin Şeker, dedesinin dinî inançlarına bağlı, namazında niyazında ve Gazipaşa'nın sayılı tüccarlarından biri olduğunu, Korubaşı mahallesindeki camiyi tek başına yaptırdığını söylüyor ve Türkçe ezanla ilgili bir türlü unutamadığı anısından şöyle bahsediyor:

"Babamın adı Ramazan'dı. 1988 yılında vefat etti. Tam tarih olarak 17 Nisan 1988.73 yaşındaydı. Serada çalışırken aniden beyin kanamasından öldü. Korubaşı mahallesindeki camiyi dedemin yaptırdığını o söylerdi. Bir de amcamız varmış. Adı Galip. Üç yaşındayken felç olmuş. Dedem camiyi biraz da amcamın durumunun düzelmesi için adak olarak yaptırmış.

Evde genellikle bayram gecelerinde akrabalar bir araya geldiğinde muhabbet açılır, babam hep kardeşinden (amcamdan) söz ederdi. Amcam için dedemin çok çabalar harcadığını, Mersin'den (Mersin, Antalya'dan çok daha gelişmiş bir şehir o yıllarda) doktorlar getirdiğini, hatta bir kez Adana'dan meşhur bir profesörü getirttiğini anlatırdı. Korubaşı Camii yapıldıktan sonra, evin alt katındaki büyük odayı amcama tahsis etmişler, odanın penceresinden caminin ön cephesi ve cümle kapısı görünüyormuş. Amcam, yattığı yerden camiye gelen cemaati görebiliyor, tanıdığı simalar geçtikçe yüzünün şekli değişip sevinçten yapabildiği kadar el kol hareketi yapmaya çalışıyormuş. En önemli ayrıntı ise, Ezan-ı Muhammedi okunmaya başladığında ve okunduğu sürece, günün hiçbir anında olmadığı kadar rahat ve huzur dolu dakikalar yaşar, huşu içinde ezanı dinlermiş. Dedem, camiye gitmek üzere odanın önünden geçerken içeri girer, el kol hareketi ile nasıl olduğunu sorar, eğilip alnından öpermiş. Şayet ezan okunuyorsa ve tam o sırada dedem odaya girmeye kalkarsa, amcam, gözleri ile gelmemesini işaret eder, dedemi ezan bitinceye kadar kapının önünde bekletirmiş. Rahmetli babaannem, ezan okunmaya başladığında amcamın kapısının önüne babamı diker, içeri kimseyi almamasını tembih edermiş. Ve ne olmuş biliyor musunuz? Amcam Türkçe ezan okunmaya başladıktan üç gün sonra vefat etmiş."

"Evet, yanlış duymadınız, babamın anlattığı o muhabbetlerde defalarca duyduğum ve teyzemlerin, dayımın da onayladığı anılara göre, amcam ezanın Türkçe okunmaya başladığının üçüncü günü vefat etmiş. Adı Galip Şeker, doğumu 1918, vefat tarihi: 23 Temmuz 1932. Babamın ifadesi bu. Tarihlere bakılırsa ölümü ezanın okunmaya başlamasından beş gün sonraya denk geliyor. Ama babamın ifadesi "üç gün sonra".

Ezan saati yaklaştığında kıpırdayabildiği kadar kıpırdayıp yastık desteği ile biraz doğrulurmuş. Sonra gözlerini kapar, başını biraz öne eğer ve beklermiş ezanın okunmasını. Okunduğu sürece yüzünde bir yumuşama, yanaklarında pembemsi bir renk cümbüşü. Adeta nefes alıp vermeden huşu içinde tam bir teslimiyet. İki elini birbirine yapıştırır, hangi eli üstteyse olabildiğince sıkar gibi yaparmış. Ezanın bitiminde derin bir nefes verme ve sonra bir iç çekiş."

“Ezanın, Türkçe okunduğu gün Galip amcam yine aynı teslimiyet ve huzur içinde yatakta olabildiğince yastıktan destek alır pozisyonda, okunacak ezanı beklemeye başlamış. Sonra bir çığlık, yapabildiğince el kol hareketleri ve onun için en büyük iletişim kurma organı başını duvarlara vurma. Babaannemin amcamı durdurmaya, zapt etmeye gücü yetmemiş. Namaz vakti, herkes camide, etrafta yardım istenecek kimse yok. Odaya döndüğünde amcam sedirden yere düşmüş, yüzü koyun yatıyor, kafasının arkası açılmış, hayli kanıyor, şok halinin verdiği sıkıntı ile için için ağlıyor.

Neden sonra camiden çıkanlardan birkaç kişi yardıma çağrılıyor, o günün şartlarına göre pansuman yapılıp kafası sarılıyor ve yine sedire yatırılıyor. Çok acı değil mi? Bu sahne o gün ikindi ve akşam ezanlarında tekrarlanıyor. Dedem tarladan akşam namazından sonra eve döndüğünde gördüğü manzara karşısında üzüntüden ne yapacağını şaşırıyor. Yatsı ezanından önce cami imamı ile görüşüyor. Durumu izah ediyor ama imam yapacak bir şey olmadığını söylüyor. * Bunun üzerine yatsı ezanından önce amcamı deve sırtında Macar köydeki babamın teyzesinin evine götürüyorlar. Dedem ve babaannemle birlikte. Babam ve diğer kız kardeşi (halam) evde kalıyor. Üç gün sonra cenazesini getiriyorlar. Ezanı dinlediği ve huzur bulduğu sedire yatırıyorlar. Macar köyde, tek yiyeceği, yoğurtla ezilmiş ve püre hale getirilmiş muzu bile yemiyor, su içmiyor, gözleri devamlı etrafı tarıyor, bir şeyleri kaybetmiş de yeniden bulacakmış gibi. Sabahlara kadar kafasını duvarlara vurma isteği ve dedem tarafından zorla sakinleştirilme çabaları.”

Üçüncü günün sabahı dedem ve ev halkı uyandığında amcamın elleri boğazında, gözleri dışarı fırlamış ve boynunun ön kısmı mosmor. Sanki amcam kendini boğarak öldürmüş gibi. Cenazesini Gazipaşa’ya getirmek üzere deveye yerleştirdiklerinde, Macar köyde bir yerlerden ezan-ı Muhammedi sesleri duyulmuş. Nereden geldiği bir türlü anlaşılamayan, Arapça bir ezan.

Ne diyeyim bilmem ki. Sen benim yerimde olsan ne dersin?!”

Aktaran: Akif Usluy

---

* Anlaşılan, ezanın Arapça okunmasını rica ediyor ama imam, Diyanet'in malum genelgesi yüzünden okuyamayacağını söylüyor.

Arapça ezanı kim okudu?

Hamit Çamlıca

1933, Muş doğumlu.

1953 yılında Diyarbakır'a göçüyorlar. 1960 yılında ise Bursa'ya geliyorlar. Hamit Çamlıca esnaf. Setbaşı'ndan Yeşil'e giden cadde üzerinde Gömlekçi dükkânı var. Bursa'da sipariş gömlek üzerine tecrübeli, aranan bir usta. Ölçü, kesim, dikim ve ütü işini 77 yaşında olmasına rağmen kendisi yapıyor.

Hamit Çamlıca ile tanışıklığımız 40 yılı buluyor. Gençlik yıllarımdan bu yana benim, oğlumun, yakın akraba ve arkadaşlarımın gömlekleri Hamit Abi markalıdır. Ezanın Türkçe okunması ve ardından Adnan Menderes tarafından yeniden Arapça okunması konusundan bahsettiğimde anılarını bana da aktardı.

"Bilir misin Muş'u? Bilmezsin. Hele o yılların Muş'unu? İyi ki bilmezsin. Yoo o kadar karamsar olmaya gerek yoktur. Güzeldir bizim oraları. Doğa harikasıdır. Ama işte Muş'tur, yolu yokuştur. Neyse, şimdi bırakalım bunları konumuza dönelim.

Babamın adı Abdülmecit Çamlıca'dır. Evlendikten bir yıl sonra cepheye çağırmışlar. Sağ salim dönmüş cepheden, bir de meslek edinmiş. Benim gömlekçiliğim baba mesleğidir. Muş'ta hali vakti yerinde olan ailelerden biriydik. Babam hem toprak işleri hem hay-

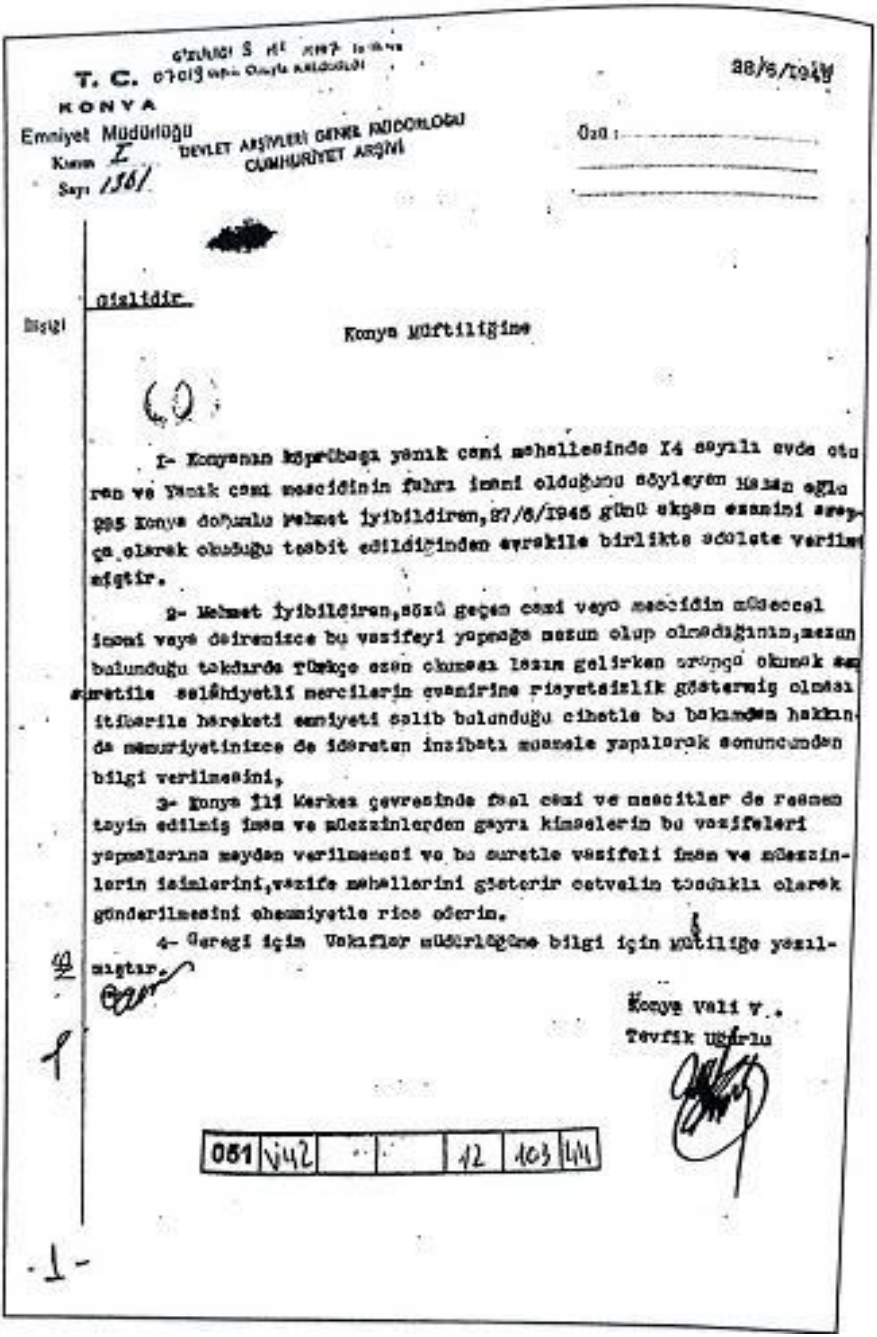
vancılık hem de terzilik yapardı. Ben de kâh tarlada, kâh koyun ve ineklerle babam görev verdiğinde de onun yanında çıraklık yapardım..

1945 yılında babam Hacca gitmeye karar verdi. Bizim oralarda Hacca gidecek kişi için hemen her gün başka bir evde dinî törenler yapılır. Kur'an okunur, yemekler dağıtılır, buna benzer işler. Hacca gitmesine bir gün kala da kendi evinde bu adetler yerine getirilir ve tüm akraba ile eş dosttan helallik alınıp el öpülür ya da öptürülür. Babamın hacca gideceği yıl ben 12 yaşındaydım.

Yöremize özgü, evimiz ve bahçesinde yerine getireceğimiz hacı uğurlama adetlerinin hazırlıkları için o sabah erken kalktım. Her şey şu an o kadar canlı ki, o anları yeniden yaşıyor gibiyim. Neyse; babamın akşamdan verdiği talimat ve istekleri doğrultusunda, ağıldan iki koyun çıkardım. Bahçe duvarının kenarına sıralanmış üç ocağın önüne odunları ve ince çalı çırpıyı taşıdım. Toprak güğümlere kuyudan su doldurdum. Ben bu işleri yaparken amcamın büyük oğlu Osman geldi. Koyunları bir çırpıda kesip yüzdü ve parçalayıverdi. Hazırlıklar bitince, ben ve akraba çocukları yapılacak diğer işlere daldık. Kimimiz bahçeye kurulacak sofranın hazırlıkları için kadınlara yardım ederken, bir bölümümüz evin hayli uzağındaki bakkala gidip geliyoruz. Uzak illerden gelen akrabalar ve Muş'taki diğer akrabaların gelmesi ile bahçeye yerleştirdiğimiz şilteler ve oturaklar dolmaya başladı. Öğle namazı yaklaşıyordu. O yıllarda namaz vakitlerini belirlemek de hayli meşakkatli bir işti. Bu işin ehli olanlar "vakit tamamdır" dediğinde ezan okunurdu.

Amcam evimizin damında (bizim oralarda evlerin üstüne dam denilirdi, toprakla kaplıydı, buralardaki gibi çatı yoktu) "vakit tamamdır" işaretini bekliyordu. İşaret gelince ezan okumaya başladı. Bitirip aşağıya indi ve gelenlerin arasında en büyük olan kişinin arkasında öğle namazı için saf tutuldu. Kadınlar evin içinde saf tuttular. Namaz bitti, yemekler yendi. Kur'an ziyafetine geçildi ve sıra ile okunmaya başlandı.

Tam bu sırada 4 jandarma ile birlikte mahallemizin bekçisi (o zamanlarda bizim mahallede karakol diye adlandırdığımız bir yer vardı ve üç bekçi görev yapıyordu) bahçe kapısının önünde duruyordu. Bekçi (adını bir türlü hatırlayamadım) babamın yanma gelerek, "Abdülmecit Efendi, bir süre önce duyulup şikayet edilen Arapça ezanı kim okudu" dedi. Babam ayağa kalkarak, " Biliyorsun, yarın

T. C.
KONYA
Emniyet Müdürlüğü
Kısım I
Sayı 1361

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Özü :

28/6/1945

Gizlidir

Bilgi

Konya Müftiliğine

1- Konyanın Köprübaşı yeni cami mahallesinde 14 sayılı evde oturan ve Yeni cami mescidinin fahri imamı olduğunu söyleyen Hasan oğlu 1295 Konya doğumlu Mehmet İyibildiren, 27/6/1945 günü akşam ezanını arapça olarak okuduğu tesbit edildiğinden evrakile birlikte adalete verilmiştir.

2- Mehmet İyibildiren, sözü geçen cami veya mescidin müezzinel imamı veya devriyesine bu vazifeyi yapmağa mezun olup olmadığının, mezun bulunduğu takdirde Türkçe ezan okunması lazım gelirken arapça okumak suretile selâhiyetli mercilerin emirlerine riayetsizlik göstermiş olması itibarile hareketi emniyeti salib bulunduğu cihetle bu bakımdan hakkında memuriyetinizce de icabeden inzibatı muamele yapılarak sonucundan bilgi verilmesini,

3- Konya İli Merkez çevresinde faal cami ve mescitler de resmen tayin edilmiş imam ve müezzinlerden gayri kimselerin bu vazifeleri yapmalarına meydan verilmemesi ve bu suretle vazifeli imam ve müezzinlerin isimlerini, vazife mahallerini gösterir cetvelin tasdikle olarak gönderilmesini ehemmiyetle rica ederim.

4- Gereği için Vakıflar müdürlüğüne bilgi için müftiliğe yazılmıştır.

Konya Vali V.
Tevfik Uğurlu

051 | 342 | | | 12 | 103 | 44

-1-

Valinin Konya müftülüğüne ezanın Arapça okunduğuna dair uyarısı.

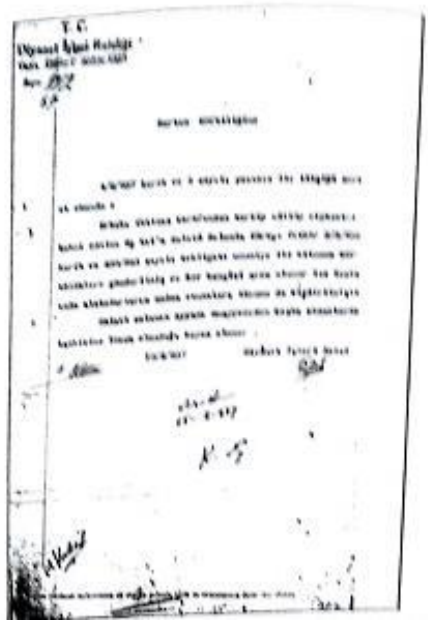
Hacca gidiyorum. Allah'ın sevabına yönelik yapacağımız bu Hac ziyaretini sağ salim yerine getirmek için toplandık, bahçede öğle namazını eda etmek için ezan okuduk. Kendi hanemiz, camide değiliz, kendi damımız, minarede değiliz, kendimiz okuduk, kendimiz duyduk. Kime ne oluyor? Şikayet niye?" deyince, bekçi tekrar sordu: "Arapça ezanı kim okudu?"

Akif kardeşim ne oldu biliyor musun? Avluda ne kadar erkek varsa babamın yanına geldi. Bekçi bir tarafta, babam diğer tarafta, kimi babamın arkasında, kimi sağında, kimi solunda, sanki bir yerden işaret alınmışçasına hep bir ağızdan "Ben okudum ne olmuş, kime ne?" bağırtısı çıkıverdi. Adeta gözümün önünde canlanıyor hadiseler. Bekçi kafasını, kaldırdığı kollarının arasına saklayarak sokağa dar attı kendini. Sonra jandarmalarla geri geldi. "Anlaşıldı, söylemeyeceksiniz, haydi hepiniz karakola." Ben dahil bahçede ne kadar erkek varsa, önde bekçi, onun yanında jandarmalar, 60-65 kişi karakola gittik.

Babam, amcam ve birkaç akraba karakola girdiler. Biz dışarıda bekliyoruz. Başımızda iki jandarma. Karakolun bizim toplandığımız yöne bakan üç penceresi var. Üçü de açık. Pencerenin yanına yaklaştım, içerisi göründüğü gibi sesleri de duyabiliyorum.

Bekçibaşı babama Arapça ezanı kimin okuduğu sorusunu yineliyor. Babam hiddetle "Ben okudum" diye bağırıyor. Amcam "Bekçi başı, Arapça ezanı ağabeyim değil, ben okudum" diyerek bir adım öne çıkıyor. Babam kollarını iki yana açıp arkasındakileri geri geri iterek "Bekçi efendi, *Lisanun Arabiyün Eslün* diyerek karakolun içinde bağırmaya başladı. Amcaoğlu Osman'a baktım, babam ne diyor dercesine. Hemen önümüzdeki yaşlı akrabalardan biri, sesini dışarıdaki herkesin duyması için "Abdülmecit Efendi 'İnsanoğlu'nun esas lisanı Arapçadır. Anadilimiz budur' diyor" diye yüksek sesle tekrar etmeye başladı.

Açık pencereden Bekçi başı başını uzatarak dışarıda yüksek sesle bu cümleyi tekrar eden akrabamıza "İçeri gel bakayım" dedi. O akrabamız da karakolun içine girdi. İki pencereyi kapattılar. En sağdaki pencere açık kaldı. Amcaoğlu Osman'la o pencerenin önüne gittik. Bekçibaşının "Şikayet var, sizin söyleyeceğiniz ismi bu gece karakolda tutacağım, ertesi günü salarım" dediğini duyduk.

Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki imzalı 23 Haziran 1950 tarihli bu yazıda, ezan ve kametin aslî şekliyle okunması yasağının kaldırıldığı müftülüklere resmen bildiriliyor.

(ISAM Dokümantasyon Servisi, Dosya no: 51202)

Amcaoğlu Osman hışımla içeri daldı. "Bekçi başı Arapça ezanı ben okudum" dedi. Babam, amcam, içerideki diğer akrabalar hiç sesini çıkaramadı. Osman emmim kollarını açarak hepsini dışarı doğru itelemeye başladı. Bekçi başı da gözlerini açmış, sahneyi izleyip duruyordu. Babamlar sokağa çıkınca Osman içeride, bekçi başı, iki jandarma, diğer bekçilerle kaldı.

Herkes donmuş gibi bir süre öylece kala kaldıktan sonra, *İnsanoğlunun esas lisanı Arapçadır, Ana lisanımız budur* diye Türkçesini öğrendiğimiz cümlenin Arapçasını sağ tarafta açık kalan pencereden içeriye doğru yüksek sesle *Lisanun Arabiyun Eslün* diyerek bir kez daha haykırdı.

Amca oğlu Osman o geceyi karakolda geçirdi. Sabah namazından sonra Hac yolculuğuna başlayan babamı uğurlamaya gelemedi... Ama ben ve Osman, bu olaydan sonra ne zaman minareden Türkçe ezanı duysak şevk ve haz alamaz olduk. Ta ki 1950 yılı 16 Haziran'ına kadar.

Aktaran: Akif Usluv

Teneffüs

Mehmet Solmaz Hocaefendi
"Menderes Kayseri'de Kur'an'dan ayet okudu"

1956 veya 1957 yıllarında Menderes Kayseri hükümet meydanında konuşuyor. (...) Maneviyattan, İmam Hatip Okullarından bahsediyordu. Bir sınıf arkadaşımız "Halk Partililer 'İmam Hatip okullarını biz açtık' diyorlar" diye bağırdı. Menderes'in arkadaşa cevabı kesindi. Bir mısra [beyit] idi:

Zalimlere dedirtir bir gün Hazret-i Mevlâ
"Tallahi lekad aserekellahu aleynâ"

[Menderes Yusuf suresinin 91. ayetini Arapça olarak okumuştu. Meali şöyledir: "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı."]

Meydan coşmuştu. Menderes susmuştu. Alkışlar yeri göğü inletiyordu. Ne kadar devam etti, bilmiyorum. Bildiğim bir şey vardı. Merhum Başvekil'in okuduğu iki mısrayı orada ezberlemiştim. Bir daha da unutmadım.

Yeni Nesilleri İnşâ Eden Âlimlerimiz 2, İstanbul 2009, Erkam Yayınları, s. 61-62.

Somuncu Baba’nın bekçisi...

Munise Zehra Özdemir

Munise Zehra Hanımefendi Bursa’da Somuncu Baba Tekkesi’nin bahçesinde Somuncu Baba’yı ziyarete gelenlere hem oturacak yer gösteriyor hem de Somuncu Baba hakkında aydınlatıcı bilgiler veriyor.

"Ziyaret etmekte bulunduğunuz Somuncu Baba'nın asıl adı Hamid Hamidüddin’dir. Şeyh Hamid-i Veli olarak bilinir. Ulu Cami’nin açılış hutbesini okumuş, hutbede Fatiha suresini yedi farklı şekilde yorumlamıştır. Somuncu Baba Kayseri’nin Akçakaya köyünde 1331 yılında doğmuş. Gençlik yıllarını Kayseri’de ilim irfan tahsil ederek geçirdikten sonra icazet vazifesi için Bursa’ya yerleşmiş. Soyu Peygamber Efendimiz’e (s.a.s) ulaşır. Buradaki fırında ekmek pişirip çarşı pazar dolaşarak 'Somunlar Müminler’ diyerek ekmek satarmış. Halk bu sebepten Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerini ‘Somuncu Baba’ ve ‘Ekmekçi Koca’ diye çağırmaya başlamış.

Zamanın Padişahı Yıldırım Beyazıd, Niğbolu zaferini kazanınca Allah’a şükür nişanesi olarak Ulu Camiyi yaptırmış. Açılış hutbesini okuyup Fatiha’yı yedi farklı şekilde yorumladıktan sonra, kendisine gösterilen aşırı ilgiden çekinerek öğrencileri ile birlikte Aksaray’a yerleşmiş. Aksaray’da Hacı Bayramı Veli Hazretlerini eğiterek irşad için Ankara’da görevlendirmiş. 1412 yılında Darende’de vefat etmiş. Kabri, kendi adını taşıyan caminin içerisinde bulunmaktadır. Allah dualarınızı kabul etsin.”

Ziyaretçiler, bu bilgilerle donandıktan sonra, Somuncu Baba'nın ekmeklerini pişirdiği fırının bulunduğu kısma geçtiklerinde Munise Zehra Özdemir ile sohbet etme fırsatı yakaladım. "Doğum tarihimi bilmem ama 67 yaşındayım. Somuncu Baha'nın evi olarak bilinen bu evin ortak bahçesinde bulunan eve gelin geldim. Yaklaşık 50 yıldan bu yana Somuncu Baba ile adeta iç içe yaşıyorum. Dışarıdan göründüğü gibi öyle kolay değil. "Ya Baba kızarsa, ya Baba darılırsa, ya da Baba şimdi şuradan çıkıverip kulaklarımı çekiverirse". Zor, anlayacağın.

"17 yaşında gelin geldim bu eve. Kaynanam (Allah rahmet eylesin) hem dinine bağlı hem de çok bilgili bir kadındı. Ezanın bir zamanlar Türkçe okunduğunu ondan duymuştum. Somuncu Baba Tekkesi'nin bakımını yıllar boyu o yapmış, Arapça ezan yasaklanıp Türkçe ezan okunduğu yıllarda, tekkeye gelen ziyaretçileri kapıda durdurup nereden geldiklerini sorduktan sonra, "Sizin oralarda ezan Arapça mı okunuyor, Türkçe mi?" diye sorarmış. Türkçe dediklerinde, "Sen ne diyorsun bu Türkçe ezan işine?" diye yeniden bir soru yöneltirmiş. "İyi oldu, ne iyi işte!" gibi cevaplar veren olursa, dış kapıdan içeri sokmazmış. Fazla üsteleyenleri büyük oğlunun (kaynım mı oluyor, doğru mu söyledim) dağdan kesip getirdiği odunla kovalarken "Ruhsuz insanlar, ezan uyanıştır, silkiniştir, kendine gelişe davettir. Neymiş o 'Tanrı uludur' lafı. Puta tapmıyoruz ki biz. Müslümanız Elhamdülillah" deyip kapıdan içeri girmelerini engellemek için adeta kendini siper edermiş. "Benim köy Delice köyü, oradan buraya gelin geldim. Delice bir dağ köyü. Bizim köyde tek cami vardı. Ama ben hiç Türkçe ezan okunduğunu duymadım bizim köyde. Dağınık bir yer değildir köyümüz, hemen her ev caminin etrafında toplanmış gibidir. Hiç hatırlamıyorum Türkçe ezanı. Hiç duymadım. İlk defa Kaynanamdan duymuştum. Bir de şunu söyleyeyim: Kaynanamın Türkçe ezan okunurken, ziyaretçilere getirdiği yasağa ve onlara yaptıklarına, komşularımızın büyükleri de şahit olmuş. Bir de onlardan dinlerdik, ballandıra ballandıra anlatırlardı. Selime anne (kaynanam) ne yaman kadındı valla. Elinde odun kapıya tek elini dayayıp bir bağırdı mı, alimallah kimse yaklaşamazdı. Yukarı, Üç Kuzular tarafına da salmazdı, yokuş aşağı, İvazpaşa yolunu işaret ederdi... Allah nur içinde yatırsın. Çok dindar ve bilgiliydi."

İçinden ezanı okur, yüksek sesle "bitti" diye bağırırdı

Ahmet Cemil Mercan

1938, Mudanya, Işıklı köyü doğumlu.

Ezanın köy camiinin minarelerinden Türkçe okunduğunu da duymuş, yeniden Arapça okunması sırasındaki şenlikleri de birebir yaşamış,

Hacı Ahmet Cemil, halen doğduğu köyde ikamet ediyor. Zeytinlikleri ve meyve bahçeleri var. Geçim kaynağı bunlar. Zeytinyağı ve sabunu kendi yapıyor. Türkçe ezan konusunda bir çalışma yapılmakta olduğunu, anıları varsa anlatmasını rica ettiğimde, önce kısık kısık, sonra kahkahalar atarak gülmeye başladı. Bir müddet tepkisiz kalıp kahkahalarının bitmesini bekledim. Sonunda dayanamayıp "Hayrola hacı, seni bu kahkahalara boğan nedir? Benden mi kaynaklanıyor? Komik bir şey söylemedim. Ezan dedim, Türkçe ezan dedim!"

Mendilini çıkardı, gözünde biriken yaşları sildi. Elimi tutarak yanına oturttu. "Komik olan ezan değil, ezanın Türkçe okunması hiç değil. Bizim köyün, başta babam ve köy imamı Niyazi Hoca'nın o yıllarda yaptıkları aklıma geldi de ona gülüyorum. Bizim köyde bu konu ne zaman açılsa ortalık kahkahadan inler."

"Babamın adı Mehmet, o yıllarda bizim köy (Işıklı köyü şimdilerde Mudanya'nın bir mahallesi gibi) 40 hane. Dönüm olarak en çok zey-

tinlik babamların. Babam aynı zamanda köyün muhtarı. Her derdine babam koşuyor, köy kahvesini de babam çalıştırıyor o yıllarda. 1949 ve 1950 yıllarındaki olayları birebir hatırlıyorum ama 1932'de Arapça ezana konan yasağı babamdan dinliyorduk.

Dedim ya, köy kahvesi onunmuş. Bu yasak konunca, köy imamına ulaştırılmak üzere eski yazıyla yazılmış bir emir gelmiş. (Bu yazılı vesika, doküman ya da evrak, belki bir gün bir yerlerden çıkacak. Şimdilik aradı ama bulamadı.) İmam Niyazi Mudanya'ya gitmiş. Babama vermişler. Babam imamı beklemeden açmış okumuş. 'Atatürk'ün emriyle bundan böyle ezan Türkçe olarak şöyle şöyle okunacak' diye yazıyormuş. Babam, kahvedekileri etrafına toplayıp gelen emir evrakını yüksek sesle okumuş.

Aralarından biri, "Eyvah yandık, şu ezana bak, hani bizim Galip var ya, gramofonu açıp orada dinliyoruz, cızırtılı seslerle şarkı çığıranlar gibi, ne o öyle be!" Babam eliyle sus işareti yapıp adamın (adı Selim, 1996 yılında 76 yaşında vefat etmiş) daha fazla konuşmasına engel olmuş ama hemen herkes aynı düşüncede olduklarını gözlerinde taşıdıkları ifade ile belli etmişler.

Öğle ezanına yakın İmam Niyazi köye gelmiş. Kahveye girer girmez ortamın karamsarlığından bir terslik olduğunu anlamış. "Kadir abi mi vefat etti yoksa?" diye sormuş. Babam eliyle işaret edip yanına çağırmış İmam Niyazi'yi. Gelen evrakı tutuşturmuş eline.

Birkaç aydır böyle bir yasak bekleniyormuş. Gerek Mudanya'da, gerekse köyde ezanın Türkçe okunması konusunda hemen her gün tartışmalar yapılıyormuş. Korkudan halk fazla sesini yükseltmiyormuş ama birçok yerde protestolar ve sözlü tepkiler hayli dikkat çekiciymiş.

İmam Niyazi evrakı okuduktan sonra Cabbar Ağa'yı işaret edip (Hacı Ahmet Cemil Mercan, Cabbar Ağa'nın 1978 ya da 1979 yılında Kıbrıs'a oğlunun yanına göç ettiğini, ondan bu yana bir bilgisi olmadığını söyledi) "Bu sözlere senin sesin yatkın, bundan böyle Türkçe ezanı sen okuyacaksın, bunu ben okumam" deyip kahveden çıkmış. Öğle namazı vakti gelmiş, imam ortada yok, cemaat camiye girmiş, ezan bekleniyor, ezan okuyan yok. Cemaatten birisi, öğle namazının sünnetine diye salâvat getiriyor, sünneti kılıyorlar, bekliyorlar birisi

cübbeyi giysin de farz ede edilsin. Herkes şaşkın, minareden ezan Türkçe okunacak deniyor da, cami içinde nasıl okunacak, bundan kimsenin bilgisi yok. Cabbar Ağa, ayağa kalkıyor, "haydi herkes öğle namazını kendi başına eda etsin, başka çare yok" diyor, Cemaatten birkaç kişi şöyle yapalım, böyle yapalım derken, cami boşalıyor. İkindi vaktine yakın yine kahveye gelen cemaatten birisi İmam Niyazi'nin evde olmadığını, Aydınpınar köyündeki dünürünün yanına gittiğini ve gelmeyeceğini söylüyor. Cami cemaati ezan vaktine yakın yine evine dağılıyor. Namazı evde eda ediyorlar, akşam ve yatsı namazları da aynı. Ne ezan okunuyor ne de camiye gelen var.

Babam ve köyün ihtiyar heyeti toplanmışlar, İmam Niyazi'nin köye dönmesi için birini Aydınpınar köyüne göndermeye karar vermişler. Neyse uzatmayayım, İmam Niyazi gelmiş. Zaman yine öğle vaktine yakın. İmam Niyazi "Ya muhtar, bizim köyde namaz kılan kaç kişi var, hepimiz biliyoruz. Bu ezanı ben yine Arapça okuyacağım ama içimden okuyacağım. Bitti deyince herkes ezan duasını yapar camiye girer. Günahı benim arkadaş" der.

1932 yılının Eylül ayından 1949 yılının Mayıs ayına kadar bu böyle devam eder. Bizim köyün imamı Niyazi Efendi caminin önündeki 60-70 cm'lik basamağa çıkar, içinden ezanı okur, yüksek sesle "Bitti" diye bağırır, camiye girermiş. 1949 yılı Mayıs ayında yılan sokmuş, zehirsizdir diye önemsememiş. Bir gün sonra vefat etmiş.

Bir hafta sonra köye yeni bir imam gelmiş: İmam Kasım. Babam ve İhtiyar Heyeti oturup konuşmuşlar, "Bak İmam efendi, bizim köyde ezan senden önceki rahmetli imamın zamanında böyle okundu. Biz bundan sonra da böyle okunmasını istiyoruz. Günahı ve cezası bizim boynumuza" derler.

İmam Kasım Efendi itiraz eder. Şikayet olur, beni şöyle yaparlar, böyle yaparlar der ama bir yandan da ezanı içinden de olsa Arapça okuma fırsatını göz ardı edemez. Sonunda "Muhtar, sana bir şey söyleyeceğim ama aramızda kalacak. Ben daha önce Bursa'nın Nilüfer köyünde imamdım. Cemaat belli. Sabah namazı 7 kişi, öğle 13, ikindi 13, akşam 9, yatsı 9 kişi. Bu yıllardır böyleydi. Emir geldi, ezanı Türkçe okuduk, cemaatte ne bir eksilme ne bir artış var. Bir Cuma günü, Cuma selası okudum. Köy kahvesine gittim. Sandalyeyi tam

orta yere koydum, üstüne çıktım. "Ey kahve halkı ve camiye gelenler. Ne zamandır Türkçe ezan okuyorum, cemaat hep aynı. Bir kişi bile artmadı. Diyordunuz ki, Türkçe okunursa ne olduğunu anlar, camiye koşarız. Hani nerdesiniz? Kaç yıldır ezan Türkçe okunuyor. Cemaatte bir artış var mı? Eksildik ama artmadık."

Bizim köyde 1950 yılının 16 Haziran'ına kadar ezan, caminin önündeki 60-70 cm'lik basamakta okunup "Bitti" bağırtısı ile halledilmiş. Şikayet olmamış mı? Olmuş. Her şikayette babam, "Şikayet eden kimse gelsin, ispat etsin" dermiş. Görevliler geldiğinde, Türkçe ezanı bir kâğıda yazıp ezan vakti kendi okurmuş.

Görevliler gidip cami cemaati kahveye geldiğinde "Ey cemaat, ben Türkçe ezanı abdestsiz öylesine okuyuverdim" dermiş, cemaat de, "Biz malımızı biliriz. Sen Türkçe ezan okuduğun vakit biz içimizden kendi bildiğimiz dilde ezanımızı okuyoruz" derlermiş.

Aktaran: Akif Usluy

Ezan Türkçe okunmaya başladı, camiler boşaldı

Nusret Üstünsezer

1934, Bursa doğumlu.

Yakın tarihin birçok önemli olayını bire bir yaşamış. 1940'lı yıllardaki yokluk ve kıtlık dolu günlerini, 1950'de Demokrat Parti'nin ezici zaferini 1960 ihtilalini ve sonraki yılların sosyal ve siyasî olaylarını, gençli yıllarında Heykel önüne kurulan darağacında sabahın erken saatlerinde yapılan idamları dün gibi hatırlıyor. Kapalı Çarşı yangınını, Fomara semalarında iki tayyarenin havada çarpıştıktan sonra şimdiki Fomara Caddesi'ne düşüp oradaki otların yanarken çıkardığı alev ve dumanın Bursa'nın üzerine yayılışını bir çırpıda anlatıveriyor.

Nusret Üstünsezer, Kayhan'da marangozluk yapıyor. "Yıllar çalışma gücümden bir şey eksiltmedi, hala mesleğimi sürdürüyorum" dese de, kulakları ağır işitiyor. Mollaarap semtinde kendine ait müstakil bir evi olduğunu öğreniyoruz. Babadan kalma. Ancak birkaç kez tadilat geçirmiş. Mollaarap Camii'nin karşısındaki Yokuş sokakta.

1932 yılında da Arapça ezana konan yasak dediğimizde "leb demeden leblebiyi anlar" atasözünü örnekliyor adeta;

"Evet, 'Tanrı uludur, Tanrı uludur' diye bizim camiden (Mollaarap camii) birkaç kez okunduğunu söylerdi babam. Ben 1934 yılında doğmuşum. 1941 yılında Mollaarap İlkokulu'na başladım. İlkokulla caminin arası hemen hemen 150-200 metre. İlkokul dördüncü

sınıfa gidiyordum. İlkbaharda okul çıkışı ile ikindi ezanı aynı saate rastlardı. O yıla kadar cami kapalıydı. Kimse camiye gitmiyordu. İlkokul üçüncü sınıfta iken ilkbahar aylarında okul çıkışında "Tanrı uludur, Tanrı uludur"u duymaya başladık. Bizim evin bitişiğinde aynı sınıfta okuduğumuz ikizler vardı: Selim ve Yavuz. Onların babası odunculuk yapardı.

Dağın eteklerinden yaşlı ve hastalıklı ağaçları keser, budayıp odun haline getirir, eşeklerle Mollaarap Camii'nin önündeki geniş ve boş çimenliğe getirip istifler ve satardı. İlkbahar olduğu için devamlı evde oturur, namazlarını evde kılar ve nadir olarak caminin karşısındaki kahveye giderdi.

O gün de okuldan çıkıp eve gidiyorduk. Yavuz'un babası (Oduncu Fahrettin) kapının önünde duruyordu. "Fahrettin Amca caminin önünde niye böyle bağırıyor hoca" diye sordum. Bizi avluya aldı. (O zaman evlerin giriş kapısından sonra esas eve kadar olan bölümde bahçeler vardı. Buna avlu derdik.) "Türkçe ezan okunmaya başladığından beri kimse camiye gitmediği için kapamışlardı. Bugün yeni bir hoca göndermişler. Bakalım camiye giden olacak mı?" dedi.

Yavuz'la Selim'den ayrılıp eve geldim. Babam da marangozdu. Yatsı namazından önce eve nadiren gelirdi. Uyumadım, o akşam babamı bekledim. Bizim evin de avlusu vardı ve avluda çeşmemiz vardı. Babamın geldiğini bu çeşmede elini yüzünü yıkamasından anlardık. Anlardık diyorum, çünkü evin tek oğlu bendim ama benim bir büyüğüm, bir de küçüğüm iki kız kardeşim daha vardı.

Neyse babam (Marangoz Hayri) sofraya oturunca yanına oturdum ve bugün camide "Tanrı uludur, Tanrı uludur" diye hocanın bağırdığını Fahrettin Amca 'ya sorduğumuzda bunun Türkçe ezan olduğunu söylediğini anlattım ve o yaşların merakı ile Fahrettin Amca'nın söylediklerinin doğru olup olmadığını sordum. Annem "Nusret rahat bırak adamı, bütün gün çalışıyor, yemeğini burnundan getirme, kaç saattir benim başımın etini yedin, şimdi babana mı sardın?" dese de ben yine babamın yanına biraz daha yaklaşıp "Baba, doğru mu?" sorusunu, sofranın bereketiyle birlikte cevaplandırması için babamın önüne koyuverdim.

Yemeğin sonuna kadar babam hiç ses çıkarmadı, gözlerinin içine baktığımda ağzındaki lokmayı çiğnerken kafasını sağa sola sallayıp kaş göz işaretleriyle adeta "bekle" talimatı verir gibiydi. O zamanlar yer sofrası vardı ve tek bir bakır tabak, tahta kaşıklar falan. Annem sofrayı topladı, sofra bezini de ben aceleyle katlayıp kırıntıları bahçeye silkeledim.

Babam "Gel bakalım, deniz gözlüm" (bu benim ev içindeki takma adımdır) deyince sedirde (o zaman oturma odalarında sedirler vardı, oyalı süt gibi beyaz yastık kılıfları ile süslenmiş saman dolu yastıkların sıralandığı yine yün ya da saman dolu şiltelerin serildiği sedirler) babamın yanına oturdum. "Yatsı namazını kılmadan önce bu konuda büyüklerimize sorup öğrendiklerimi sana da anlatayım, N'olduysa olmuş, bildiğimiz duyduğumuz ve her namaz öncesi alışmış olduğumuz Arapça ezan yasaklanmış. Bir de baktık ki, acayip acayip bir şeyler söyleniyor ve buna da "Türkçe ezan" diyorlar, Oysa bize öğretilen, dinimizin ibadet ve adetleri kendine has özellikler içerir ve bu özellikler Allah'ın nur ve hikmeti üzerinedir. Bizim dinimizde Tanrı yoktur. Ve bize öğretilen Tanrı, başka dinlerde geçerliliği olan, tapınılacak bir ilahtır. Yani her şeyi yoktan var eden yüce Allah ile özdeşleşmez. Yakında yine kapanır cami" dedikten sonra abdest almak için kalktı.

İlkokuldan sonra tahsile devam edemedim. Babamın marangoz dükkânında çıraklığa başladım. 1947 yılının Kurban bayramına çok az bir zaman kalmıştı, hatırladığını kadarıyla 15-20 gün. Eskiden bayram hazırlıkları bir ay önceden başlardı. Mollaarap Camii, babamın dediği gibi bir hafta-on gün Türkçe ezan okunduktan sonra yine kapatıldı ve kapısına kilit asıldı.

Kurban Bayramı öncesi bir gün 40, 50 tane asker, yanlarında yine o kadar at, Mollaarap Camii'nin iki yanındaki bahçe ve alt tarafındaki 40- 50 m^2'lik boşluğa, kazıklar çakmaya, kazıkların üstünü kalaslarla birbirine bağlamaya başladılar. Herhalde tatil günüydü ki, biz mahalle gençleri, cami duvarına oturup askerlerin yaptıklarını seyrediyorduk.

Kazıkları çaktılar, bazı kazıkları üstten kalaslarla birbirine bağladılar. Çit oluşturdular. Sağlı sollu bahçeye ve caminin altındaki boşlukta oluşturdukları bu çitlere atları bağladılar. Talimhane ya-

nındaki askeri tesislerden sırtlarında saman balyaları olan 20-30 tane daha at getirdiler. Samanları sağlı sollu bahçedeki ve caminin altında oluşturdukları ahır diyebileceğimiz atları bağladıkları yerlere serpiştirdiler.

Metko derdik, Mehmet'in babası muhtardı. Ertesi gün, bütün mahalle muhtarın kapısına üşüştü. Komutana gidip bu rezilliğin önüne geçmesi için, atları cami avlusunda bağladıkları yerden kaldırmaları için. Mollaarap Hazretlerinin türbesinin bulunduğu yerlerin at pisliğinden geçilmediğini, hiç olmasa caminin sağ ve sol yanındaki bahçeye konan atların buradan alınıp aşağıdaki çimenlikte oluşturulacak yerlere konulması için yalvar yakar olmuşlar.

Birkaç kez toplanıp komutana gitmişler. Sonra komutana şikayete giden mahalleli, sırayla geceleri evlerinden alınıp talimhanedeki askeri tesislerde sabahlara kadar dövülüp işkence edilmek suretiyle sus pus edilmiş. Kimsenin sesi soluğu çıkmaz olmuş.

Mollaarap Camii'nden talimhaneye giden yolun üzerinde toprak bir yükselti var. Mahallenin bıçkınları bu tepe üzerinde (tepe hâlâ yerinde duruyor) toplanıp şarap içer, kafayı bulunca naralar atardı. Yine bu bıçkınların toplanıp şarap alemi yaptıkları bir gün, atlara saman götüren askerlerin yolunu kesmişler. Samanları tepenin üzerine çıkarıp ateşe vermişler. Askerleri de bir güzel hırpalamışlar. Ağzı burnu kan içinde kalan askerlere de tembih etmişler. "Komutana söyleyin, camideki atlar kaldırılmazsa, Eşrefiler, Mollaarap, Yeni Mahalle ve Sarıkaya mahallelerindeki Tatarlar (bu mahalleler, Tatar vatandaşların ikamet ettikleri mahallelerdir) her gün evlerinde at eti ziyafeti verecekler."

Komutan uzun bir süre olayı çıkaran gençlerin peşine düştü, geceleri evlere baskınlar düzenledi. Bu arada bıçkınlar da boş durmadı, askerler evleri ararken onlar da iki atı kaçırdılar. Kaçıp kovalamaca sürerken, her gece bir atın yok olduğunu gören komutan, sonunda cami avlusundaki atları, cami altında oluşturulan ahıra aldırdı.

Yavuz, Selim, Nail, Metko ve adını unuttuğum arkadaşlarla birlikte cami avlusundaki at pisliklerini temizlemek için kan ter içinde kalırdık. Nail Yenice'nin babası (adını bir türlü çıkaramadı) "Çocuklar şurada bir parça pislik kalmış, hadi bir kova su ile hallediverdi, bakın

burada da var" deyip temizlik işini yönlendirir, bitiminde, caddedeki bakkaldan soğuk gazozları kesekağıdı içinde getirip ikram ederdi.

Ezanın yeniden Arapça okunduğu günü de çok iyi hatırlayan Nusret Üstünsezer o günle ilgili anılarını şöyle anlattı: Tam deli dolu günlerimiz. Babamın dükkânında çıraklıktan kalfalığa terfi ettiğim günlerdi. Kayan Camii dükkanımızın tam karşısında. Kalfa olduğum için babam sık sık kaytarıp Kayan Çarşısındaki arkadaşlarına sohbete giderdi. İşleri bitirdim. Dükkanı sulayıp süpürdüm. Bıçkı makinesinin dişlerini eğeliyordum ki, sokağın başından davul zurna sesleri geliyor. Kapının önüne çıktığımda bir de baktım, başta babam, yanında diğer çarşı esnafı davullar zurnalar, dümbelekler, kortej oluşturmuşlar, sokak sokak geziyorlar. Hem davul zurna çalınıyor hem de "Allahu Ekber" sesleri yeri göğü inletiyor. Babam dükkana geldiğinde işin aslını öğrendim. "Duymadın mı? İkindide ezan Arapça okundu. Kavuştuk Ezan-ı Muhammediye" deyince, "İşe dalmışım, duymadım" dedim.

Eve geldik. Bahçedeki çeşmede elimizi yüzümüzü yıkadık. Yaz akşamının serinliğinde sofra avludaki taşlığa kuruluyordu. Babam "Yemekten sonra hepiniz abdest alın ve taşlıkta toplanıp hep birlikte yatsı namazı ezanını bekleyeceğiz" dedi.

Bu günlerde kulaklarım ağır işitiyor, sizin söylediklerinizi duymakta zorluk çekiyorum ama babamın o akşam taşlığa toplayıp dinlettirdiği ezanın sesi hala kulaklarımda çınlıyor.

Aktaran: Akif Usluy

Türkçe ezan yüzünden üç yıl babasız geçti

Hacer Değirmenci

Hacer Teyze, Bursa'nın Ağa köyünde oturuyor. Doğma büyüme Ağa köylü. Doğum tarihini bilmiyor ama yaşını unutmuyor. Doğum tarihi pek fazla sorulmuyormuş. Daha doğrusu Hacer Teyze doğum tarihinin sorulmasından hoşlanmıyormuş. Ama yaşını unutmuyormuş. "Bu yıl 73 yaşındayım, gayrı doğum tarihimi sen buluver" diyor.

1999 depreminde Gölcük'te gelinini kaybetmiş. Oğlu ve iki torunu kurtulmuş. Oğlu ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılmış. Torunları (iki kız torunu var) hafif yaralı olarak kurtulmuş. Torunlarını hastanede Hacer Teyze'ye teslim ederken doğum tarihini sormuşlar. "Doktor Bey, ben doğum tarihimi bilmem ama babam hep 'Hacer'im Celal Bayar Başbakan olduğu gün doğdu' derdi. Gerisini sen bul artık" demiş.

Gölcük Hastanesi'ndeki doktor Celal Bayat'ın 27 Eylül 1937'de Başbakan olduğunu öğrenmiş ve böylece Hacer Teyze'nin doğum tarihi bulunmuş.

Hacer Teyzeye "Türkçe okunan ezanı duydun mu hiç?" diye sorduğumda, "Duymam mı! Köy yeri, sekiz-dokuz yaşına gelen Kur'an Kursuna gitmek zorunda. Ben de gidiyorum. Komşu kızı Bahriye ile beraber giderdik caminin yanındaki Kur'an Kursuna. İkinci yıl kursa gittiğimizde yeni bir imam gelmişti. İmam olduğuna baştan

inanamamıştık. Çok gençti. Aramızda yaşı büyük olan kızlar, imam sınıfa girince aralarında kıkırdaşıp dururlardı. Neyse, oradan aklımda kaldıydı, hepimize sırayla Türkçe ezan okuturdu. Bir gün evde akşam namazı sırasında Türkçe ezan okumaya başladım. Babam oturduğu yerden hışımla kalkıp birden saçıma yapıştı. Acıdan nasıl bağırıyorum! Annem yetişti. Babamın tokatı yanağıma şaklamadan elini tuttu. "Napıyon sen adam, parmak kadar çocuk, kendine gel!" demesiyle babam "Kim öğretti bunu sana?" diye avazı çıktığı kadar bağırarak sordu. "Kur'an kursundaki imam" dedim.

"Çocuk aklı işle, hay demez olaydım. Babam apar topar, söylene söylene evden çıktı. Yarım saat geçmeden geldi. "Kırdım ağzını burnunu. Sen kim oluyorsun da benim kızıma Türkçe ezan öğretiyorsun. Ne o öyle, bet sesli panayır karıları şarkı çığırır gibi. Güzelim Ezan-ı Muhammedi dururken, sen kim oluyorsun, benim kızıma abuk sabuk şeyler ezberletmeye. Gördü gününü, dünyanın kaç bucak olduğunu öğrettim ona. Tövbe etti. Bir daha Türkçe ezan mezan yok".

Az sonra kapı çalındı. İki bekçi, bir polis babamı alıp gittiler. Üç sene hapis yattı babam. Dayım baktı bize. Bizim köyün meyvesi boldur, hele armudu çok meşhurdur. Yokluk çekmedik Allah'a şükür ama çocukluğumun üç yılı babasız geçti Türkçe ezan yüzünden."

Cemal Nar

"Bugün de aynısını yaparlar"

Rahmetli Kadir Kızdırıcı Hocamız anlatmıştı. Kahramanmaraş'ın Divanlı Camii'nin müezzin efendisi minareye çıkar. Sağına soluna bakar, etrafta zarar göreceği kimse yoktur. Elini atar kulağına ve neşeyle ezan okumaya başlar: "Allahu Ekber, Allahu Ekber."

"Ne olur ne olmaz" diye aşağıya bir daha bakar. Bir de ne görsün! Aşağıdan kendi tabiriyle "Tengirşek şapkalı" birisi gelmektedir. "Eyvah!" der içinden ve çevirir ezanı: "Tanrı uludur, tanrı uluduuuur."

Aşağıdaki fötr şapkalı adam başını kaldırır ve bağırır müezzine: "Ben de sizdenim lan, ben de sizdenim. Doğru oku şu ezanı."

Bir "oh!" çeken müezzin ve doğru ezanı okumaya devam eder.

Rahmetli ağlayarak anlatırdı bize bu ezanın nasıl gelip nasıl gittiğini. İlk defa Cuma namazında Kahramanmaraş'ın Ulu Camii'nde bu uyduruk ezanın okunacağı zaman gelmiş. İmam hutbe için minbere çıkmış ve oturmuş. Ama herkes arkaya dönmüş vaziyette. Çünkü biraz yüksekte yapılmış müezzin mahfelinde herkesin gözü. Derken Kayserili bir âmâ hafıza işaret etmişler. O da ayağa kalkarak "Tanrı uludur, Tanrı uluduuuur" deyince caminin içinden bir feryat, bir ağıt başlamış. Merhum sevgili hocam anlatırken iki gözü iki çeşme şöyle diyordu:

"Ne ana kaybetmiş, ne evlat kaybetmiş gibiydi. Bütün bir cemaat feryat ederek bağıra bağıra, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Sadece insanlar değil, duvarlar ağlıyordu hoca efendi, amitler [sütunlar] ağlıyordu."

Sonra gün geldi, CHP gitti, yerine Demokrat (Parti) geldi. Ezan esas şekline çevrildi. Yine bir Cuma günüdür. Millet Ulu Camii'in avlusunda bekliyor. Kimse içeri girmiyor. Herkes nefesini tutmuş ezanı bekliyor. Bir yanda insanlar, bir yanda kurbanlık koyunlar, danalar...

Derken müezzin "Allahu Ekber, Allahu Ekber" deyince yine bir feryat başladı. Bu sefer millet sevinçten ağlıyordu. Kurban kesenlerin tekbir sesleri, kurbanlık hayvanların böğürtüleri de bu ağıt arasına karışmıştı."

Mücahit tabiatlı merhum Kadir Çavuş hocam, gözlerini sildikten, sonra devam etti: "Biz neler gördük hocam, neler gördük. Burada dindar geçinen nice öğretmenler çocuklara piyes oynattılar Falan da sahneye çıkardığı eşeğin başına sarık sardı, "işte hoca" diyerek alimlerimizle alay ettiler."

Biraz soluklanan hocam birden celallendi ve "Yemin ederim ki bu gün onlar gelse aynısını yapar ve bu gün sofu geçinen o adamlar yine eşeğin başına hoca diye sarık sararlar. Siz onları bilmezsiniz hocam Allah bunlara fırsat vermesin!" diye haykırdı.

Bu zulümler sadece bizim şehrimizde mi oluyordu?

Maalesef hayır. Bütün vatan cephesinde böyleydi, Bugün elimde bir kitap var; *Yeni Nesillerimizi İnşa Eden Alimlerimiz I-II.* Erkam Yayınlarından çıkan bu kitapta Mehmet Solmaz'ı okuyorum:

Bizim köyde vergi memurları geldiği zaman aileler koyunlarını, keçilerini, yemek kaplarını mutlaka saklarlardı. Vergi memurları da ayrı bela idi. Onunla ilgili şöyle bir hatıram var. Köyümüzde Deli Hamza diye bir zat vardı. Deli değildi ama lakabı öyle idi. 1948'li yıllarda caminin damına çıkıp "Allahu Ekber, Allahu Ekber" diye ikindi ezanı okumaya başlıyor.

Vergi memuru muhtarın odasında oturuyormuş. "Kim bu ezan okuyan?" diye soruyor. "Efendim Deli Hamza, aklı yok" diyorlar. Vergi memuru diyor ki; "Aklı olmasa ezan okuyamaz, çağırın gelsin" diyor ve getirtiyor. Muhtarın avlusunda o kadar yalvarmalara rağmen Deli Hamza'yı ayağının altına alıyor ve çiğniyor.

(…)

50'den sonra bu zulümler yavaş yavaş kalkmaya başladı. Tahsilimiz rahmetli amcamdan köyde Kur'an-ı Kerim okumakla başladı. Kendisi hafız değildi. Kur'an'ı kendi gayretleriyle öğrenmişti. Ama Kur'an okutmaya meraklı idi. Bu sebebten nahiye müdüründen, jandarma başçavuşundan azar işitmiş, zaman zaman da karakola çağrılmış."

Cemal Nar, "Aynısını yaparlar", *Vakit*, 10 Mayıs 2010.

Gavur eziyeti

İsmail Taşdemir

1927, Bursa Mustafa Kemal Paşa doğumlu.

83 yaşında. Mustafa Kemal Paşa'da üzüm bağları ve tütün tarlaları varmış. 1956 yılında babası vefat edince tarla ve bağlar aile arasında bölüşülmüş. İsmail Taşdemir Bursa'ya yerleşmiş. Nilüfer pazarı denilen yerde Mustafa Kemal Paşa'da arkadaşının mandırasında imal edilen süt ürünlerini satan dükkân açmış. Peynir çeşitleri, süt, yoğurt, tereyağı, lor ve kuru üzüm ile şırası çok meşhurmuş. Kapalı Çarşı yangınından sonra işleri bozulmuş. 1960 İhtilalinden sonra da Tahal (Hanı) denilen çarşıda buğday, arpa, un, kepek ve mısır toptan ve perakendeciliğine başlamış. Şimdi iki oğlu aynı iş kolunda faaliyet gösteriyormuş.

İsmail Taşdemir, Mustafa Kemal Paşa'nın Şeyh Müftü mahallesinde doğmuş, Hafız Davut İlkokulu'nu bitirmiş. Daha sonra babasının yanında çalışmaya başlamış.

Türkçe ezan hakkındaki soru ile birlikte, hafızasına kazınmış acı hatıraları şöyle anlattı:

Mustafa Kemal Paşa'daki mahallemizin adı camisinden gelir: Şeyh Müftü Camii. Bizim ev caminin karşı sırasında, sol çaprazda kalırdı. Ezanın Türkçe okunmasını hatırlıyorum. Babam Türkçe ezan okunduğu yıllarda da camiye giderdi. 10 yaşında sünnet olmuş-

tum. Sünnetten sonra iyileşince babam camiye götürmüştü. Cuma namazına. 1937 yılıydı. Ezan Türkçe okunuyordu. Ama her namaz sonrası cemaatin büyük bir bölümü, cami içinde bir araya toplanıp imam eşliğinde "Yarabbi, bizi gerçek ezanımıza tez kavuştur" diye toplu dua edermiş.

1945 yılı Eylül ayında babamla birlikle Bursa'ya gitmek icap etti. O yılların Bursa'sında esnaf, Kapalı Çarşı, Koza Han, Ulu Camii ve Orhan Camii çevresinde bulunduğundan o yılların en kalabalık semti buralarıydı. Koza hanı, Emir Han ve diğer hanlarda toplanan ipek tüccarlarına köylü, at, eşek ve katırlarla koza getirirlerdi. Atlar, bu iki cami arasındaki avluda oluşturulan at bağlama yerlerine bağlanır, at sidiği ve pisliği kokusunun yanı sıra at sineği ve diğer haşarattan hayli rahatsızlık duyulurdu.

Babam, ne zaman Bursa'ya bir iş için gelse, dönüşte evde, "Gavur eziyeti bu. İki cami arasına at, eşek bağlıyorlar, hayvanların bütün pisliği iki caminin içinde. At pisliklerini özellikle cami girişlerine yakın yellerde biriktiriyorlar. Cemaat rahatsız olsun da bir daha camiye gelinesin diye. Bunlar gavurdan beter" diye hayıflanıp dururdu. Babamla birlikte Bursa'ya gelince, söylediklerinin ne kadar doğru olduğunu bizzat gördüm. Özellikle Orhan Camii'nin arka tarafında biriktirilen at pislikleri, Ulu Camii tarafına giden yolu patikaya dönüştürmüştü.

Bursa'ya babamla birlikte geldiğim o gün, Ulu Camii'den öğle ezanı Türkçe okundu. Babam camiye gitti. Ben Ulu Camii avlusundaki şadırvanın taburesinde babamı bekledim.

Ezanın yeniden Arapça okunmaya başladığı günleri de çok iyi hatırlıyorum.

Mustafa Kemal Paşa'nın orta yerinden akan Kirmastı Çayı bizim kasabayı ikiye böler. Uzun bir köprümüz vardır. İki yakayı birbirine bağlar. Her iki yakadaki camilerden Arapça ezan sesleri yükseldiğinde, davullar, zurnalar, büyük bir kortej oluştu. Köprünün tam orta yerinde göbek atanlar, oynayanlar, birbirlerine sarılıp sevinç naraları atanlar. Sevinçten gözyaşı dökenler... Gecenin geç saatlerine kadar davul zurna sesleri susmamıştı kasabamızda.

Aktaran: Akif Usluy

Kulağa okunan ezan

Mehmet Akif Usluy

Ben Mehmet Akif Usluy. 1 Ocak 1950 Bursa doğumluyum. Üç erkek kardeşin ortancasıyım. Ağabeyim 1943, kardeşim 1954 doğumlu.

Türkçe ezan ve yeniden Arapça okunmaya başlanışına ilişkin babamdan dinlediğimiz ve benim en çok ilgimi çeken anısı şöyleydi:

1950 yılının 16 Haziran'ında ben bir yaşımın içindeydim. Ağabeyim 7 yaşında ve o yıl ilkokula başlama hazırlığında. Babam namazında, niyazında küçük bir devlet memuru. Yani o yılların Bursa'sının hatırı sayılır simalarından biri. Üstelik oturduğumuz ev Yeşil'de olduğu için Yeşil Cami'nin cemaatinden. Yine o yılların Bursa'sının en görkemli eğlencelerinden biri Yeşil çay bahçelerinin vakit namazları çıkışında cami cemaati arkadaşları ile birlikte devamlı müşterisi.

Benim adımı Yeşil Camii imamlarından Kemalettin Hoca koymuş. Rahmetli babam anlatırdı. "İçinizde en şanslısı küçük kardeşiniz. Onun adını koyarken hoca kardeşinizin kulağına ezanı Arapça okudu. Senin ve ağabeyinin adını koyarken Türkçe okumuştu. Bir türlü içimize sinmemişti bu durum" deyip devam ederdi.

"Ağabeyin 7 yaşını doldurmuştu. Haziranın ortaları. Yaz sıcakları kendini yeni yeni hissettirmeye başlamıştı. Bir gece önce kararlaştırdık. Ağabeyini berbere götürecektim. Yeşil'de berber Sabri'ye.

Ne hikmetse o gün sabah namazına uyanamamış, kaza etmiştim Hatırladığım kadarıyla tatil günü de değildi ama bir terslik olmuştu Berber Sabri'nin dükkanına girer girmez, Sabri yarı sevinç yarı kızgın bir ifade "Kadri sabah namazında yoktun, ezan esaretten kurtuldu. Sabah Arapça okundu. Yeşil Camii'nin avlusunu bir görseydin, tüm cemaat hüngür hüngür ağlıyordu" dedi. Sevinç ve şaşkınlıkla ne diyeceğimi şaşırmış, ağabeyini berber koltuğuna oturtup hemen eve koşmuştum.

Seni kucaklayıp berberde bıraktığım ağabeyini de alıp doğru Yeşil Camii'ne gitmiştim, öğle namazı yakındı. Kemalettin Hoca cami avlusundaki şadırvanın gölgesindeki tabureye oturmuş, etrafında toplanan cemaatle neşeli neşeli muhabbet etmekteydi. Beni görünce ayağa kalktı ve o da berber Sabri gibi "Kadri Efendi, akşam feneri nerede söndürdün, sabah namazında göremedik seni" der demez, "Hocam, namaza az bir şey kaldı, hem Abdurrahman'ı hem de Akif i getirdim. Şunların isimlerini bir daha koysak. Ezanı bu iki evladımın kulaklarına Arapça okusanız" deyince, Kemalettin Hoca'nın beni kucaklayıp öpmesini hiç unutmam. Haziranın ortası sıcak bir gündü.

Ağabeyin ve senin kulağına ezan Arapça okunduktan kısa bir süre sonra, Yeşil Camii'nin görkemli minarelerinden müezzinin gür ve ahenkli sesi ile ezan Arapça olarak Bursa ovasına doğru haşmetli bir şekilde yayılmaya başlamıştı.

Kâh dışarıda şadırvan başındakiler kâh cami içindeki cemaat, huşu içinde ama gözyaşları ile birlikte Ezan-ı Muhammedi'nin hazzı ile dolup taşıyordu."

Yıllar yılları kovaladı ve benim 1975 yılında bir oğlum oldu. Rahmetli babamı (1977 yılında hakkın rahmetine kavuştu) oğlumun ismini koyması için davet ettiğimde, "Hatırlıyorsun değil mi, senin ismin için kulağına iki kere ezan okunmuştu, hem Türkçe hem Arapça" demişti.

Ben de fırsat bulmuşken şu soruyu iletmiştim babama, "İsim konurken neden kulağa ezan okunuyor?" diye sormuştum. Yanlış hatırlamıyorsam şu cevabı vermişti:

"Ezan bir uyarıştır. Aynı zamanda bir çağrı ve hatırlatma. Arapça olması evrenselliğidir. Bize günde beş kez namaz vakitlerini hatırlattı-

ğı ve ona çağrı yaptığı gibi, bizlerin İslam ve Müslüman olduğumuzu, bize Yaradan tarafından bahşedilen bu mükafatı iyi değerlendirmemiz gerektiğini de hatırlatır. Bu yüzden bizim örf ve adetlerimizde isim konurken kulağa bu çağrı, bu hatırlatma ve bu davetin yapılması bir gelenek haline gelmiştir.

Henüz daha kırkı çıkmamış bebeğin kulağına okunan ezan, onun tüm uzuvlarına ulaşır ve onlara da İslam ve Müslüman olarak görev yapmaları uyarısında bulunur. Bu yüzden senin ve ağabeyinin isimleri konurken kulağınıza okunan Türkçe ezan pek içimize sinmemişti. Allah Adnan Menderes'ten razı olsun. Yaşantımızdaki bu burukluğu, ezilmişliği ve sıkıntıyı ortadan kaldırdı. Allah mekânını cennet eylesin."

1975 yılında oğlumun isim koyma gününde bana söylediklerini hemen her ortamda ve her fırsatta anlatmaya, paylaşmaya devam ediyorum.

Yasağın kalktığı gün

Rifat Nursaçan

Muhterem Babam Rifat Nursaçan'dan o yıllara ve Ezan-ı şerifin "Din Dili"ne göre tekrar okunduğu güne dair dinlediğim hatırayı kısaca aktarmak istiyorum.

Babam 1935 yılında Kayseri'nin Hacılar nahiyesinde dünyaya gelmiş. Az çok okumaya yazmaya aklı ermeye başladığında rahmetli dedem Hacı Ahmet Efendi, babamı Cami-i Kebir'in müezzini Mehmet Efendi'nin evine Kur'an'ı ve dinini öğrenmeye yollamış.

Takribi olarak 1940'ların ilk yarısı. Dinî tedrisat camilerde veya kamuya açık her yerde yasak olduğu için Müezzin Mehmet Efendi mahalledeki çocuklara gizli gizli kendi evinin sofasında hem dinî bilgi veriyor hem de Kur'an öğretiyormuş. Ancak gün geliyor ve Mehmet Efendi'nin evinde Kur'an tedrisatı yaptığı birileri tarafından karakola jurnalleniyor. Bunun üzerine karakolun Gedikli Başçavuşu, Mehmet Efendi'yi karakola çağırarak yaşına başına bakmadan dayak atıyor ve kesin bir dille faaliyetini durdurmasını emrediyor. Emre itaatsizlik örneği sergilemesi halinde de başına gelecekleri kendi diliyle anlatıyor. Akabinde Mehmet Efendi kuşluk vakti alışıldığı üzere evine gelen mahallenin tüm çocuklarına ağlayarak, "Bir daha kendisine

gelmemelerini; çünkü evinin gözetlendiğini ve kendisinin de çok kötü dayak yediğini ve uyarıldığını" söylüyor.

Ondan sonra babamların dönemlerindeki çocuklar için bir dönem dinî tedrisat neredeyse bitiyor.

Ezan konusuna gelince, bahsettiğim dönemle 1950'li yıllar arasında babam mahallemizin Müezzini Ahmet Efendi çok yaşlı olduğu için zaman zaman kendisinin "Tanrı uludur, Tanrı uludur" diye başlayan Türkçe ezanı müezzinin şerefeye çıkamaması, belki de içinden gelmemesi nedeniyle kendisinin okuduğunu, ancak Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinde bir gün yaşlı müezzin Ahmet Efendi'nin Baktıroğlu Camii cemaatine sevgi ve mutluluk gözyaşları içinde "Muhterem cemaat, ezanımız üzerindeki yasak bugün kalktı. Bu vakitten itibaren ezanımızı aslına uygun olarak okuyacağız. Gözümüz aydın olsun" demesi üzerine cemaatin mutluluğa boğulduğunu ve yaşlı müezzinin "Din Dili" ile ilk ezanı şerefeye çıkarak büyük bir coşku ile kendi yanık sesi ile okuduğu aktarılır.

Aktaran: Şahin Nursaçan

Kuran'ı koyunlarımızda gizlerdik

Mehmet Günek

"Recebin Mehmet" veya vakt-i zamanında nahiyemizde gaz yağı ticareti ile uğraştığı için "Petrol Mehmet Amca" denilen Mehmet Günek'in hatırası:

1937 doğumlu olan Mehmet amca çocukluğunda bir istisna dışında herkes gibi ezanı Türkçe olarak hem dinlediğini hem de okuduğunu ifade ediyor. İstisnai durum ise kendi dilinden şu şekilde anlatılıyor:

"10-12 yaşlarında iken bir yaz akşamı bağlarda akşamın karanlığında düven sürüyoruz. Bir baktık, aşağıdan, kumluktan bize garip gelen bir şekilde Medet Hoca yatsı ezanını Arapça okumaya başladı. Biz daha önce hiç duymadığımız için garipsemiştik ama analarımız "Herhalde jandarma yoktur diye Medet Hoca ezanı aslı gibi okuyor" şeklinde kendi aralarında söylendiler, biz de böylece ilk Arapça ezanı dinlemiş olduk."

Yine o döneme dair hatırladığı en önemli şey ise Türkçe ezan uygulaması ve ardından dinî konularda yapılan yıkıcı faaliyetlerden dolayı çocukluğunda 3 yıl olan İlkokula babası tarafından yollanmadığıdır. Sebebi ise nahiyemizdeki ilkokulu bitirmiş çocukların tam bir din düşmanı olarak mezun olmaları ve sonrasında asla iflah olmama-

ları. Bu yüzden babasının "Varsın evladım dinsiz olacağına okuma yazmayı bilmesin" düşüncesiyle kendilerini okula yollamadığını, dolayısıyla şartların önlerini tıkadığını, belki normal şartlar olsaydı, okuyup yüksek tahsil yapabileceğini ifade etmektedir. (Şahsî düşüncem, akranları içinde yüksek bilinci ve sosyal olaylara olan duyarlılığı ile Mehmet Amca okuma imkânı bulsaydı, iyi bir akademisyen veya yüksek rütbeli bir devlet memuru, hatta devlet adamı olabilirdi.)

Mehmet Amca okula gidemediğini ama babasının mahallelerindeki Şükrü Efendi'ye kendilerine Kur'an öğretmesini rica ettiğini ve onun da 7-8 yaşlarındaki torunu ile kendisine has dairede ders verdiğini ama sürekli korku içinde olduğunu, hatta Kur'an'a geçtikten sonra Hoca'nın sıkı sıkı tembihleyerek Kur'an'ı koyunlarında gizleyerek götürüp getirdiklerini ifade ediyor. Sonrasında ise kendisinin Kur'an'ı ve Osmanlıca okumayı geliştirerek o dönemde Osmanlı Türkçesi ile basılmış olan *Battalgazi, Sire, Eba Müslim* gibi kitapları rica minnet yaşlı amcalardan alarak hem kendisinin yalnız hem de oturmalarda okuduğunu; ancak daha sonra bunların İran etkisi ile yazıldığından çok şeyi ters bir şekilde anlattığını fark ettiğini ve etrafındaki insanlara da yanlışları tekrar anlatarak bir daha okumadığını ifade ediyor.

Demokrat Parti döneminde ise yavaş yavaş İslami mecmuaların hayat bulması ile okuma açlığını onlardan giderdiğini ifade etmektedir.

Mehmet Amcanın üzerinde durduğu bir başka şey ise çocukluklarında her mahallede 2-3 kişinin "efendi" lakabı ile anıldığını, bu kişilerin böyle anılmalarının sebebini ise yaşları birazcık ilerledikten sonra "mahallede sadece onların okuma yazma bilmeleri nedeni ile efendi olarak anıldıklarını" ifade ediyor.

Damlara çıkmış, ezanı bekliyorduk

Seyfi Evgin

"Çakır'ın Seyfi Amca" denilen Seyfi Evgin 1932 doğumludur. Derviş ruhlu, halim selim, iyi huylu güzel bir amcadır kendisi.

Seyfi Amcanın o döneme dair hatırladığı en canlı şey, herkes gibi kendisinin de ezanı Türkçe olarak öğrendiği ve okuduğudur. O anı şu şekilde anlatmaktadır:

"Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile ezanın aslına döndüğü haberi nahiyeye biraz geç ulaştı. O yüzden herkes sabah ezanına kenetlendi. Sabah bütün ahali damlara çıkarak Aşağı Cami'de okunacak ezanı dinlemeye başladık. Sabah ezan başlayınca herkeste büyük bir coşku oluştu. İnsanlar mutluluktan gözyaşlarına boğuldular."

Kur'an öğretimi konusunda da yukarıdaki hatıraya benzer bir hatıra anlatıyor.

"Pıskıl Hafız" diye maruf Hocadan Kur'an okumaya başladıklarını, dikkat çekmemek için de ikişer üçer kişilik grupları geçmeyecek şekilde Hocanın evine gittiklerini, onlardan sonra bir 2-3 kişi daha gittiğini ve daha sonrakilerin de aynı şekilde ders gördüklerini anlatmaktadır. Buna rağmen Pıskıl Hoca'nın çocuklara dinî eğitim veriyor diye jandarma tarafından yakalanıp bir hafta hapse atıldığını fakat

hapisten çıktıktan sonra da gizli gizli yine Kur'an eğitimine devam ettiğini ifade ediyor.

Seyfi Amcanın anlattığı bir başka hatıra ise şudur:

"Namazı normalde Arapça olarak kılardık. Ancak bir gün bir çocuğun kulağına ezan ve kamet okumam icab etti. Hem ezanı çocuğun kulağına Türkçe okudum hem de normalde namazda Arapça getirmeme rağmen kameti Türkçe getirdim" demektedir.

Babam bir başka noktayı da şöyle ifade etmiştir: Uzun zamandır ezanların Türkçe okunmasına rağmen, 1941-1942 yıllarına kadar karakollardan halka dinî eğitim için baskı yapılmadığını; ancak o yıldan itibaren sürekli falakaların, hapse atılmaların, insanların evlerinin aranmasının görülmeye ve halkın dine karşı bilinçli olarak soğutulmaya başlandığını ifade etmiştir.

Teneffüs

Yaşar Tunagür

"O gün her şerefede bir müezzin vardı"

Ezanın Türkçe okunduğu günlerdi. Cuma namazlarını Sultanahmet Camii'nde kılmayı kendime adet edinmiştim. Cuma namazlarını meşhur Hafız Saadettin Kaynak kıldırırdı. Yani ilk defa Türkçe ezanı okumuş olan Hafız...

Yine böyle bir Cuma günüydü ve Sultanahmet Camii'ne namaz kılmaya gidiyordum. Fakat her zamankinden farklı olarak caminin avlusunda büyük bir kalabalık ve telaş vardı. Ben ve yanımdaki arkadaşım, merakla cami avlusuna doğru ilerledik. Baktık ki, caminin içinden çok, avluda insan var. Onlar bir şeyler duymuşlar ama biz henüz bilmiyoruz. Girdik içeri.

Avluda baktık ki camiye giren falan yok. Herkes yukarı bakıyor. Birden minarelerin bütün şerefelerinden, "Allahu Ekber! Allahu Ekber!" diye Arapça ezan okunmaya başladı. Meğer caminin imamı olan Sadettin Kaynak, her bir şerefeye bir müezzin yerleştirmiş, bir biri ardına nasıl ezan okuyacaklarını da onlara güzelce tembihlemişti. Durumdan haberi olmayan caminin içindeki cemaat de Arapça ezanı duyar duymaz kendilerini dışarı attı. Avlu hıncahınç doluydu. Herkes İstanbul semalarını inleten Arapça ezanı dinliyordu. 14 müezzin 6 minarenin 14 şerefesinden biri başlıyor, öbürü bitiriyor. Yarım saate yakın sürdü ezan. Bunu, İstanbul'un diğer camileri takip etti... İstanbul'un bütün minarelerinden, yıllardır özlemini çektiğimiz ezan sedaları yükseliyordu göklere... Bir an için rüyada olduğumu sandım. Fakat bu bir rüya değil, gerçekti. Minarelerden Arapça ezan okunuyordu.

(Duygulandı ve gözlerinden akan yaşları sildikten sonra devam etti);

Arapça ezan sesini duyan herkes olduğu yerde durmuştu, Sanki yere çivilenmiştik ben ve Sultanahmet Meydanı'nı dolduran bütün insanlar... Sokakta oynayan çocuklar bile oyunlarına ara verip "Allahu Ekber, Allahu Ekber"leri dinler oldular...

O an anlatılmaz, yaşanır ancak... Büyük bir daüssıladan [sıla hasreti, vatan hasreti] sonra, öz vatanımıza kavuşmuş gibiydik... Allah bir daha göstermesin o günleri...

Arapça ezanın cezası

Ahmet Tanrıverdi

Adıyamanlıyım. O zor dönemlerde Kur'an-ı Kerim'i öğretmede çok zorluk çekiyordum. Hatta bir defasında beni şikayet etmişlerdi. Bir gece nahiyenin encümen azası bana şöyle dedi: "Hocam, bu gece mübarek bir gecedir. Bize bir ezan oku da namaz kılalım." O zaman Arapça yasağı vardı. Ezanlar Türkçe okunuyordu. İstek üzerine ben de ezanı Arapça olarak okudum.

Üç gün sonra jandarma gelerek "Seni Yaylak'tan istiyorlar" dedi. Yaylak'a gittim, karakola vardım. Karakol kumandanı ehl-i iman birisiydi. "Yahu hocam, şu Ramazan günü bu sıcakta niye zahmet edip geldin?" dedi.

Bir sandalye verdi, oturdum. Başımdan aşağıya su döktü. "Kahveyi içeride içelim" dedi. Suyu ise adetleri olduğu üzere başımdan aşağı dökmüşlerdi. Sebebi, sual edecek ve niye ezan okudun, diyecekti. Aslında oruç vakti idi ve ben de oruçluydum. 'Kahveyi içeride içelim' bahanesi ise içeriye geçmek içindi. Ben de içimden "Yahu ben oruçluyum, nasıl kahve içerim?" diye soruyordum.

İçeriye geçtiğimizde komutan hiç kahve lafından söz açmadı. Şöyle dedi: "Hocam, Arapça ezan okumuşsun. O da yasaktır. Sen

yasak olduğunu biliyor muydun?" Ben de, "Hayır" dedim. "Nahiye müdürü ile encümen azası da orada idiler ve bana, "Hocam, bir ezan oku da, namaz kılalım", dediler. Ben de "Ezanı Arapça okudum" dedim. Komutan da bana, "Sen kanunen yasak olduğunu bilmiyordun. 15 lira cezadan ve 25 gün hapisten böylece kurtulmuş oldun" dedi.

Erzurum'da halk sokaklara dökülmüştü

Mehmet Kırkıncı

İlk tahsil hayatıma Erzurum'un meşhur âlimlerinden Hacı Mustafa efendi ile başladım. Güz mevsimi idi. Babam beni Hoca Efendi 'nin evine götürdü. Ev gayet sade, duvarlar kitap ve levhalar ile süslemişti. Babam Mustafa Efendi'ye geliş sebebimizi anlatınca, o çok memnun oldu ve bize yekin ilgi gösterdi. Hoca Efendi bana dönerek:

"Sen niçin okuyacaksın, biliyor musun? Niyet çok önemlidir. Ben okuyayım da müftü olayım, imam olayım gibi şeyler düşünerek okursan bu ilim sana fayda vermez. Sen Allah rızası için okuyacaksın. Her şey bir şeydir, fakat cehalet hiçbir şeydir. Sen, cehaletten kurtulacağım diye okuyacaksın, Bu ümmet-i Muhammed'e ahlâkı, ibadeti, imana alt hakikatleri öğreteceğim, diye okuyacaksın. Bir de şartlar ne kadar ağır olursa olsun, ilim tahsilinden vazgeçmeyeceksin. Ben ölsem bile gidip başka yerde ilim öğreneceksin. Gücünün yettiği kadar bu ilmi öğrenmeye gayret edeceksin. Netice itibariyle hakiki saadet yalnız ilimdedir. O ilim ise Kur'an ilmidir" diyerek ilmin ehemmiyetini anlattıktan sonra: "Önümüzdeki Çarşamba günü kitabını al gel" dedi. Ben de Çarşamba günü gittim ve böylece ilk dersimizi aldık ve tahsil hayatına başlamış olduk.

O zamanlar Erzurum'da kışlar çok ağır ve uzun geçerdi. Sabahın erken saatinde karlara bata-çıka faytonların izinden Mustafa Efendi'nin evine gidiyorduk. Mustafa Efendi'nin kardeşi Hüsnü Efendi, bizim geleceğimizi bildiği için kapının arkasında bizi bekler ve kapıyı açardı. Erken saatte gitmemizin sebebi ise polislerin bizi görmemesi idi. Zira o zamanlar Kur'an'ı ve dinî ilimleri okumak yasaktı. Ezanlar Türkçe okunuyordu. Bu bakımdan, erkenden hocamızın evine gider, saat sekize kadar ders okur, evimize dönerdik. Bu kadar tedbire rağmen, Hoca Efendi'den şüphelenerek defalarca evine baskın yaptılar.

Erzurum'da bütün medreseler ve camiler kapatılmıştı. Sadece Gürcü Kapı Camii, İhmal Camii, Lala Paşa Camii ve Murat Paşa Camii açıktı. Ulu Camii depo, Kurşunlu Camii de hapishane yapılmıştı. O zamanlar yaklaşık 50 camii bulunan Erzurum'da çok az sayıdaki camii ibadete açık idi.

Pazar günü Hoca Efendi'nin evindeki sohbetlerde genellikle bunlar konuşulur ve "Zaman ahir zamandır, bundan sonra durumun iyi olacağını beklemek yanlıştır. Gittikçe zaman daha da kötüleşecek" denilir, ümitsizlik içinde dertlenilir ve gözyaşı dökülürdü. Biz de o zamanlar daha çocuktuk, orada konuşulanlardan ziyadesiyle etkilenirdik. Yıllar sonra Üstad Bediüzzaman Hazretlerini tanıma şerefine mazhar olup eserlerinden istifade edince onun ne kadar geniş düşündüğünü, en zor şartlarda bile hiçbir zaman ümitsizliğe düşmediğini hayretle müşahede ettim ve içimi büyük bir ferahlık kapladı. Zira Bediüzzaman Hazretleri Münazarât adlı eserinde şöyle diyordu:

"Şu memleketin maâbid ve medaris-i diniyesinden başka makberistanın mezar taşları dahi, birer telkin edici, birer muallim hükmündedir ki, o maânî-i mukaddeseyi, ehl-i imana ihtar ediyorlar. Neden dünya herkese terakki dünyası olsun da, yalnız bizim için tedenni dünyası olsun! Öyle mi? İşte ben de sizinle konuşmayacağım, şu tarafa dönüyorum, müstakbeldeki insanlarla konuşacağım.

Ey üç yüz seneden sonraki asrın arkasında gizlenmiş ve sakitâne Nurun sözünü dinleyen ve bir nazar-ı hafiyy-i gaybî ile bizi temaşa eden Saidler, Hamzalar, Ömerler, Tahirler, Yusuflar, Ahmetler vesaireler! Sizlere hitap ediyorum. Başlarınızı kaldırınız, "Sadakte" deyiniz. Ve böyle demek sizlere borç olsun. Şu muasırlarım varsınlar

beni dinlemesinler. Tarih denilen mazi derelerinden sizin yüksek istikbalinize uzanan telsiz telgrafla sizinle konuşuyorum. Ne yapayım, acele ettim, kışta geldim; siz cennet-asa bir baharda geleceksiniz, Şimdi ekilen nur tohumları, zemininizde çiçek açacaktır."

Mustafa Efendi bir gün, Elmalılı Hamdi Efendi'nin tefsir sahasında çok dirayetli bir âlim olduğundan söz etti ve onun Üstad Bedlüzzaman Said Nursi hakkındaki, "Bediüzzaman berrak sular gibi temiz bir vicdana, çok güzel bir ruha sahip bir zat idi. İstanbul'un âlimlerinin gözü öyle bir âlim görmemiştir" sözlerini bize nakletti. Mustafa Efendi, İstanbul'da Elmalılı Hamdi Efendi'den ders okumuştu.

Mustafa Efendi, Bediüzzaman Hazretlerinin *İşarat'ü'l-İ'caz* ismindeki eserini daha önce okuduğunu söyledi ve kütüphanesinde bulunan bu kitabı bize gösterdi. Kur'an'a ait bu tefsirin Birinci Cihan Harbinde Pasinler'in dağlarında yazıldığını söyledi. "Bundaki hakikatler, nükteler, meziyetler ne *Keşşaf*'ta ne *Beyzavî*'de ne de başka bir tefsirde vardır. Siz tefsir ilmini tahsile başladığınızda bu eseri size okutacağım" dedi.

Böyle bir tefsirin harp esnasında dağ ve bayırlarda, kar ve kışta yazılmış olması beni hayretler içinde bıraktı. Bu tefsiri yazan Bediüzzaman Hazretlerine öyle bir muhabbetle bağlandım ki, "Keşke bu zatı görüp, elini öpsem ve duasını alsam" niyazında bulundum.

Bir gün hocama; "Hocam, bu zat nerede ikamet ediyor? Kendisini ziyaret etmemiz mümkün mü?" diye sordum. Hocam da, "Bediüzzaman Hazretlerini 1925'de Burdur'a nefyettiler. Şimdi İsparta'da. Görmek isteyenleri takip edip tutukluyorlar. Eğer onu görmeye gidecek olursanız başınız belâya girer" diye cevap verdi.

İşte ben Bediüzzaman Hazretlerinin ismini ilk defa hocamın bu sohbetinde duydum ve gönlümde ona karşı fevkalade bir muhabbet meş'alesi tutuştu.

Hocam Mustafa Efendi; "Ben artık bu memlekette duramam. Burada dinimizi gizli okutuyoruz, okutanlar tevkif ediliyor. Kur'an yasak, ezan yok, kamet yok" diyerek, cemaatin karşı çıkmasına rağmen 1944 senesinde Medine-i Münevvere'ye göç eyledi. Uzun yıllar orada yaşayan Hoca Efendi, o mübarek beldede ahirete teşrif eyledi. Allah makamını cennet eylesin!

Ezan-ı Muhammedi, 10 Ocak 1932 senesinde Türkçe olarak okunmaya başlamıştı.* Minarelerden Allah'ın büyüklüğünü ifade eden, insanın kalbine ve ruhuna inşirah veren "Allahu Ekber! Allahu Ekber!" nidaları yerine, "Tanrı uludur, Tanrı uludur" sesleri söylenmeye başlanmıştı. Bu durum müminlerin rikkatine dokunur, fevkalade rahatsız eder, onları karamsarlığa sevk eder ve sürekli olarak ağlamalarına sebep olurdu.

Hocam Mustafa Efendi'nin Medine-i Münevvere'ye göç eylemesinden sonra ben, Erzurum'un Tifnik köyünden Erzurum'a yerleşmiş büyük mütefekkir, ulum-i aklîye ve ulum-i nakliyede [aklî ve naklî (dinî) bilimlerde] fevkalade salahiyetli bir âlim, okuttuğu talebelerden fakir olanlarının maişetini bizzat kendisi temin eden ve 1952 yılında hakkın rahmetine kavuşan Hacı Faruk Efendi'den ders okumaya başladım.

Hacı Faruk Efendi'nin evi Erzincan Kapı'daki tarihî taş binanın üstündeydi ve çok zengin bir kütüphanesi vardı. Yanına ilk gittiğimde kütüphanesine yaslanmış oturuyordu. Bembeyaz bir çehresi ve bembeyaz bir sakalı vardı. Kucağında da beyaz bir Van kedisi oturuyordu. Yüzü elmas kadar saf, berrak ve sevimli idi. Duvardaki levhada "Edeb yâ Hû!" yazıyordu. O zaman Erzurum'un birçok evinde bu levha asılı idi.

Daha sonra Şeyh Sadi'nin Gülistan adlı eserinde edebe dair bir bahis okuyunca, edebin ne kadar ehemmiyetli olduğunu, "Edeb yâ Hû" sözünün tasavvur edilemeyecek kadar genişliğe sahip büyük bir hazine ihtiva ettiğini anladım. Zira iffet, hayâ, haysiyet, istikamet gibi ahlâk-ı haseneden [güzel ahlâk] mahrum olan bir insan ilim ve irfan sahibi de olsa, zarardan ve hüsrandan kurtulamaz. Bunun içindir ki, terbiye-yi İlâhiye ile mümtaz olan Nebiyy-i Zişan Efendimiz (sav) ahlâk-ı hasenenin ehemmiyetini ifade etmek için "Rabbim bana edebi, güzel bir surette ihsan etmiş, edeplendirmiş" buyurmuştur.

Hacı Faruk Efendi de, Mustafa Efendi'nin Erzurum'dan gitmesine razı olmamış, fakat onu kararından vazgeçirememiş ve bundan dolayı çok üzmüştü.

---

* 10 Ocak 1932, 1350 Ramazanı'nın başlangıç günüdür. Giriş bölümünde belirttiğimiz üzere 29 Ocak'ta Fatih Camii'nde ve takip eden günlerde Kuşadası'nda vs. Türkçe ezan okunduğunu biliyoruz ama Erzurum'da eğer 10 Ocak günü okunmaya başlanmışsa, bu yeni bir bilgidir. Araştırılmaya değer.

Ben her sabah Hacı Faruk Efendi'nin evine ders okumaya gj-diyordum. Yaklaşık iki yıl kadar ondan ders okudum. 1946 yılının Mart ayında Hacı Faruk Efendi'nin ziyaretine 40-45 yaşlarında bir misafir geldi. Hocamın elini öptükten sonra "Ben İsparta'dan geliyorum, Bediüzzaman Hazretleri'nin sana selâmı var" dedi. Hocam hemen ayağa kalktı, selamı aldı ve Bediüzzaman'in hal ve sıhhatinin nasıl olduğunu ve gözaltında olup olmadığını sordu. Misafir gittikten sonra, "Hocam, siz Bediüzzaman Hazretlerini tanıyor musun?" diye sorunca, Hocam, "Cihan Harbinden evvel bir Darü'l-Fünun kurulması hususunda Tahir Paşa'nın "İstanbul'a gitmeden önce Erzurum'a git, Erzurum uleması ile görüş, onların da fikirlerini al. Orada "Yetim Hoca" namıyla maruf meşhur bir zat var. O, benim hocamdır. Ona bir mektup yazayım, seni misafir etsin ve ulema ile görüşmene vesile olsun. Ben gençliğimde kendisinden bir süre ilim tahsil etmiştim" demesiyle Erzurum'a gelen Bediüzzaman'a 35 gün hizmet ettiğini" söyledi. Hocam Faruk Efendi Üstad'ın fikirlerinden etkilenerek fennî ilimler tahsil etmeye başladığını, diploma alarak harf inkılâbına kadar lisede, o günkü adı ile "idadi"de muallimlik yaptığını söyledi.

1946 yılında Demokrat Parti kurulunca, yıllardan beri halka ve özellikle de ehl-i ilme yapılan şiddet ve sıkıntılar, eza ve cefalar bir derece de olsa azaldı, köy ve kentlerde bir rahatlama meydana geldi.

14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti kahir bir ekseriyetle iktidara geldi. Halk bundan önce maddî ve manevî olarak büyük sıkıntılar çekmiş, büyük bir huzursuzluk ve perişaniyet içerisinde yaşamıştı, insanlar bir taraftan maddî sıkıntı içerisinde yaşarken, diğer taraftan da bütün maneviyat ve feyiz kaynakları kurutulmuştu. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle manen ve maddeten büyük bir ferah ve sürür devri başladı. İnsanlar adeta kıştan bahara, zulmetten nura çıkmış gibi idiler.

Demokrat Parti iktidara gelince, ilk icraatı olarak ezanın tekrar Arapça olarak okunmasını sağlamak oldu. 16 Haziran 1950 yılında ikindi vaktinden itibaren ezanın aslıyla okunacağını haber alan Erzurum halkı, sokaklara döküldü. Caddelerde ve sokaklarda adeta bir bayram havası yaşanıyordu. Kadınlar ehram ve çarşaflarıyla toprak evlerin üstüne çıkmış, ezanın okunmasını bekliyorlardı. Kurban

Bayramında her köşede bir hayvan kesildiği gibi, o gün de insanların ekserisi Tebriz Kapı mevkiinden Lala Paşa Camii'ne kadar dizilmiş, kurban edeceği hayvanları dışarı çıkarmış, ezanın okunmasını bekliyorlardı. Kiminin elinde bir koyun, kiminin elinde bir koç, bazılarının yanında tosun ve bir kısım insanların yanlarında da deve olduğu halde büyük bir iştiyak ve hasretle ezanın okunmasını bekliyorlardı.

Minarelerden Ezan-ı Muhammedi okunmaya başlayınca herkes sonsuz bir sürür içerisinde, bıçağını külhanının boğazına çalmıştı. İnsanlar tekbirlerle kurbanlarını kesiyor, kadınlar ve yaşlı insanlar da gözyaşı döküyorlardı. Bütün bunlar sevinç ve şükür gözyaşları idi. Zira tam 18 yıl devam eden bir zulüm bitmiş ve o büyük hasret sona ermişti. Biz de huzur ve mutluluk içinde arkadaşlarla beraber fetvahaneye, yani müftülüğe gittik. Müftü Solakzade Sadık Efendi'yi sevincinden ağlar bir vaziyetle bulduk. "Ya Rabbi! Ölmeden önce bu günleri bizlere gösterdin ya, Sana sonsuz şükürler olsun" diyerek hem Allah'a şükrediyor ediyor hem de ağlıyordu.

Zaten o gün, sevincinden ağlamayan kimse kalmamıştı. Bu bakımdan, o günü unutmak asla mümkün değildir. O zamanlar iletişim araçları yaygın değildi. Sonradan haber aldığımıza göre başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin birçok ilinde de aynı sevinç ve aynı heyecan yaşanmıştı.

Cenab-ı Hak, Adnan Menderes'ten ebediyen razı olsun, makamını âli eylesin! Onun bu büyük hizmeti inşallah günahlarına kefaret olur. Nitekim Üstad Bediüzzaman Hazretleri Adnan Menderes'e yazmış olduğu bir mektubunda; "...Ezan-ı Muhammedi'nin (asm) neşriyle Demokratlar on derece kuvvet bulduğu gibi;... O vakit âlem-i İslâm'ın teveccühünü kazandıkları gibi, başkalarının zalimane kabahatleri onlara yüklenmez fikrindeyim. Dindar Demokratlar, hususan Adnan Menderes gibi zâtların hatırları için, 35 seneden beri terk ettiğim siyasete bir-iki saat baktım ve bunu yazdım" * sözleriyle onu takdir etmiştir.

Aktaran: Ömer Gündoğdu

---

* Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ lahikası*, 2. Cilt

Teneffüs

Mehmet Şevket Eygi

"CHP'nin Ezan Yasağı"

Beşer hafızası unutma illetiyle malûlmüş. Fakat unutmayanlar da var. Meselâ ben aşağıda anlatacağım acı günleri unutmadım.

1950'de Demokrat Parti iktidara gelinceye kadar CHP'nin hüküm sürdüğü diktatörlük devrinde Türkiye'de ezan okumak yasaktı. Ezan okuma hürriyetine ancak CHP yıkıldıktan sonra kavuştuk. Bu hadise hakkında kitaplar yazılmalı, broşürler basılmalı, Müslümanların hafızası bunlarla doldurulmalıydı. Ne yazık ki bunu hâlâ yapamadık ki, eminim ki şu anda genç Müslümanlardan niceleri o zulüm devrinde din hürriyetinin nasıl çiğnendiğinden habersizdir.

Bu anlatacağım devir 1938'le 1950 yılları arasındaki, şu diktatör müsveddesi milli şef İsmet İnönü devridir.

O devirde namaz vakti gelir, müezzin efendi minareye çıkar ama haddine mi ezan okumak! Başlar bağırmaya:

- Tanrı uludur. Tanrı uludur... Bilirim bildiririm Tanrıdan başka yoktur tapacak!..

CHP'nin Müslümanlara zorla kabul ettirdiği devrim ezanı böyleydi. Caminin içinde namaz başlarken getirilen kamet de devrimceydi. Müezzin 'Haydin namaza, haydin namaza diye bağırınca imam iftitah tekbirini alırdı.

CHP'nin ezan kanununda bir boşluk vardı. Musibetler. Kurban Bayramındaki teşrik tekbirlerini unutmuşlardı. Zavallı Müslümanlar Kurban Bayramı gelince can-u gönülden "Allahüekber Allahüehber" diyerek tekbir getirebilirlerdi.

Galatasaray Lisesinde talebeydim. Bir sabah başta Cumhuriyet varakparesi olmak üzere bütün küfür basını sekiz sütunluk korkunç manşetler atmışlardı:

- Büyük irtica hadisesi! Ticaniler Millet Meclisinde dinleyiciler locasına sızarak Arapça ezan okudular. İnkılâplar tehlikede, irtica baş kaldırıyor...

Yaygaralarından nerdeyse dünyanın damı başımıza çökecekti. Neymiş, Müslümanlar ezan okumuşlar...

Ankara'da Hacıbayram Camii'nde Cuma Namazı cemaatinde şöyle hadiseler olurmuş: Birden bağrıyanık bir Müslüman ayağa kalkar, Arapça yani hakiki ezan okurmuş. Cemaatin içindeki sivil polisler adamcağızı paçasından ceketinden tutup susturmak, oturtmak isterlermiş, fakat başaramazlarmış. Cemaatten bazıları ağlarmış. Namaz bittikten sonra ezan okuyan Müslüman'ı alır, karakola, oradan emniyete götürür, döve döve pestilini çıkarırlarmış. Ezan okumak o kadar büyük bir suç imiş.

Bu hal, 1950 yılına kadar devam etti. O senenin (yanılmıyorsam) nisan ayında büyük bir vefat hâdisesi vuku buldu. Mareşal Fevzi Çakmak rahmet-i Rahmana kavuştu. İsmet Paşa, bu milli kahramana olan kininden ötürü radyolarda göbek havaları çaldırttı. Bunun üzerine gençliğin ve halkın sabrı tükendi, bir anda İstanbul ayaklandı. Tarihte misli az görülmüş bir cenaze töreni oldu. Yüz binlerce Müslüman Mareşalin tabutunu Teşvikiye'deki evinden aldılar, Arapça tekbirler okuyarak Beyazıt Camiine getirdiler. O kozmopolit Beyoğlu'nun halini görmeliydiniz... Farmasonlar, dinsizler, Yahudiler, gayrimüslimler, devrimbazlar korkularından her yere Türk bayrakları asmışlardı. Halk ve gençlik kol kola girmiş, lejyonlar halinde sokaklardan tekbir getirerek geçiyorlardı! Damlarda, minarelerde, kubbelerde, salâlar veriliyor, ezanlar okunuyordu. Arapça gerçek ezanlardı bunlar... Cenâze Beyazıt'tan sonra otomobile konarak Eyüp'e getirilecekti. Fakat halk ve gençlik Mareşalin tabutunu resmi makamlara vermedi. Yüz binlerce kişi tabutu eller, hattâ parmaklar üstünde taşıyarak akşam namazına doğru Eyüp'e getirdiler. Yolda birkaç kere tabutun kolları koptu. Ağlayanın, ayılıp bayılanın haddi hesabı yoktu. Evlerden gelip geçenlere su ve şerbet dağıtılıyordu.

(…)

Büyük Gazete, Sayı: 35, 22 Aralık 1976, s. 4.

Verginin adı “boynuz parasıydı

Mehmet Kılınç

1935 Hatay, İskenderun doğumlu.

Türkçe ezanın okunduğunu hatırlamıyorum. Köyde Arapça okunuyordu. Bildiğim kadarı ile bir nöbetçi koyarlarmış, jandarmanın gelişini haber versin diye. Yalnız çocukların kaçak okutulduğunu biliyorum.

Camide, evde Kur’an-ı Kerim öğrenmek yasaktı. Çocukları orman içerisinde görünmeyecek yere götürüp Kur'an-ı Kerim öğretirlerdi. Hatta çocukluğumda hatırlıyorum tellik (takke) giydiğini Jandarma görürse çıkarıp yırtarlardı. Saçın varsa ona da katran sürerlerdi.

Herkes buna tepkiliydi. Haklı diyen hemen hemen yoktu.

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle halk üzerindeki baskılar azaldı. Hatta ve hatta hocalar vaaz veremez olmuşlardı. Demokrat Parti yerleşene kadar da sıkıntılar devam etti.

Adnan Menderes Ezan-ı Muhammedi Arapça okunacak, çocuklar Kur’an-ı Kerim öğrenebilecek, serbestlik olacak, dedi.

Burada "Menderes bunu vaad etmemiş olsaydı bile halkın bu konuda talebi olur muydu?” sorumuza Mehmet Amca "Olurdu. Kur’an-ı Kerim ahirete kadar sürecek, değiştirilemez” cevabını verdi. Ardından Tek Parti döneminde yaşanan zorlukları, avantaj ve dezavantajları sorduk. Aldığımız cevaplar şunlar oldu:

Avantaj yoktu. Sıkıntılar vardı. O zaman "boynuz parası" derlerdi Davarın varsa yazdıracaksın. Üç keçin mi var? Yazdıracaksın. İki kuzun varsa, ineğin, beygirin varsa yazdıracaksın. Onun vergisini ödemek zorundasın. Köylüde para olmadığından görevlinin köye geldiği dönemlerde hayvanlar dağa, tarlalara çıkarılır, [sesleri çıkıp da yakalanmasınlar diye] ağızları bağlanır, iki üç gün beklenirdi

Hatta ve hatta Mâliyeden biri gelmiş köye. Köylünün birine şu kadar vergi borcun var demiş. Köylü "Cumaya ödesem" deyince kızmış, bugün vereceksin demiş. Seccadeni, çuvalını ne gördüyse götürüyor, ödeyince geri veriyordu. Alacağı 60 kuruş, 20 kuruş, 2 lira, 3 lira... Fazla değil ama para yok.

Müezzinlere smokin giydirmek istediler

Yavuz Bülent Bakiler

23 Nisan 1936 Sivas doğumlu.

1950 yılında Demokrat Parti iktidara geldiği zaman CHP'nin de tasvibi ve desteği ile ezan Arab-ı asli dili ile okutulmaya başlandı. Daha öncesinde ezan bütün İslam dünyasında okunduğu şekliyle okunuyordu, ben şahsen ezanın o şekilde okunmasını isterim, çünkü İngiltere'ye Fransa'ya veya bir Arap ülkesine gittiğim zaman ezan okununca okunanın ezan olduğunu anlayabilirim. Türkiye'de laikliği İslam düşmanlığı olarak algılayan insanlar var. Bunlar ezanı Arapçadan Türkçeye çevirdiler. Bu, halkımızda bir büyük rahatsızlık meydana getirdi. 27 Mayıs darbesini yapan subaylardan bazıları ezan Arapça okunmaya başladıktan sonra biz hükümet darbesi yapmaya karar verdik diye bir beyanınla bulundular. Şunu söylemek istiyorum: Bu, Türkiye'de İslam'a düşman olan kimselerin meydana getirmiş olduğu bir takım yanlış davranışlardır.

Ben yalnız ezanın Türkçe okunduğu zamanları biliyorum ilkokulda öğrenciydim. 1950 yılında ezan Arapça okunmaya başladığı zaman ortaokul son sınıfındaydım. Bütün Türkiye'de çok büyük bir memnuniyetle karşılandığını biliyorum. Bizim müezzinlerimize smokin giydirmeyi, sokakta onları öyle dolaştırmayı bile düşünmüşlerdi. Bunların hiçbiri tutmadı ve bildiğiniz gibi ezan kendi aslî dilinde okunmaya başlandı.

Aktaran: Zafer Gülcan

Yavuz Bülent Bakiler

Şapka dışında her şey yasaktı

Ömer Odabaşoğlu

9 Eylül 1920 - Giresun, Tirebolu ilçesi, Ede köyü doğumlu.

Halkın Türkçe ezana tepkisi çok fazlaydı, halka çok tesir etti bu olay. Demokrat Parti bazı mitinglerde söylemişti ezanı da, yazıyı da eski şekline çevireceğiz diye. Halk büyük bir beklenti içindeydi. Millet çok heyecanlıydı.

İlk Arapça ezan okunduğu sırada ben Şehir Hatları vapurlarında çalışıyordum, Köprüde "Kadıköy" isminde bir Fransız vapurunda. Galata Köprüsü'ne bağlanıyordu akşamları.

Ezan okunduğunda Galata Köprüsü'nün hemen başındaydık. Şimdiki Ziraat Bankası olan binanın önünde (eskiden Avusturya Sefarethanesiymiş bu bina). Onun arkasında bir cami vardı [Karaköy Camii], sonra o camiyi söktüler de Heybeliada'ya götürdüler yol genişletmesi yaparken. O camide Arapça ezan okundu.

Mübarek ezan okunurken sağdan, soldan, tüm yollardan -8 - 10 yol bağlanıyordu, hatta Tepebaşı'ndan tünel oraya geliyordu- bütün millet geldi, toplandı. Mahşeri bir kalabalık, ezanı ağlayarak dinlediler. Benim de yakınımda 4 Hıristiyan vardı, onlar da millet

* Eskiden Şehir Hatları vapurları yolcularını doğrudan doğruya Köprü'ye (Galata Köprüsü'ne) bırakırlar ve yolcularını oradan alırlardı. Akşamları da Köprü'deki yerlerine bağlanırlardı.

heyecanla dinliyor diye başlarından fötrlerini çıkardılar. Öyle esas duruşla dinlediler.

Nihayetinde ezan bitti ama kalabalığın hemen dağılmadığını uzunca bir süre sonra yerinde kaldığını hatırlıyorum.

Halk canını feda edercesine bir büyük sevinç içindeydi. "Allah razı olsun" diye Menderes'e dua ediyorlardı,

Benim de bir teyze duruyordu. Kocası ona demiş ki, "Reyini nereye vereceksin?" "Şu ezan-ı Muhammediyi kim okuttuysa ona vereceğim" demiş. Kocası, "Reyini ona verirsen seni kapıya atarım" deyince teyze, "Değil kapı önüne, aşağı derenin derinine atsan yine ona vereceğim" demiş. Bunun üzerine kocası, "Ben hanımı denedim, şaka ettim, heyecanına baktım" demişti.

Ezanı da, yazıyı da, Kur'an okumayı da Menderes hükümeti serbest bıraktı. Kur'an Kursları açıldı. Onlara hep, "Laiklik elden gidiyor" diye kızıyorlardı. Bizim Tirebolu'da birisinin evinde Kur'an yazısı vardı, "Maşaallah Sübhanallah" diye. Kaymakam Ethem Kılıçoğlu, sonra milletvekili oldu, onu laikliğe aykırı diye sildirmişti. O zaman en çok konuşulan konular bunlardı.

Halk böyle talepleri olanlara, "İslâmı, imanı yoksun olanların işleri" diye kızıp üzülüyordu.

Demokrat Parti öncesi dönemde halka insani muamele yoktu. Jandarmayı gören kaçıyordu. Öyle bir kanun vardı ki, bir memurun yakasından bir düğme koparsa hakaretti. Halktan birisi gelse, memura şu işim var dese hemen terslerdi. Ama kasabanın hatırlılarından biri olsa falancanın falancası der, hemen işlerini yapardı. Köylü o zaman insan olarak bile görülmüyordu.

Yine Menderes öncesi dönemde kıyafette de zorlama vardı. Şapka değiştiği zaman, "Hacı" derlerdi, kasabanın zenginlerinden biri evini terk etti. Bizim köyde bir arkadaşı vardı, onun yanında yatıp kalkıyordu. Başına şapka koymamak için kaçtı köye. Yalnız imamlar muaftı bundan. Öyle ki, çarşıda evini terk edip köyde arkadaşında kalanlar oldu, köyünü terk edenler oldu.

Gemide çalışırdım o dönem. Başımda dikme gömlek parçasından bir şey vardı, namaz kılardım onunla. Bir gün Zonguldak'ta onunla

dışarı çıktım. Polis bana dedi ki: "Gemici, gemici! O başındakini gemide koyarsın, çıkar başındakini." Aldım, cebime koydum. Yani başı açık gezene bir şey demiyorlardı ama şapkadan başka ne koyarsan başına, yasaktı.

Kadınların başörtüsüne ve bellerindeki peştamallarına da karışıyorlardı. Hatta bizim köyde bir kadının başındaki örtüyü jandarma çıkarmış, belindeki peştamalını da çekince -o zaman bel lastiği yoktukadın öylece üryan kalakalmış. Pehlivan gibi bir kadınmış, jandarmaya bir vurmuş, yere yığılmış. Jandarma da "Teyze, bana ne vuruyorsun? Ben emir kuluyum" deyince teyze, "Sana o emri vereni de, seni de fena yaparım" demiş. Jandarmayı yerden arkadaşı kaldırmış.

Anam anlatmıştı: "Abane" derler, soğuk için başa sarılan bir kumaş vardı beyaz değil de sarımsı renkte. Onun giyilmesini istemiyorlardı. Köylüler yaylaya gidiyor. Yolda yüzbaşı bekliyor. Onu başında gördüklerini çekiyorlar. Bir ihtiyara yaklaşıyor, yırtacak. "Kumandan, çarşıya gelinceye kadar takmayacağım, yırtma, ver bana" diyor kadın. Bir kere yırtıyor, ortadan iki parça; sonra 4 parçaya bölüp yere atıyor. O 4 parçayı da ihtiyar kadın yerden alıyor, sessizce mırıldanıyor ama korkusundan bir şey diyemiyor, gidiyor. Ama o yüzbaşı köyden geri dönerken bir dere var, taşa dolaşıyor atı, attan düşüyor, sonra kolu kırılıyor. "Oy, oy!" diye bağıra bağıra köye dönüyor.

Allah'ın böyle hemen karşılık verdiği de oluyordu.

Aktaran: Cevdet Coşkun Aydın, Dr.

Sadece delilere dokunulmazdı

Mehmet Alkan

1928 Hatay, Yayladağı'na bağlı Yeniceköyü doğumlu.

Köyümüzde İsmet İnönü zamanında camide okul açıldı. Camimizin hemen bitişiğinde bulunan bir odada Kur'an öğretimi yapılıyordu. Bu sırada köyümüze jandarma geldi. Kur'an öğrenen insanları sert bir şekilde dağıttılar. Bu sırada köyümüzde yaşlı bir imam vardı. Köy halkı ve imamı Türkçe ezana şiddetle karşı çıktılar fakat karşı koyamadılar.

Köyün yaşlı imamı Türkçe ezan okumamak için başka birisine Türkçe ezan okuttururdu. Okuyan kişi Türkçe ezanı bilmediği için imam aşağıdan Türkçe ezanı söyler, yukarıdaki köylü tekrar ederdi. Böylelikle imam Türkçe ezan okumanın manevî sıkıntısından kurtulmuş sayardı kendisini.

Durum böyle olmasına rağmen Cuma günleri gizlice Arapça ezan okunurdu. Bunun üzerine bir Cuma günü köye gelen jandarmalar Arapça ezan okurken bir vatandaşı yakalamışlar. Zoraki karakola götürmek istemişler. Okuyan kişinin kılık kıyafeti çok bozuk olduğundan dolayı köy muhtarı ve halkı adamın deli olduğunu söylemiş. Adamı böylece kurtarmışlar. Aslında adam deli değilmiş. Ezan okunacağı zaman öyle giydirilirmiş.

Günlerden bir gün köyümüze yabancı köyden bir Arap arkadaş geldi. Ezan vaktiydi. Çıkıp Arapça ezan okudu. Okunma sırasında askerler devriye geziyordu. Camimizde minare bulunmadığı için ezan dut ağacında okunuyordu. Jandarma adamı ağaçtan indirip dövdü. Köylü bile ellerinden alamadı.

O zamanlar insanlar ezanı Türkçe olarak okumak istemedikleri için sürekli birilerini "deli" diye isimlendirip Arapça olarak okuma geleneğini sürdürmeye çalıştılar.

Aktaran: Nazife Alkan

Türkçe ezan yüzünden göç ettiler

Abdullah Gündar

1929 Hatay, Yeditepe köyü doğumlu.

Ezanın Türkçe okunması burada milleti ikiye ayırdı. Halkın bazıları Türkçe ezana şiddetle karşı geldiler. Muvaffak olamayınca Türkçe ezanı duymamak, okunduğu yerde bulunmamak için göç edenler bile oldu.

Ezanı Türkçe okumayan Hacı Ahmet Yetim'e askerler karakolda çok işkence yaptılar. Sonunda mahkemeye sevk edip bir süre hapis cezası verdiler. Türkçe ezana karşı gelen diğerleri de Hacı Ahmet Yetim'e yapılan bu muameleye karşı mallarını, mülklerini bırakıp Suriye'ye göç ettiler. Şu an bile oralarda yaşayan köylülerimiz var. Mesela Parlak aileleri Türkçe ezana karşı oldukları için Suriye'ye kaçmışlardı. Ezan Arapça okunmaya başlayınca tekrar memleketlerine döndüler ama o zamandan bu zamana kadar kimliklerini alamadılar.

Aktaran: Nazife Alkan

Hatay'da ilk İcraat

Ahmet Ceylan

1914 Hatay, Yayladağı doğumlu.

Hatay daha anavatana katılmadan önce buralara Fransızlar geldi ama ezanımıza karışmadılar. Ezanımız Arapça olarak okunmaya devam etti. Hafta sonu tatilimiz eskiden olduğu gibi Cuma idi. Fransızlar 1918'de geldiler, 1922'de gittiler. Bunun üzerine Hatay bir seçime [halk oylamasına] girdi, Türkleri mi istiyorsunuz, Arapları mı? diye.

Birinci seçimde halk Arapları seçti. Ancak Atatürk bunu kabul etmedi. İkinci bir seçim yapıldı. İkinci seçim de o zamanki Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen büyük destek verdi ve Hatay Türkiye devletine katıldı.

Hatay Türkiye Cumhuriyeti'ne katılınca ezanlar birden Türkçe okunmaya başladı. Neye uğradığımızı şaşırmıştık. İlk ezanı ilçenin en büyük camisinde Mümin Şen Türkçe olarak okudu. Bunu duyan halk müezzini sopa ile kovaladı. Türkçe ezana millet karşıydı. Ama o zaman bugünkü gibi değildi. Asker korkusu ile millet direnemedi. Karşı gelmek istedik ama askerin kuvvetli baskısı sonucunda hiçbir şey yapamadık.

Babam bizi Suriye'nin bir ili olan Lazkiye şehrine götürdü. Eğitimimi orada aldım. Daha sonra Türkiye'de Adnan Menderes hü-

kümeti kuruldu. Ezanlar Arapçaya çevrildi. O zaman babam tekrar Yayladağı'na göç etti.

Millet Adnan Menderes'e karşı büyük bir sevinç duydu. Bugün bile adı anıldığında rahmetle anıyoruz. Eski manevî duygularımızı yeniden hissetmemize sebep oldu. Halk zaten bir kurtuluş bekliyordu. Adnan Menderes de bu kurtuluşu gerçekleştirince halk onu iktidar koltuğuna oturttu.

Aktaran: Nazife Alkan

Kendi malımızı çalardık

Mustafa Akpınar

Mustafa Akpınar Rumi tarihle 1330, yani 1914/1915 doğumlu. Sivas Suşehri'nde, Çakırlı köyünde doğmuş. 1938-1939'da İstanbul'a gelmiş, belediyede odacı, yani müstahdem olarak çalışmış. Halen İstanbul'da Haseki semtinde oturuyor.

O zaman çocuktum bilmiyorum Türkçe ezanın ilk ne zaman okunduğunu. Yalnız "Tanrı uludur" diyerekten ezan okunduğunu hatırlıyorum.

Arapça okununca millet camilere gitmeye başladı. Ondan önce gitmezlerdi. Camileri kapatmışlardı... Çoğu cami kapalıydı. İstanbul'da bile sadece birkaç büyük cami açıktı.

Ben "46 Demokratı"yım. 1946 seçimlerinde oy kullandım. Halk Partililer bizi sandığa koymadılar. Oy pusulaları için zarf yoktu. Mührü hangi partiye bastığınızı herkes görüyordu. Ben de herkesin gözü önünde mührü basıp sandığa attım. Ama reyleri gizli saydılar. 46 seçimlerini Demokrat Parti kazandı. Sonra değiştirdiler.

Camilerin kapısındaki "Bismillahirrahmanirrahim" yazısını kaldırdılar. Kuran namına bir şey yoktu. Asker sevkiyatında insanları camiye su dökmek (tuvaletlerini yapmak) zorunda bıraktılar. Zabtiyeler gelir, 20-30 kişi toplayıp götürürdü. Nereye götürüyorsun? diyemezlerdi. Deseler döverlerdi. Onları camiye doldururlardı. Birkaç

Soldan sağa: Mehmet Şahaner, Mustafa Akpınar ve ben (Nisan 2010) Haseki'de oturduğu evde görüşme sırasında.

gün kimseyi dışarı çıkarmadığı için o insanlar tuvaletlerini camiye yapmak zorunda kalırlardı.

Adnan Menderes "Bana rey (oy) verirseniz ezanı Arapça okutacağım" dedi. Ve rahmetli Menderes okuttu... Sevgiyle karşılandı. Millet bayram etti.

Ekinler çıktığı zaman "şahna" denirdi. O tarlaya mühür vuruluyor. Mühür bozulduğu zaman "Siz bundan çaldınız" diye dayak yerdik.

İnönü devrinde insanları Hacca bile göndermediler, hac yollarını kapattılar.

Ayağımızdaki çarığı, giysimizi rahmetli Menderes getirdi. Doğuya, Batıya yolu Menderes yaptı. Bizde yol mu vardı? Traktörü de getirdi. Kendi malımızı, tarlada ürettiğimiz ürünü kendimiz çalardık. Karnımızı doyurmak için mecburduk.

Din hürriyeti isteniyordu

Mehmet Fırıncı

Bediüzzaman Said Nursi'nin talebelerinden Mehmet Fırıncı 1928 Bursa İnegöl doğumlu.

Biz ilk Türkçe Ezan uygulamasında yaşımız müsait miydi değil miydi, çocuklukta herhalde 6-7 yaşlarındaydım. Babam bizim köyde imam oldu. Ağabeyim ezan okumak için giderdi ve o zaman hatırlıyorum ezanı. Çocuk olduğum için ezanın Türkçe okunduğunu sanıyordum. Ezanın değiştirilmiş olduğunu yaşımız ilerleyince fark ettik.

Bizim cami okulla iç içe idi, yan yana. Ezanın değiştirilmiş olduğunu öğrenince farklı bakmaya başladım, camiye gelip gidenlerin ızdırap içinde olduklarını gördüm. Ağabeyim camide Türkçe, evde Arapça ezan okurdu.

Hatta bir Cuma namazında Allah rahmet etsin Parmaksız Ali Dayı'nın yanında oturuyormuşum. Birden kalktı, iç ezanı "Allahu Ekber, Allahu Ekber" diye okumaya başladı. Onun yanındaki zat, Ali Dayı'nın eteğinden tutup çekerek, "Ne yapıyorsun Ali Dayı, götürecekler" dedi ama o dinlemedi, ezanı bitirdi... Arapça ezan caminin içinde dahi yasaktı...

1950'nin Haziran ayında ezanın lisan-ı aslîsine [asıl diline] dönmesi gerçekleşince Nuruosmaniye Camisindeydik. Herkes ağlayarak, hüzünle, sevinçle, karışık duygularla öğle ezanı dinlendi.

Oranın hafızları da çok güzel ezan okurdu. Ezanın lisan-ı aslisiyle okunmasına da böyle şahit olduk.

Demokrat Parti seçim afişlerinde laiklik anlayışını "Biz laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü ifade eder şekilde anlıyoruz, öyle tatbik edeceğiz" diye duyurdu. Ona göre rey verildi. Zaten halkın ilk isteği de, ezan ve Kur'an öğreniminin serbest olması oldu. Milletin ilk talebi dinî hürriyet talebi oldu ve öyle de tatbik edildi. Mesela radyoda Mevlid-i Şerif yayını yapıldı. Ankara Hacı Bayram Camii'nde Mevlid okundu. Daha sonra da İstanbul'da okundu. Yani milletten Demokrat Parti iktidarına ilk talep, dinî hürriyet oldu.

Aktaran: Ömer Gündoğdu

Uyumazsan ezanı Türkçe okurum!

Mehmet Duran

1934 doğumlu. İskenderun'un Azganlık köyünden.

1938 yıllarıydı. O zamanlar 4-5 yaşlarındayım. Fransız atlı jandarmaları köyümüze geldiler. Biz dağlara giderdik. Orada ateş yakardık. Gelir, söndürürlerdi. "Lion" gelir derlerdi. Lion dedikleri ormancıydı.

Bizi Elif cüzü öğrenmemiz için hocaya saldılar [gönderdiler]. Pek belleyemedik ama yine de gittik. Ondan sonra Elif cüzlerini kaldırdılar [yasakladılar].

Sonra bizi tekrar hocaya çağırdıklarını hatırlıyorum. Biz de elimize cüzlerimizi aldık gittik. Hoca bize kızdı, "Cüz yasaklandı, niye bununla geldiniz?" dedi. Biz de dilden okuduk [önlerinde cüz olmadan sadece okuyarak ezberlemişler].

Daha sonra Türk jandarmaları gelip dersleri kontrol ediyorlardı.

Bir de Hatay Türkiye'ye katıldıktan sonra babamın halasının oğlu olan Salih Hoca vardı. Eski kitaplarını evlerinin öte tarafındaki dereye, murt çalısının dibine dökmüştü. Kitapları gördüğümüzde 1939-1940 yıllarıydı. Hepsi Arapçaydı.

---

* Hatay 1938'e kadar Fransız mandası altındaydı. 5 Temmuz'da Türk ordusu Hatay'a girmiş, 2 Eylül'de Hatay Devleti bağımsızlığını ilan etmişti. Bu devlet 23 Temmuz 1939'da Türkiye tarafından ilhak edilerek anavatana katıldı. Burada anlatılan olay, muhtemelen 1938'in ilk yarısında cereyan etmiştir.

Mehmet Duran

Yine 4 yaşlarında falanım, bir [Ermeni) usta vardı: Dikron Usta, biz ona "Dikron Dayı" derdik. Köyün binalarını, duvarlarını yapardı. Çekicini, heybesini omzunda taşırdı. Çocukların hatırını çok sayardı. (Bunu da inkar edemem şimdi.)

Sonra Türk öğretmenler geldi. Yayladan insanları topladılar. Yeni yazıyı öğretmeye çalıştılar...

Son olarak şunu söyleyeyim: Azganlık köyünün Halil Yaylası yöresinde bir akrabamız [ismini hatırlayamadı) sürekli olarak uyumayan bir çocuğunu, "Uyumazsan ezanı Türkçe okurum!" diyerek korkuturmuş.

Aktaran: Ayşe Gül Duran (torunu)

Düşman işgalinden kurtulur gibi

İbrahim Arı

8 Şubat 1941, İzmir, Kemalpaşa, Ulucak köyü doğumlu.

İzmir'in işgalinde annem ailesi ile civar dağlarda yaşamışlar. Annem köylülerle beraber Taşkahve'deki kuyudan ilk süvarilerin atlarına su vermişler, Mustafa Kemal de oradan geçerken selamlamışlar. Babam, Yalvaç'tan İzmir'e gelip milis kuvvetleri ile savaşlara katılıyor. Savaş sonrası İzmir içinde ve Ulucak köyünde fırın açarak ekmek yapıp satıyor.

Çocukluğum, bu hikâyeleri dinleyerek İzmir ve çevresinde geçti.

1950 yılı öncesi, Türkçe ezan denilince, gayet net hatırladığım tablo şudur:

Köyün çarşısında büyük bir cami vardı, hemen bitişiğinde de karakol 1950 öncesi hemen hemen tüm köy erkekleri havadan sudan sebeplerle karakola alınıp sabahlara kadar falakaya yatırılır, tabanları şişinceye kadar dövülür, sabahleyin de bırakılırmış... Benim babamı da çok geceler fırından alıp karakola götürürler, sabaha kadar döverlerken, bağırmalarını duyan komşular, anneme gelir haber verirlermiş. O da genç kadın hali ile karakolun önüne gider, orada avazı çıktığı kadar bağırır, köylüyü oraya toplamaya çalışır, karakolun önü kalabalıklaşınca babamı bırakırlarmış. Bu hikâyeler böyle devam eder gider, bunlarla uzun bir gerçekler romanı yazılabilir.

Bu şartlar altında kimse, karakola görünüp fişlenmemek için camiye gitmezdi.

Ben 9-10 yaşlarına geldiğimde, artık kendimi yetişkin bir delikanlı olarak hissettiğim için kimsenin uğramadığı cami-karakol bölgesinin yakın civarından geçerek bu korkunç bölgeyi merak ederek bakar, incelerdim.

Ramazan ayında herkes oruç tutar, iftar, sahur vs. evlerde her şey yapılır ama mümkün olduğunca gizlenirdi.

İftar vaktinde cami-karakol önünde top atılırdı. Fakat herkes bu topun sesini duyamadığı için biz çocukları çarşıya gönderirler, biz de topun hazırlanışını ve patlatılışını takip eder, sonra da koşarak evlerimize gider, "Top atıldı, iftar edin!" diye mahallede bağırırdık.

İşte bu sebeplerle, hiç kimsenin uğramaya cesaret edemediği camiye en yakın biz birkaç delikanlı yaklaşır, hatta bazen top atıldıktan sonra oralarda neler olup bitiyor diye, ben hemen koşup gitmez, oyalanırdım.

Bir gün top atıldıktan sonra gördüm ki, caminin içinden omuzu sarkmış siyah cübbeli bir hoca çıktı. Başında, itinasız bir sarık, hemen bir dakikanın içinde, çabucak ve kimsenin duymayacağı bir sesle sözüm ona ezan okudu: "Tanrı uludur...' Sanki adam müezzinliği söylediklerine kendisi bile inanmaz ve zorlayarak yaptığı bir iş gibi yapıyordu. Bu durum beni o zamandan beri çok derinden etkilemiştir.

Köylülerin inancına göre "Tanrı", bizim inandığımız ve bildiğimiz "Allah" değildi. Bizim Allah'ımızı bize yasaklayıp zorla Tanrı dedirtmeye çalışıyorlardı. Herkesin bildiği tanrılar çeşit çeşit ve çoktu. Fakat bizim inandığımız Allah, tek ve yegâne, bir ve gerçek varlıktı.

Bu yüzden kimse camiye gitmiyor, ibadetini kendi evlerinde ve gizli, bildikleri ve huzur duydukları şekilde yapıyorlardı.

1950'de Demokrat Parti seçimleri kazandığı gece sabahlara kadar ellerimizde kandillerle sokaklarda dolaşıp tezahüratlar yaparak kutladık. Ertesi sabah, o korku ve tereddüt tüm köylülerden bir anda yok olmuş, ezilmiş olan o köylüler, çarşıdaki kapalı kahvehaneleri açtılar, temizlediler, sildiler, süpürdüler. Herkes çarşıda kahvelerde toplandı, şenlikler eğlenceler, yemekler, ikramlar sınırsız ve sürekli devam etti.

Eski iktidarın ileri gelenleri evlerine kapandılar, sokağa çıkamadılar. (Şimdi torunları aynı köyde yaşıyor, çoğu da benim arkada ve dostlarımız. İsim vermek istemiyorum.)

Netice olarak, ezanın tekrar orijinal ve normal hali ile okunmasına müsaade edildi, haberi bütün köye kısa sürede yayıldı O gün herkes gusül abdesti aldı, bayramlıklarını giydi ve çarşıdaki kahvelerde toplandılar. Herkes merakla ve hasretle ezan sesini duymak için bekliyordu.

Ben de, bildiğim tipsiz hoca nasıl olup da mübarek ezanı okuyacak diye merakla gittim, her zamanki caminin önündeki ezan okuma taşının karşısına gidip oturdum.

Nihayet vakit geldi, bizim hoca caminin kapısında belirdi fakat gözlerime inanamadım. Hoca efendi, yeni takım elbise üzerine, yeni ipek kumaştan temiz ve pırıl pırıl bir siyah cübbe giymiş, vücuduna kalıp gibi oturmuş, başında temiz, düzgün bir sarık, adam filinta gibi, dimdik ve yakışıklı bir halde taşın üzerine çıktı. Derin ve uzun bir nefes alarak var gücü ile içten gelen bir hevesle "Allahu Ekber" diye hüzzam bir ezan okumaya başladı ki -hâlbuki akşam kısa ve rast ile çabuk bitirilir- sanki gökler yarıldı, bütün melekler oraya toplandı.

Ben hocanın ağzının içine bakarak kendimden geçmiş halde ezanı dinlerken arkamdan hıçkırık sesleri geliyordu. Arkama döndüğümde tüm köy halkı oraya toplanmış, hocaya hipnotize olmuş gibi sabit bakıyor ve herkes hüngür hüngür ağlıyordu.

Hoca da uzattıkça uzattı, nihayet ezan tamamlandı ve tüm köylü hep beraber camiye girdik ve akşam namazını kıldık.

Akşam namazı da, sanki uzun yıllar namaz kılmayanlar ilk defa namaz kılıyorlarmış gibi, uzun uzun kılınarak sanki bir şeyler kutlandı. Kimse namazı bitirip de camiden çıkmak istemiyor gibi olay yatsıya kadar devam etti. Nihayet yatsı ezanını da dinleyip namazını da eda ettikten sonra kimisi kahvelere gitti, sohbetler edildi. Kimileri de "Eh, artık bundan sonra her gün bizim ezanlarımız bu camilerde okunacak, bundan sonra ezanlarımızı dinleyip ibadetlerimizi yapacağız" diye evlerine dağıldılar...

Bu hatıralar unutulur mu hiç! Bunları yaşamayanların hissetmesi zordur. Düşman işgalinden yurdun kurtarılması ne ise, ezanın da orijinal halinin okunması aynı histir.

Yurt dışında bir süre yaşayanlar bu hasreti iyi bilirler.

Bazıları okunan ezanın musikisini beğenmiyor, utanmadan televizyonda 'kakafoni' diye tabir ediyor bazıları. Bu millet o ezanın her fonuna canını feda eder. Bazı duygusuzlar bunu algılayamıyorlar. Allah'tan tüm kardeşlerimize hidayet ve hassas duygular vermesini diliyorum.

Daha da uzun yazardım fakat şimdi gene akşam ezanı okunmaya başladı. Burada kesiyorum ve sizi Allah' a emanet ediyorum.

Gizli gizli okurduk

Ali İhsan Özcan

Niğde 1938 doğumlu. Merkeze bağlı Germen köyünden (köyün adı Germiyan oğullarından geliyor). Halen İstanbul'un Esenler ilçesinde yaşıyor.

Köyümüzde Türkçe ezanı ilk zamanlar çok yadırgadı millet. Hatta caminin cemaati dahi azalmıştı. İnsanlar evlerinde namaz kılmaya başladılar. Kendileri ezan okuyor, namaz kılıyorlardı.

Köyde büyük bir camimiz vardı. Ahbaplar kendi evlerinde toplanıp cemaatle namaz kıldığı zaman tabii Arapça ezan okuyabiliyorlardı, bu yüzden evlerde cemaatle namaz kılmak tercih edilir olmuştu. İmam ise istemese bile mecburdu Türkçe okumaya.

Köyümüzün muhtarı [Cumhuriyet] Halk Partiliydi ve köyümüz Halk Parti'nin elindeydi. Bunun için ezanın Arapça okunması mümkün değildi. Hemen ihbar edilirdi. Ancak evlerde, o da gizli olmak üzere ezan okunabiliyor, evlere de jandarma tarafından çok zamanlar baskınlar düzenleniyordu.

Jandarma geliyordu köye, evlere baskınlar yapıyor, yakaladığı adamları vilayete kadar tam 7 kilometre, afederseniz hayvan gibi elleri bağlı şekilde -adamın kaçacak hali yok zaten!- götürüyorlardı. Artık karakoldan adamı olan kurtulurdu, adamı olmayan cezayı yer, döner gelirdi.

Köyümüzde zaman zaman gazyağı dağıtılırdı, Muhtarın adamları istediği kadar alırdı. Biz Menderesçi idik, bize gaz vermezlerdi. Yalnız dayım muhtar azasıydı, ancak onu kontenjanından gaz alabilirdik Bir de Sümerbank'ın basması, pazeni gelirdi, kadınların giydiği; onu muhtar ile öğretmen kendi adamlarına pay ederdi, gelen basmayı, pazeni onların adamları giyerdi.

Arapça ezanı okuma emri geldiği zaman Hakkı Amca vardı, köyün en yaşlı imamı, haber almıştı. Hakkı Amca çok sağlamdı fakat mecburdu Türkçe okumaya. Caminin önünde müsait bir meydan vardı, orada alım satım yapılırdı. Namazdan sonra oraya çocuklar toplandı, ilahi okundu grup halinde, tekbir getirdik, o günün kutlamasını yaptık. Yaşlılar ağladılar, bizler sevindik. Biz sevindik ama tabii neye sevindiğimizden haberimiz yok. Yaşlılar ise hüngür hüngür ağlıyorlardı.

Allah o günleri bu millete bir daha göstermesin.

Allah biliyor ki, Adnan Menderes ezan yüzünden çok dua aldı. Bakın, ona idam hükmü verenlerin adı unutuldu ama Menderes'in ismi dünya durdukça orada duracak.

Teneffüs

Hasan Cemil Çambel
"Türkçe Ezan ve Tekbire Dair"

-Falih Rıfkı Atay'a-

Dünkü Ulus'taki yazınızı okudum Dediğiniz doğrudur. Çünkü canlı sahiden hala buğun aramızda yaşamakta olan en yakın tarihimizin henüz unutulmamış bu sayfasının sadık ifadesidir.

Evet, ezanı ve tekbiri Türkçeleştiren, başka hiç kimse değil, Atatürk'ün kendisidir. O bunu Türk tarih ve dil inkılâplarıyla giriştiği derin emelli ve yüksek hedefli Türkçeleşme ve kültürleşme hareketinin milli bu zarureti saydığı için, Hafız Sadettin [Kaynak], Hafız Kemal, Hafız Yaşar [Okur], Hafız Burhanettin ve arkadaşları gibi İstanbul'un en güzide yedi sanatkârından faydalanmayı düşünmüş ve Dr. Reşit Galip'i bu işe memur etmişti. Reşit Galip İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, aynı vazifeyi bana verdi,

Haftanın mutad [belirli] bir gününde bu sanatkârlar Dolmabahçe Sarayında Türk Tarih Kurumu'nun küçük odasında gene toplandılar. Burada tekbiri koro halinde hep ağızdan Türkçe okumayı birkaç kere tecrübe ettikten sonra, kendilerini hususi daireye, Atatürk'ün nezdine götürdüm, fakat yolda muayede salonundan geçerken, Türkçe tekbirin, bu muhteşem kubbe altında nasıl bir tesir yapacağını denemek aklıma geldi. O saatlerde, muayede salonunda, gelip geçenlerin yolunu aydınlatmak için yalnız birkaç ampul yanardı, ve heybetli bir loşluk vardı. Tekbiri bir kere daha hep bir ağızdan okumalarını rica ettim. Tesir harikulade oldu.

Önce ben girdim. Atatürk sofrada idi. Yanına yaklaşarak, yalnız kendinin işitebileceği yavaş bir sesle, muayede salonu hikâyesini anlattım ve dışarıda bekliyorlar, dedim. Kendilerini sofrasına aldı ve iltifat etti. Birkaç saat sonra, "*bu arkadaşlara sarayı gösterelim*" dedi, ayağa kalktı Muayede salonuna doğru yürüyordu.

Salona girince, hiç beklemediğimiz bir sürprizle karşılaştık. Bütün avizeler yanmış, büyük salon en ihtişamlı manzarasını almış ve ortaya mükellef bir sofra kurulmuştu. Burada, Atatürk'ün emriyle, en güzel Türk sesleri, en güzel Türk melodisini, en güzel Türk diliyle okudular.

Bu küçük, fakat mânası büyük, tarihi hadiseden sonra gelen Kadir Gecesi'nde, aynı sanatkâr hafızlar Ayasofya Camisinde vazifelendirildiler. Atatürk bana: *"Sen git, bulun, gördüklerini bana anlatırsın"* emrini verdi.

Büyük mabet bu mukaddes gecenin ruhaniyeti içinde bir mahşeri andırıyordu. En sanatkâr hafızların iştirakiyle en ulvi mertebesini bulan teravih namazından sonra, Türkçe tekbir, bu ilahi hava içinde, müezzin mahfelinden yükseldi ve mabedin huşu verici kubbesinde dalgalana dalgalana, binbir akisle, ruhlara nüfuz etti. Türk halkı, Allah'ın sesini kendi diliyle duymaktan gaşyolmuştu [kendinden geçmişti.

Ulus, 9 Şubat 1949

Hasan Cemil Çambel, *Makaleler Hatıralar* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987), s. 36- 37 (bir anısını Falih Rıfkı Atay'a yazıyor).

8 sene Türkçe ezan okudum

Abdülaziz Kadıoğlu

1933, Bayburt doğumlu.

Sene 1949, merhum Hacı Şakir Kadıoğlu -babam- 1941'de Bayburt'un Hart nahiyesinde imam olarak göreve başlamıştı. Ben de babamla birlikte orada 10 sene kaldım. İlkokulumu Hart'ta okudum. Ayrıca merhum babamdan Kur'an ve dinî mesâilimi öğreniyordum.

Genelde ezanları ben okurdum. Camide müezzinliği ben yapardım. Caminin 4 metre yakınında jandarma karakolu vardı. Onlarla iç içe yaşardık.

Bir öğlen vakti ben ezanı okumak için merdivenle caminin üstüne çıkar, ezanı okurdum. * O gün de öğle ezanını okumak için çıktım ve içimden öyle geldi ki, "Tanrı uludur"u sanki unutmuşum birden. "Allahu ekber" diye Arapça olan ezanı vermeye (okumaya) başladım.

Öyle bir güzel ezan vermişim (okumuşum) ki, insanlar hep (bana) bakıyordu. Ezanı bitirdim. Aşağıya iner inmez jandarma kolumdan tutup beni karakola götürdü. Astsubay "Bu nasıl ezan okumak?" (diye) bana bir tokat vurarak beni oturttu.

Fakat camiye babam daha önceden (ben ezanı okumaya çıkmadan önce) girmişti. Hoparlör olmadığı için içeriden benim okuduğum

---

* Caminin minaresi olmadığı anlaşılıyor.

ezanı duymamış olacak ki, sünnetler kılındı, kamet getirecek birisi yoktu. Babam sağa sola bakındı, benim olmadığımı hissederek başka biri müezzinliğe başladı ve namaz kılındı.

Benim orada olmadığımı görünce hiddetle bana kızarak camiden çıkar çıkmaz jandarma babamı karakola aldı. Babam içeri girince astsubay komutan babamı azarlayarak "Hafıza sen mi Arapça ezanın okunmasını söyledin?" diye sordu ve tenbih ederek "Bir daha Arapça ezan okunmasını isteme, yoksa kanuni muamele yapmak zorundayım" dedi ve bizleri saldı.

Sekiz sene "Tanrı uludur" ezanını okuyanlardan biriyim. Allah o günleri bir daha göstermesin. Amin.

-1-

Sene. 1949- Bayburdun. hant nahiye-
sinde. merhum. hacı Şakir Kadıoğlu
Babam. o - Nahiyede. 1941- de imam.
olarak. göreve başlamıştı bende.
Babamla. birlikte. orada. 10- Sene.
Kaldım. İlk okulumu o nahide. okudum.
Ayrıca. merhum babamdan Kuran ve
Dini meseilimi öğrenmiyordum.
Genelde. ezanları ben. okurdum.
Camide. muezzinliği ben. yapardım.
Camının. 4. metre. yakınında. jandarma.
Karakolu vardı bir ast subayla. 4.
jandarma. vardı- onlarla. iç içe
yaşardık. Bir öğlen. vakti ben ezanı
vermek için Camenin. üstüne
merdivenle. Çıkar ezanı okurdum.
o. günde öğlen. ezanı okumak için
Çıktım. ve. rüyamdan. öyle. geldiki
tanrı ulusunu sanki unutmuşum
Birden. Ellahu ekber. arapça olan.
ezanı okumaya. başladım öyle. bir
güzel ezan vermişim ki insanlar
Hep bakıyor. bitirdim. aşağıya
iner inmez jandarma. Kolumdan
tutup. beni karakola götürdü

1.

Astsubay bu nasıl ezan okudun bana.
Bir tokat vurarak oturttu. Rakat.
Babamın daha önceden Camiye
girmişti hoparlör olmadığı için içeriden
Benim okuduğum ezanı duymamış
olabilir. Sünnetler kılındı kamet
getirecek birisi yoktuki babam
sağa sola bakındı benim olmadığımı
his ederek başka birini müezzinliğe
Başladı ve Namaz kılındı benim
orda olmadığımı görünce hiddetle
Bana kızarak Camiden Çıkar Çıkmaz
jandarma babamı Karakola alarak
içeri girerek Astsubay Komutan
Babamı azarlıyarak hafızsa Sizmi
Arapça ezanın okunmasını söyledin
ve tenbih ederek bir daha arapça
ezan okunmasını isteme yoksa
Kanunu muamele yapmak zorundayım
dedi ve bizleri saldı 8. Sene
Tanrı Uludur ezanını okuyanlardan
Biriyim Allah o günleri bir daha
göstermesin. Amin

1933 Doğumlu Abdülâziz Kadıoğlu

Abdülaziz Kadıoğlu'nun orijinal mektubu.

Arkasında bir kişi kalmamıştı

Hamdi Baldır

1921 doğumlu, eskiden Hacılar da reislik yapmış.

Mahalle camimizde imamımız Mahmut Efendi Hoca idi. Cemaati hiçbir gün arkasına baktırmamıştır, yani tüm namazlara gelirdi. Yollar kışın karla dolardı, o ellerini ovuşturarak gelirdi soğukta. Soba falan yoktu o zaman. Tutamseki tarafında otururdu, bir keveni* yakarak gelirdi yatsı namazına. Akşam namazından sonra da iki rekât namaz kılardı.

Biz çocuktuk o zamanlar. O vakitlerde ben ilkokula giderdim. Ezan Türkçe idi. "Tanrı uludur, Tanrı uludur" diye başlardı...

Ezan'ın tekrar Arapçaya döndüğünü hatırlarım 1950'li yıllarda.. Arapça okunması daha iyi oldu tabii ki.

Benim hatırladığım, Ankara'da namazı da Türkçe kılmaya kalkışmışlar. Hoca Fatiha'nın manası ile namazı kıldırmaya başlamış, namaz bitince arkasına bakmış ki, bir kişi bile kalmamış.

---

* Kurak bölgelerde yetişen, dikenli, top görünüşlü bir bitki. Anlaşılan, kırsal bölgelerde meşale gibi aydınlatmada kullanılıyordu.

Millet çok korkmuştu

Hacı İsmail Baktır

1925 doğumlu.

"İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı derler" diye sözlerine başlayan Hacı İsmail Baktır dede, arıcılık ve halı tamirciliği yapmış. Hatıralarını şöyle anlattı:

Ezan'ın Türkçe okunduğu yıllarda 10-15 yaşlarındaydım. Bir hatıra olarak o yıllardan hatırladığım şudur:

Bir Ramazan ayı idi, Çukur'da (Hacılar'a 15 kilometre uzakta dağlar arasında kalan bir bölge) idik. Dedem "İsmail, bir ezan oku" dedi. Ben de eski (Arapça) ezanı okumayı bilirdim o zamanlarda. Eski ezanı okumaya başlayınca dedem "Aman oğlum, yeni ezana çevir" diye bağırdı. Korktu, "Gelirler de hapse götürürler" dedi. "Dağın başında kim bilecek dede?" dedim. "Oğlum 'kangal dikenleri"* haber verir" dedi.

Yani o kadar korkuttular milleti. Neler, neler gördük biz.

Ezanı Arapça gizli bile okuyamazdık.

Tekrar Arapça ezana geçildiği zamanı bilirim. Herkes çok sevinmişti. Babam Baktıroğlu Camii'nin müezziniydi. O çıktı minareye ve "Allahu ekber" diye başladı okumaya...

---

* Kangal diken: Her tarafı dikenli bir bitki.

Kan dökülmesin diye ağlaya ağlaya okudu

Mevlüde Uçar

1944 Harput doğumlu. Kamuoyunda daha çok "Timurtaş Hoca" diye bilinen rahmetli Timurtaş Uçar Hocaefendi'nin hanımı.

Elazığ'da İzzet Paşa Mahallesi'nde oturuyoruz. Rahmetli dedem ki, Muharrem Hoca diyorlar, (hocalıkla ilgisi yok ama tarikat ehli, tasavvuf ehli olduğu için hoca diyorlar, yani imam, müezzin değil). Öbür dedem de Recep Efendi, o da subay emeklisi.

Bir gün, iyi hatırıma geliyor, Kurban Bayramı için hazırlık yapılıyor, mevsim bu mevsim (ilkbahar), çünkü hanımlar toplanmış, etli yaprak dolması yapmıştı, bayram sabahı erkekler namaza gitti, hanımlar evde hazırlıkları yapıyor, namazdan dönen dedelerimizin gözleri yaşlı, ama bizim yanımızda bir şey konuşmuyorlar, sofralar kurulmuş. Dedem öbür dedeme diyor ki: "Recep" diyor, "hadi yemek yiyelim" diyor. Dedem de "Yiyecek hal kalmadı" diyor.

Sonra açıkladılar bunun sebebini:

Muharrem dedem namaz kıldırmak için ezan okumaya, yani minarede değil, cemaatin ortasında ezan okuyup kamete geçer geçmez jandarmalar omuzlarına bastırıp çöktürüyorlar yere. "Tanrı uludur diyeceksin, Türkçe okuyacaksın" [diyorlar].

Şimdi dedem "Öyle bir sıkıştım ki" diyor, "jandarmaya karşı gelecek olsam kan gövdeyi götürecek, halk askeri dövecek, asker

halkı dövecek, kötü şeyler olacak. Okumayı göze alsam bilmiyorum, yani Türkçe ezanı bilmiyorum.” Dedem sadece elini şöyle uzatıyor, “Mehmed'im oturun yanıma, ben zaten yorgunum, bu işi yapamam, siz oturun kargaşaya fırsat vermeyin” diyor, hemen arkaya elini uzatıyor, o dedemi (Recep) çekiyor, getiriyor, "Recep bu işi yap, kan dökülmesini önle” diyor. Recep dedem bu işi yapıyor ama ağlaya ağlaya yapıyor (Türkçe ezan okuyor).

"Bayram namazında cemaati birbirine düşürmemek adına ben bu işi yaptım, yoksa yapmazdım. Muharrem (Mehram), sen orada nasıl başını feda etmeye hazırsan ben de hazırdım ama bayram bayram olsun diye, bayramda kan dökülmesin diye bunu yaptım” diyor.

Namazı kılıyorlar, bayramlaşıyorlar ve dedem askerlerin elinden tutuyor, eve askerle geliyor. Büyüklerimiz hep şunu söylediler bundan sonra: "O günden bugüne kadar Elazığ halkında bayram namazından sonra bayram yemeğine mutlaka herkes bir iki asker getirir, yemek yedirir. Hoca efendi askerleri götürdü, yemek yedirdi, bunda büyük bir sevap var” diye. Dedem aslında tehlikeyi [askerlere bir kötülük yapılmasını] önlemek için onları getirip yemek yediriyor, ondan sonra harçlıklarını cebine koyuyor, gönderiyor, sırf bayram, bayram olarak kalsın diye.

Tekrar tekrar anlattığı zaman rahmetli dedemin, o mübarek sakalını dökülen yaşlar ıslatırdı. Artık kısa bir zaman geçti, radyo (Kahire radyosunu) dinliyorlar, o zaman da her evde yok. Rahmetli dedem herhalde sabah namazından hemen sonra Türkiye'de ezanın aslına döndüğü haberini oradan [Kahire radyosundan] duymuş, pencerenin önüne çıkıp sevinçten bağırmaktan sesi soluğu kesilmişti birkaç gün.

Halk çok sevindi. Hatta koyunu olan koyununu kurban kesti, kuzusu olan kuzusunu kurban kesti, "şeriat geldi” diye sokaklarda böyle bayram edildi. Bu olay İzzet Paşa Camii’nde geçti.

Telgrafla gelen müjde

İsmail Yaldız

30.09.1934 tarihinde, Bursa/Karacabey/Muratlı köyünde doğan 28 Şubat 2005'te vefat eden amcam İsmail Yaldız'ın bir anısını aktarmak istiyorum. Kendisi Bursa'da müezzinlik yapmış, Diyanet'ten emekli olmuştur. Bahsi geçen dönemde 15-16 yaşlarındaymış. Muratlı Köyünden Karacabey Ulu Camii'ne hafızlık eğitimi için gitmiş.

Ezanın asıl haliyle okunuşunu sanki o zaman dilimindeymiş gibi heyecanla ve sevinçle anlatırdı. Şöyle derdi:

Karşıdan bisikletle postacının geldiğini gördük. Bir telgraf getirdi. Müftüye verdi. Telgrafı alıp okuyan kişi müezzine, "Çık, ezan oku" dedi. Müezzin minareye çıktı. Ezanı "Allahu Ekber..." diye okumaya başladı.

Duyanlar toplanmaya başladı. Şaşkınlıkla bakıyorlardı. Kimileri itiraz etti. "Ne yapıyorsunuz? Başımızı belaya mı sokmak istiyorsunuz?" dediler. Halka, telgraf geldiğini, artık ezanın "Allahu Ekber" diye eskisi gibi okunması için izin çıktığını söylediler. Ortalık bir anda bayram yerine döndü. Sevinenler, ağlayanlar...

Ezan bitince telgrafı alan kişi müezzine "Bir daha oku" dedi. (Amcam sanki o anı yeniden yaşıyormuş gibi heyecanlanır, kolunu sallayarak "Bir daha oku, dedi" diye anlatırdı.)

Müezzin aynı şekilde tekrar ezanı okudu.

Amcam “Tanrı uludur” şeklinde okunan ezanı “Tangır tungur diye ezan okunuyordu" diye anlatırdı.

O dönemde 10 yaşlarında bir çocuk olan babam, köyde kadınların ekmek fırınının önünde bir araya geldiklerinde “Ezan artık Allahu Ekber diye okunacakmış” şeklindeki konuşmalarını duyarmış.

Ezanın "Tanrı uludur” şeklindeki okunuşuyla büyüdüğü için yeni durumu anlamadığını; “Allahu Ekber diye ezan nasıl bir şey acaba? Nasıl olacak?” diye düşündüğünü anlatır. (Bir neslin çocukluğu böyle bir ortamda geçmişti.)

Çevresinde sevilip sayılan, köy muhtarlığı da yapmış olan dedem Demokrat Parti’ye gönülden bağlıydı. Bu nedenle torunlarına Adnan, Aydın, Nazmiye ve Süleyman isimlerini vermişti.

Aktaran: Selma Yaldız

Radyoda Kuran nasıl okundu?

Cevdet Özay

1940, Ordu merkez Aktepe köyü doğumlu. Emekli öğretmen.

Babam rahmetli Şaban Ali Özay (1911-1956) köyün imamıydı. Kendi kendini yetiştirmişti. Kadrolu değildi. Köylü öteberi verirdi imamlık hizmeti karşılığında.

Yanlış olmasın, 1947 veya 1948 yılını hatırlıyorum. Ezan Türkçe okunuyordu hem minarede hem de camide. Ben babamın yerine ezanı Türkçe okurdum. Fakat halk katiyen benimsemedi bu ezanı. Kesinlikle biliyorduk ki, bu ezan değişecek. Ama ne zaman?

Ezan Arapçaya çevrildiği zaman insanlar o kadar coştu, o kadar coştu ki, düşmandan kurtulduk sanki. Öyle bir sevinç, anlatılmaz. Ordu'da Boztepe gazetesi çıkardı, sürekli muhalefete veryansın ediyordu. Onları okuyor, iyice coşuyorduk.

Allah o günleri bu millete bir daha göstermesin.

İlkokul hocası diktatör bir adamdı. Babam köyün çocuklarına çeşmenin oradaki harman yerinde namaz kılmayı, Kur'an okumayı öğretiyordu. Öğretmen geldi, babama "Bunu yapma, yoksa seni kurtaramam" diye tehdit etti. Babam da bir daha orada okutmadı. Bunun yerine mısır tarlasında çalışırken Kur'an okutuyordu kaçak olarak. Kendisi tarlada çalışıyor, kulağı bizde, dinliyor, yanlışlarımızı düzeltiyordu.

Köy çocukları temel dinî bilgileri, Kur'an okumayı, duaları hep babamdan öğrendi. Değirmene gelen çocuklara namaz duaları öğretiyordu. Mesela soruyordu "Sübhanekeyi biliyor musun?" diye. Bilmiyorsa orada öğretiyordu.

Bir de rahmetli kayınpederim Sabri Kamacı (Ordu merkez, Burhanettin köyünden) Demokrat'tı. Adnan Menderes 1950 seçimlerinden sonra Ordu'ya geldiğinde yanına gitmiş ve söz istemiş. Demiş ki:

"Radyoda her gün şarkı türkü okunuyor. Ne olur sadece Cuma günleri olsun beş on dakika da Kur'an okunsa!"

Menderes yanındakilere "Bunu not alın" demiş. Hakikaten tam bir hafta sonra Cuma günü radyoda Kur'an okunduğuna şahit olduk.

Menderes böyle bir adamdı.

Müezzinin nutku tutulmuştu

Rafet Armağan

1927 Urfa doğumlu. PTT'den emekli. Halen Bursa'da ikamet ediyor.

Bildiğimiz kadarıyla Başbakanla Cumhurbaşkanı beraber İstanbul'a gidiyorlarken, Bakanlar Kurulu kararını Cumhurbaşkanlığına telsizle bildiriyorlar. Celal Bayar boğazı geçerken telsizle tasdik ediyor. Beklemeden.

Köy kâtibiydim o sırada, onun için bizzat şahit olmadım. Sonradan anlattıklarına göre, Urfa'da çarşı esnafı çarşıya renkli kumaşlardan ipleri astılar böyle, bayrak gibi...

İlk olarak Hasan Padişah Camii'nde ikindi namazında herkes ezanın okunması için başını kaldırmış, minareye bakıyor. Âmâ müezzinin nutku tutuluyor, bir süre bekliyor. Halk da ezanın okunmasını bekliyor. (Neden âmalar müezzin yapılıyor? Çünkü o zamanlar evlerin içi görülüyor diye.) Sonra birini gönderiyorlar, bak bakalım neden okumuyor? diye. Öğreniyorlar ki, adam ağlamaktan okuyamıyor. Nihayet ezan okununca "Elhamdülillah" diyorlar.

Demokrat Parti'nin iktidara getirilmesinin sebeplerinden biriydi ezan meselesi. Demokrat Parti seçimden önce ezanın Arapça okunacağını vaad etmişti çünkü. Ama Urfa'nın köylerinde Arapça ezan okumak serbestti.

1943-1944 senelerinde harman ölçme memurluğuna gitmiştik. Duyduğumuza göre, tuttuklarını götürüyorlarmış. Ezanın Arapça okunması, hatırımda kaldığı kadarıyla evimizde de iyi karşılanmıştı.

Demokrat Parti, Kore'ye asker göndermeyi Meclis'e danışmadan kabul etti. Bunun üzerine hudut kapılarına komünistler gitmiş. "Minarede ezan/Kore'de kurban" diye bir şiir yazmışlardı. Askerin arasına karışıp bu şiiri okuyorlarmış.

İmamın anlattıkları

Hasan Aksay

1975'lerde Adana milletvekili olan Hasan Aksay bana şunları anlatmıştı:

"Ben ortaokulu Kahramanmaraş'ta okuyordum. Merkezi Camii'nde bir hocadan ders alıyordum. Bir Cuma yine camiye vardım ki, bizim hoca başka bir mahalle camisine naklini aldırmış.

Ertesi hafta o camide yanına gittim ve sordum:

"Hocam, neden Merkezi Camiden burayı tercih ettiniz?"

Bana dedi ki:

"Sorma oğlum, bir sarhoştan utandığım için aldırdım. O adam, caminin avlusunda ayakkabı söküğü diker ve sarhoş sarhoş gezerdi. Ezan-ı Muhammedi Türkçeden yeniden Arapçaya çevrilince, ilk ezan okunduğunda gitmiş, pazardan bir koç almış, omzunda minarenin meşrefesinde koçu kurban edip dağıtmış.

İmamın son sözü şu oldu:

"Bu milletin evladını boş görmeyin."

Aktaran: Halit Özdemir

Camiler cemaatsiz kalmıştı

Mustafa Kağızman

1912, Çorum Alaca doğumlu.

Ben 1946'da Alaca'da Demokrat Parti'nin kurucusuyum. DP ilçe başkanı oldum. Teşkilatı kurduk. Çalıştık. İlçemize 24 metre genişliğinde yol yapılmasını sağladık.

Cemiyet ezanın [1932'de] Türkçeye çevrilmesini çok kötü karşıladı, bu karara çok üzüldü. Türkçe ezan okumayanlar oldu, hatta Arapça okudu diye hapsedilenleri biliyorum. Şimdi öldüler hepsi. Mahkemeye verilenler, hapis cezası alanlar bile oldu. Mesela Yağlıçallı Ahmed Efendi isminde birisi Yenicami'de Arapça ezan okudu diye hapse atılmıştı ama sonradan tahliye edildi (imam değildi, cemaattendi).

Eski (Arapça] ezanı imkânı yok okuyamıyorduk. Okuyacakları zaman da kapıya hususi adam koyuyorlar, kendileri gizli okuyorlardı, birisi geleceği zaman içeriye haber veriyorlar, bunun üzerine onlar Türkçe ezan okumaya başlıyorlardı. Yalnız hocaların önce Arapçasını ve sonra Türkçesini okuduklarını hatırlıyorum. [Bir ara namazlarda Türkçe sure okunduğunu da hatırlıyor.]

Cemiyet sesini çıkaramıyordu, öyle sakin duruyordu. Bir gün değişir diye bir ümit kalmamıştı. Cemaatsiz kalmıştı camiler. Camiye gitmiyorlardı. Evlerinde kılanlar vardı.

Alaca'da konuştuğumuz Mustafa Kağızman ve Veysel Arslan sohbet sırasında (30 Mayıs 2010).

Celal Bayat'la aralarında tartışma çıktı. Cumhurbaşkanı "Arapça ezanı okutmam" dedi. Menderes de "Ben de eski ezanı okutmazsam istifa ederim" diye rest çekti. Menderes ezanı Arapçaya çevirdiği için idam edildi.

Alaca'daydık o zaman. Yenicami'de bazı güzel sesli müezzinler vardı, çıktılar minareye Arapça ezanı okudular. Halk çok sevindi. İki tane kurban kesildiğini çok iyi hatırlıyorum.

İnönü devrinde camilere ekin doldurdular, millet namaz kılamadı.

Mesela Alaca'daki Eskicami böyleydi.

Halk Menderes'e çok dua etti.

Normal ezan zannediyorduk

Mehmet Ali Sarı

17 Şubat 1933, Bolu'nun Seben ilçesine bağlı Tebe köyü doğumlu. Hafızlık yanında konservatuar mezunu. Kendisi ezan musikisi konusunda ülkemizdeki önde gelen otoritelerindendir. Ezan dersi veriyor. Kendisiyle 1 Haziran 2010 günü Bağlarbaşı'ndaki İslâm Araştırmaları Merkezi'nde görüştük.

Üsküdar'daki Valide Gülnuş Sultan Camii müezzini meşhur Karabacak Süleyman'dan nakledilir. Çanakkale Savaşlarına katılmış. Muharebe devam ederken merhum ezan okuyacağım demiş. Israrla istiyor okumayı. Akşam bir tepeye çıkıp müthiş bir ezan okuyor. Sabahleyin bermutad çarpışmalar başlayacak ama düşmandan tık yok. Hayret ediyorlar. Meğer ön safa sürdükleri Hindistanlı Müslüman askerler Karabacak Süleyman Efendi'nin müthiş ezanını duyunca," Biz ezan okuyanlara silah atmayız" diyerek komutanlarının emirlerine karşı çıkmışlar. İşte İngilizler sabahleyin Hintli Müslüman askerleri arka saflara alıp öne Hıristiyan askerleri sürmekle meşgulmüş ve ondan dolayı muharebe bir türlü başlamıyormuş.

Ben İstanbul'a 1947'nin sonbaharında geldim. O zaman Türkçe ezanın okunduğunun bile farkında değildim. Normal ezanın o olduğunu zannediyorduk; başka bir ezanı bilmiyorduk zaten.

Bizim nesil Türkçe ezanın içine doğduğu için yapılan değişikliğin çok da farkına varmış değildik. Hâlbuki vaktiyle Arapça ezanı duymuş, onunla büyümüş, ona alışmış olanlardı bu hasreti duyanlar. Asıl onlar ezanın Arapça okunmasına çok sevindiler.

İlk ezan okunduğunda Beyoğlu'ndaki Ağa Camii'indeydim. Orada 4 tane müezzin vardı. İçlerinde Geredeli Tahsin adlı bir müezzin vardı. Bir de camiye devam eden cemaatten bir komiser vardı. Kendisi Taksim'deki polis karakolunun komiseriydi. 16 Haziran'da ezanı Arapça okumaya başlayınca Geredeli Tahsin'i derdest karakola götürdü. İşin garibi, götüren de o komiserdi. Meğer komiserin ezanın serbest bırakıldığından haberi yokmuş. Sonradan haber gelince müezzini serbest bırakıyor.

Adnan Menderes, "Bu ülke Müslümandır ve Müslüman kalacaktır" açıklamasını yapmıştır 1951'de. Bu bir dönüm noktasıdır. İmam-Hatipleri de 1951'de açtırmıştır Tevfik İleri eliyle. Bu yüzden çok dua almıştır.

---

* Giriş kısmında belirttiğimiz gibi Menderes bu açıklamayı 1952 yılında Adana'da yapmıştır.

“İşte resmî emir” dedim

Vehbi Vakkasoğlu

1947 Kahramanmaraş doğumlu, yazar.

5 Mayıs 2008 tarihli Hassa konferansımdan sonra, Maraş'a geçmiş ve bir sıla-i rahim fırsatı yakalamıştım. Yıllardır evden çıkamayan, hasta ve yatalak babam, her zaman olduğu gibi, beni görünce tabii ki çok sevindi. Fakat bu sevinçteki burukluk her zamankinden biraz fazlacaydı.

Babam sürekli susuyor, pek az konuşuyordu. Oysaki konuşkan bir insandı. Suskunluğu uzun sürünce, “Baba, anlat da dinleyelim" dedim.

Ne anlatayım ki?” dedi. Ondan bu sözü ilk defa duyuyordum. “Anlat” demeden anlatan babam, o gün "Ne anlatayım ki?" diye soruyordu.

Babacığım, elhamdülillah, gün, umur gördün, ders alacağımız çok şey yaşadın. Ne anlatsan hoşuma gidiyor. Ama sen, ilk hatırladığın şeyi anlat, yorma kendini" dedim.

Babam az gören gözlerini ufka dikti, biraz düşündü... Ben de, merak içinde bekledim. Merak içindeydim, çünkü acaba babam ilk olarak neyi hatırlayacaktı? Ona en çok tesir eden olaylardan birini de böylece öğrenmiş olacaktım. Zira eskiden anlattığı birçok şeyi artık unutuyordu. Aklındakiler, kendisini en çok etkilemiş olan olaylardı.

Babam, her zamankine göre daha sakin ve tane tane anlatmaya başladı:

"- Ben on beş yaşında filandım. O günlerin birinde, büyüklerimizi matem içinde görüp şaşırdım. Sorunca da bir şey söylemiyorlar. Çünkü gençlik, cahillik, olur olmaz bir yerde ağzından bir şey kaçırır da başımıza iş açar diye korkuyorlar.

Fakat ben, kısa zamanda bu derin üzüntünün sebebini anlayıvermiştim. Çünkü artık minarelerimizde Ezan yoktu. Daha doğrusu, bildiğimiz ezanın yerine, bilmediğimiz bir şey getirilmişti.

Bu yeni ezandan sonra, hoca olan babam bile, uzun süre, camiye gidip gitmemekte tereddüt etti. Aslında, "Tanrı uludur!" diye başlayan bu sözlere ezan dememize bile kızıyordu. "Siz ona başka bir isim bulun. Ezan bir tanedir, o da bu değildir" diyordu.

"Ama buna da ezan diyorlar" dediğimizde, "Ona ezan diyenler samimi değil" diyordu. Gerekçesi de, bize mantıklı geliyordu. Diyordu ki:

"-Eğer uydurdukları bu cümlelerin ezan olduğuna inanıyorlarsa, neden davetine icabet edip de camiye gelmiyorlar?"

Gerçekten de, o sözlerin ezan olduğuna inananlar yoktu camide... Üstelik eski cemaat da camiden soğuduğu için, gittikçe azalıyordu.

Hatta, o eski cemaatten bazıları, "Ne günlere kaldık, artık bu ezansız memlekette yaşanmaz!" diyerek, Arabistan'a, Mısır'a, Suriye'ye, yani ezan sesi duyabilecekleri yerlere gidiyorlardı.

Memleketimiz, tam 18 yıl ezana hasret kaldı.

Nihayet, 1950'de Demokrat'lar iktidara geldi. Rahmetli Menderes, milletin en temel hasretlerinden biri olan ezanı serbest bıraktı.

Ben o sırada, ekmek peşine düşmüş ve Haruniye'ye gitmiştim. Oranın Yeniköy adıyla anılan tarafında, ticaretle meşguldüm.

Ticaretin yanı sıra, siyasetle de ilgileniyordum. Bir avuç cesur insanı da yanıma alarak Demokrat Parti'yi kurmuştum. Demokratlar, oranın en fakir ve perişan insanları idi. Zenginler ve ileri gelenler hep Halk Partiliydi.

Dolayısıyla, orada Demokrat olmak yürek işiydi. Buna rağmen, 1950 seçimlerinde, Demokrat Parti çok büyük farkla Halk

Partisi'ni ezip geçmişti. Bizim de en çok sevdiğimiz vekilimiz Arif Nihat Asya idi. Çünkü seçim sırasında bir çok köye, onunla birlikte gittik. Sözünü sohbetini sevdik. Halka ötekilerden daha yakın duran, samimi bir insandı. Sade ben değil. Tanıyan herkes de hemen seviyordu onu.

Sadece Arif Hoca, seçildikten sonra köye gelip, halka teşekkül etti. O'nu Ankara'ya uğurladıktan iki ay kadar sonra, ondan bir haber geldi. Bu haber, "Ezan, artık eskisi gibi okunacaktır. Her yere haber verin ve hazırlık yapın" mealindeydi.

Bu haber beni günlerce uykusuz etti. Yakın arkadaşlarımıza haber verdik ve beklemeye başladık. Nihayet, müjde geldi." Yarınki Cuma günü, öğleyin, Ezan Arapça olarak okunacaktır."

Sevincimize sınır yoktu. Bu haberi duymayan kalmamalıydı. Ama bizde yarını bekleyecek sabır nerede? Hemen arkadaşları harekete geçirdim. Biz yarını beklemeyelim. Nasıl olsa, ezan serbest olmuş, bugün ikindide ilk ezanı okuyalım.

Biraz da köy yerinde oluşumuza güvenerek ortaya çıktık ama en yakınlarımız bile korku ve ihtiyat içindeydi. Aldığımız habere inanamıyorlardı. Hatta bu haberin, bizi suçlu duruma düşürmek ve mahkûm ettirmek için, Halk Partililerin bir oyunu olduğunu düşünenler bile oldu.

Öğle namazından sonra, cami cemaatine da durumu haber verdik. İkindi de daha kalabalık olarak camiye gelmelerini sıkı sıkı tembihledik.

İkindi yaklaştıkça, heyecanım zapt edilmez hale geliyordu. İlk ezan için bir şükür kurbanı kesmenin uygun olacağını düşündüm ve 27 liraya bir keçi aldım. Camide görevli müezzin bulunmadığı için, imama ezan için hazır olmasını tembihledim.

İkindiye yarım saat kala, caminin geniş avlusu tamamen dolmuştu. Ancak, caminin karşısındaki manifaturacının önünde camiye uzaktan bakan on-on beş kişi vardı. Bunlar, eski iktidarın fanatik taraftarlarıydı ve olanlardan çok rahatsız görünüyorlardı. Hatta önlerinden geçenleri korkutmaya, evhamlandırmaya çalışıyorlardı. Arada bir homurtuları caminin avlusuna kadar ulaşıyordu.

“Bunlar da kimdi? Kendilerini ne sanıyorlardı? İktidara geldiler diye, her istediklerini yapacaklar mıydı? Birazdan jandarma gelirse, görürlerdi!”

İçimize biraz da kuşku ve korku geldiyse de, artık geri dönecek halimiz yoktu. Sessiz çoğunluktan aldığım cesaretle hocaya dedim ki:

“- Ezandan on dakika önce, sen minareye çık ve tekbir getirmeye başla. Biz de aşağıdan tekbire iştirak edelim. Ben kurbanı yatırıp, kesmek için tekbir getirdiğimde, sen de Ezan okumaya başlarsın.”

Hoca, “Tamam" dedi.

Bu arada, bizi karşıdan seyreden on beş kişi dışındaki köyün tüm erkekleri, caminin etrafını tıklım tıklım doldurmuştu. Heyecan içindeki insanların sessizliği, ilk tekbirle birlikte bir çığlığa dönüştü. İnsanların tekbir sesleri hıçkırıklara karışıyordu.

Biz sanki orada ezan dinlemek için değil, Efendimiz’i karşılamak için toplanmıştık. Sanki ezanı bize Bilâl Habeşi okuyacaktı.

Birbirini takip eden tekbirler bitmek bilmiyor, namaz vakti ise, çoktan girmiş bulunuyordu. Nihayet, ben hayvanı yatırdım, bıçağı elime aldım, tekbir sesleri yavaşlamıştı. Bu arada benim sesim tekrar tekbirle doldurdu meydanı... Tam o sırada, baba dostum olan Terzi Ökkeş Efendi, kalabalığı yararak, yanıma geldi. Titreyen sesi ve gövdesiyle dedi ki:

“-Oğlum Hilmi Efendi! Sen daha gençsin. Allah, sana daha ne güzel işler yapmayı nasip eder inşallah. Amma ben yaşlıyım. Müsaade edersen, şu kurbanı ben keseyim.”

Bir an ne diyeceğimi bilemedim. Fakat bu yaşlı baba dostumu da kıramadım. "Peki" dedim ve bıçağı verdim ama hevesim içimde kalmıştı. Nasıl büyük bir aşkla kesecektim o kurbanı...

Terzi Ökkeş Efendi, bıçağı kurbana çalarken tekbirler de gürlemişti. Ben de elimi onun elinin üstüne koymuş ve böylece kurban kesimine ortak olmuştum. Fakat minareden ezan sesi gelmiyordu. Herkesin gözü kulağı minaredeydi ama minareden ses gelmiyordu. Ne olduğunu anlamaya çalışırken, adamcağız indi aşağıya ve duyulur duyulmaz bir sesle dedi ki:

"-Arkadaşlar, bana bir şeyler oldu; sesim kısıldı, çıkmıyor,,,”

Biraz önceki tekbir seli, sessizliğe bürünüvermiş, herkes ne olup bittiğini anlamaya çalışıyordu. Tam o sırada, karakol kumandanı geldi ve "Siz ne yapıyorsunuz? Yaptığınızın yasak olduğunu bilmiyor musunuz?" dedi. Müezzinin sesi, acaba gediklinin gelişini görünce korkudan mı, yoksa heyecandan mı kısılmıştı, bilmiyorum.

Ben de, "Biz yasak bir iş yapmıyoruz. Haber geldi, artık Ezan okumak serbest oldu" dedim.

"Nerden belli, Ezanın serbest olduğu? Hani resmi bir yazı var mı elinizde?" diye bağırınca, eminim bizi karşıdan seyreden on beş kişi dışında herkesin canı çok sıkılmıştı.

Ben ne cevap vereceğimi düşünürken, Osmaniye'den gelen bir arkadaşımız elindeki telgrafı sallayarak kalabalığa daldı.

"- İşte resmi emir!" diye bağırıyordu. Bu telgraf, milletvekilimiz Arif Nihat Asya tarafından bütün Demokrat Parti başkanlarına çekilmişti. Ben ne yazdığını bile okumadan,

"-İşte, resmi müsaade!" diye bağırarak, telgrafı gedikliye doğru salladım. O an tekrar yükselen tekbirler arasında, gedikli hiçbir şey demeden çekilip gitti.

Önümüzde engel kalmamıştı ama Ezanı kim okuyacaktı?

Daha önce müezzinlik yapmış bir arkadaş da oradaydı ama görevi kabul etmedi. "Yıllarca yeni ezanı okudum, asıl ezanı okumayı unuttum gitti, herhalde beceremem" diyordu.

Kalabalığa seslendim:

"-Arkadaşlar, aranızda güzel ezan okuyabilecek biri var mı?"

Derin bir sessizlik oldu. Bu arada bir vatandaşımız, "Antakyalıyı çağıralım" dedi.

Antakyalı, müezzinmiş. Fakat ezan değiştirilince, müezzinliği içine sindirememiş. Şimdi bir marangozhanede çalışıp geçimini sağlamaya çalışıyormuş. Hemen bir genci koşturduk.

Antakyalı heyecandan titreyerek geldi. Durumu anlattım. Zaten o da çok gelmek istemiş de patronu, müsaade etmemişmiş... Adamcağızın bu samimi dileği dualaşmış, duası da gerçekleşmiş oldu...

"-Aman, yavaş yavaş çık minareye. Çünkü son umudumuzsun. Sana da bir şey olursa, Ezan okuyacak kimsemiz kalmayacak" dedim.

Birazdan, Antakyalı minarede göründü.

Aşağıdan da tekbirler bir daha coştu. Ezan da dalga dalga yükseldi. Ben, bir daha öyle bir ezan dinlemedim. Ezanın tadını öyle alamadım bir daha... Kalabalığın derin sükûtunun üstüne Ezan nuru yağmaya başlayınca, artık gözyaşları sel oldu, hıçkırıklar birbirine karıştı. Bir kalabalığın, bütün fertleriyle böylesine sevinç gözyaşı döktüğüne de, o günden sonra bir daha hiç şahit olmadan.

Cemaat caminin avlusunda kalakaldı. Ve birden bir dalgalanma oldu. Aynen bayramlardaki gibi, insanlar musafaha ediyor, birbirine sarılıp, tebrikleşiyorlardı. Kimse içeriye girmiyordu. Neden sonra, İmam, "Cemaat, buyurun namazımızı kılalım!" diye seslenince, camiye girmek aklımıza geldi."

Sözün bittiği yerde, babamın gözleri yaşararak konuşuyor ve o hasta ve yorgun haliyle iç dünyasına dönüp susuyordu.

6 Mayıs 2008'te vefatından 5 gün önceki son görüşmemizde, babam bu hatırasını anlatmıştı. O zamanlar, akşam ne yediğini bile hatırlamıyordu ama ilk ezanı Yeniköy'deki ilk ezanı en ince ayrıntılarıyla hatırlıyordu.

Allah rahmet eylesin.

Aktaran: Mahmut Bıyıklı

Sonsöz Yerine

Ezan meselesi

Eşref Edip

Giriş kısmında da belirttiğimiz üzere 29 Mayıs 1950'de Başvekil Adnan Menderes'in Meclis'te okuduğu hükümet programı, özellikle de CHP yandaşı basından büyük tepki almıştı, Menderes programda hükümetin laiklik anlayışından ve inanç özgürlüğünden açıkça söz ettiği halde halkın merakla beklediği 'ezan'ın Arapçaya çevrileceğinden hiç söz etmemişti. Eşref Edip Sebilürreşad dergisinde programdaki bu noktayı açıklıyor ama bu arada oldukça faydalı bir iş yaparak basında çıkan eleştirileri alıntılayarak teker teker cevaplandırıyor. Bu aydınlık ve geniş kapsamlı yazı sayesinde hem Mehmed Akif'in en yakın arkadaşlarından birinin ezan konusuna yaklaşımını, hem de ezan yasağının kaldırılmasından hemen önce basındaki "irtica" söyleminin yansımalarını sıcağı sıcağına yakalama imkânını buluyoruz.

Yazının künyesi şöyledir: Eşref Edip, "Hükümetin programı ve ezan meselesi", *Sebilürreşad*, IV. Cilt, Sayı 80, Haziran 1950, s. 66-78. Çok uzun bir yazı olduğu ve başka konulara da temas ettiği için aşağıda sadece ezanla ilgili kısmından (s. 71 vd.) geniş bir alıntı yapıyoruz. (Meraklılarına not: İsmail Kara, Eşref Edip'in bu yazısıyla ilgili olarak "Laiklik tartışmalarında 1950'den ilerde

miyiz?" başlıklı bir değerlendirme yazmıştır. Bkz. İsmail Kara, *Amel Defteri*, İstanbul 1998, Kitabevi, s. 25-27.) Metne ufak tefek imla müdahaleleri dışında dokunulmamış, zorunlu hallerde tarafımızdan köşeli parantez içinde açıklamalar yapılmıştır.

***

Programda bu meseleden de bahsolunmadı. Fakat *Zafer* gazetesi Başmuharririnin sorduğu bir sual üzerine Hükümet Reisi Adnan Menderes mühim bir cevap verdi. Bu cevabı aynen dercediyoruz:

"Her taassup cemiyet hayatı için zararlı neticeler doğurur. Cemiyet hayatında esas değişikliklerin yapılabilmesi evvelâ taassup zihniyetinin yıkılmasına bağlıdır. Bu hakikatin iyice kavranmış olması neticesidir ki, Büyük Atatürk birtakım hazırlayıcı ön inkılâplara başlarken taassup zihniyetiyle mücadele etmek lüzumunu hissetmişti.

Ezanın Türkçe okunması mecburiyeti de böyle bir zaruretin neticesi olarak kabul edilmelidir. Zamanında çok lüzumlu olan bu mecburiyet ve tedbir diğer tedbirlerle birlikte bugünün hür Türkiyesine zemin hazırlamıştır.

Ezanın Türkçe okunmasına mukabil cami içinde bütün ibadet ve duaların din dilinde olması garip bir tezad teşkil eder gibi görünür. Bunun izahı, arz ettiğim gibi geçmişteki hadiselerin hatırlanmasına ve taassup zihniyetine karşı mücadele zaruretinin kabul olunmasına bağlıdır. Aradan bunca yıllar geçtikten ve vaktiyle zaruri görülen tedbire artık ihtiyaç kalmadıktan sonra bunda ısrar bu sefer vicdan hürriyetine karşı bir taassup teşkil eder.

Şimdi meselenin lâiklik ve vicdan hürriyeti bakımından halline sıra gelmiştir. Dini, siyasete karıştırmak ve dini ibadetler âmme nizamına [kamu düzenine] ve umumi âdaba aykırı olmamak şartıyla herkesin dini vecibe ve ibadetlerini serbestçe yerine getirebilmesi vicdan hürriyeti ve lâiklik esası bu anlayışa göre tespit edilmiştir.

Diğer inkılâplarımız gibi lâiklik esasının da muhafazası bugün için ancak prensiplere bağlı kalmakla mümkündür. Hâlbuki umumi âdaba ve âmme nizamına hiçbir aykırılık göstermeyen

ezan meselesinde memnuiyetin [yasağın] devamı lâiklik prensibini menfi [olumsuz] cihetten zedelemek manasını tazammun eder [içerir].

Tekrar edelim ki, irticaa, taassuba, geriliğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz. Bu izahımın milletimize mal olmuş inkılâplarımızın tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını da ayrıca tafsile [belirtmeye] lüzum görmemekteyim.

Hükümet olarak ezan meselesi hakkında görüşümüz bundan ibarettir. Ancak kanuni hükümlerle de alâkalı olan bu meselenin gerek prensip, gerekse grubumuzca lüzum görüldüğü takdirde kanunda değişiklik yapmak bakımından Meclis Grubumuza arzı ve Grubumuzca alınacak karara göre hareket olunması pek tabiidir."

Bu beyanat Halk Partisi'nin enkazı arasında bir bomba tesiri yaptı. Onları allak bullak etti. "İnkılâbın temelleri yıkılıyor" diye yaygaralara başladılar. Demek, lâiklik nikahına [örtüsüne] bürünen bu adamlar hakikaten din hürriyetine karşı düşman imişler. Bütün millet bunu biliyordu. Fakat şimdi bu husumetin ne kadar derin olduğunu yakinen görmüş olacak. İyi ki Allah, milleti bunların elinden kurtardı. Yoksa biraz daha geçseydi memlekette ne din kalacaktı, ne iman. Komünistlerin istilâsına hacet kalmayacaktı. Maazallah memleket, içinden kızıllaştırılacaktı. Milletin, bu âkıbeti sezerek kendini tam vaktinde felâketten kurtarması ancak bir tevfik-i İlâhidir [Allah'ın yardımıdır].

***

Hürriyet in Ankara muhabirinin beyanına göre, Halk Partililer bu beyanat karşısında kurşunlu vurulmuşa dönmüşlerdir. Kara ve kızıl taassubun Ulus'taki şu yazılarına bakınız:

"Ezanın Arapça okunacağını öğrendiğim bu sabahtan beri perişan bir halde olduğumu sizden niye gizleyeyim? Etime bıçak saplansa bir damla kanım çıkmaz. Hükümet gazetesinin Atatürk inkılâplarının bir taraftan didiklenmeye başlandığını teşhir eden büyük manşetini gördüğüm andan itibaren içimi derin

bir ümitsizlik kapladı. Sabahtan beri kara kara düşünüyorum. Tüylerim diken diken oluyor." (*Ulus*- Kemal Zeki Gençosman).

Allah sizi işte böyle perişan edecek. Yıllarca siz milletin canına okudunuz. Kalbine hançerler soktunuz. "Allah" dedi diye zindanlara attınız. Allah'ı, Peygamberi öğrenmekten menettiniz. Allah da şimdi sizi bu hale düşürdü. Kanlarınızı şimdi böyle içinize akıtınız. Yirmi küsur sene milletin dinini, imanını didiklediniz. Moskofların yapamadığını yaptınız. Bu faziletli milletin imanını tamamıyla yere seremediniz, "Nasıl oldu da canlandı" diye kıyametler koparıyorsunuz. En ferahlı bir zamanınızda azab-ı İlâhi [Allah'ın azabı] ansızın tepenize indi. Şimdi "içimizi derin bir ümitsizlik kapladı" diyorsunuz. Evet, Allah sizleri böyle ümitsizliğe, yeis ve fütura düşürdü. "Feizahüm müblisûn." Bütün zalimlerin akıbeti böyledir. Allah onları böyle kendilerine en çok güvendikleri bir zamanda hâk ile yeksan eder. Ellerindeki kudret ve nüfuzu alır. Bu hale düşürür. "Fekutıa dabirül kavmillezine zalemû" (Zulmedenlerin arkasını Allah böyle alır). Bu, ezelî ve ebedî bir kanun-i İlâhîdir.

Kara kara düşünüyorsunuz. Ne vakit beyaz düşündünüz ki? Din düşmanlığı işte böyle bir cehennemdir ki şimdi siz onun içinde böyle yanıp tutuşuyorsunuz. Daha çok yanıp tutuşacaksınız. Bütün yakıp yıktığınız, tâlân ettiğiniz iman kaleleri yeniden yapılacak. Siz onları gördükçe kara ve kızıl düşünceler içinde kıvranacaksınız. Azabın en ağırını çekeceksiniz. Allah size bunları herkesin gözü önünde çektirecek. İniltilerinizi yer, gök işitecek.. "Tüylerim diken diken oldu" diyorsunuz. Olacak. Siz nasıl senelerce halkın tüylerini diken diken yaptınızsa şimdi onların cezasını çekeceksiniz. Bu cezaları çekmek için Allah sizi yaşatacak. Allah işte zalimlerden böyle intikam alır.

***

Bakınız azap içinde nasıl kıvranıyorlar! *Zaman* gazetesinin başmakalesinden:

"Başbakanın beyanatı bizi dehşete düşürdü. Mareşalin cenaze töreninde azametini gördüğümüz tekbire! kütleyi, yurdun dört köşesindeki benzerlerini sevinçlerinden çıldırtmak için bundan daha güzel bir vaid olamaz... İnkılâp prensipleriyle alâkalı bir

kararın değiştirilmesine asla taraftarlık edemeyiz. Vatandaşın şapkayı seçmek hürriyeti yok mu? Eki yazının talik, sülüs, rik'a marifetlerine ne buyrulur? Arapça ezanın metninin vicdan hürriyetiyle bir alâkası yoktur, "Tanrı uludur" nidasını beğenmeyen, içinden dudakları arasından "Allahü Ekber" desin. Bazı zümreleri memnun etmek için bu mesele ortaya atılmıştır. Bu ateşle oyalamaktır." (*Zaman, Akşam Postası* - Nusret Safa Coşkun)

Camilerde, minarelerde "Allahü ekber" sadalarını işitmek değil, tahayyül etmek bile sizi dehşete düşürüyor, değil mi? Ya gürül gürül elli altmış bin minareden "Allahü ekber" sadaları yükseldiği zaman ne yapacaksınız? Zaten Allah sizin kulaklarınızı tıkamış, gözlerinizi kör etmiş, kalplerinizi mühürlemiş, sizi dalâlet çukurlarına yuvarlanmıştır. "Tekbirci kütle" diye üç-dört yüz bin halkı ve üniversite gençliğini ve memleketin bütün Müslüman halkını tahkir ediyorsunuz. Ediniz, ediniz. Elinizdeki bütün gayız ve husumetleri ortaya dökünüz. Hepinize Moskova'dan nişanlar, madalyalar gelecek. Millet de sizin mahiyetinizi daha iyi anlamış olacak.

Demek mabetlerde "Allah" diyenleri zindanlara atmak inkılap prensibi imiş! Öyle mi? İşte o inkılâp bugün yıkılıyor. Hâk ile yeksan ediliyor.

Millet böyle kara ve kızıl inkılâp istemiyor. İmanına uzanan elleri kırıyor, kalbine sokulan hançerleri parçalıyor.

"Şapkayı seçmek hürriyetimiz yok mu?" diyorsunuz. Şapkanız, silindiriniz için hürriyet istiyorsunuz da milletin "Allah" demek hürriyetine neden senelerce mâni oldunuz? Hâlâ da mâni olmak istiyorsunuz? İsterseniz silindirlerinizi gece gündüz, başınızdan çıkarmayınız. Yalnız siz milletin dininden, imanından elinizi çekiniz.

Ezanı men etmenin [yasaklamanın] vicdan hürriyetiyle alâkası yok mu? Siz hem milletin kalbine hançer sokuyorsunuz, hem de iyi bir şey yaptığınızı söylüyorsunuz. Tıpkı Yahudiler gibi konuşuyorsunuz. "Allahü ekber" diyenleri zindanlara atmak kadar vicdan hürriyetine aykırı ne olabilir?

Moskof diyarında, kızıllar memleketinde bile şenaatin [alçaklığın] bu derecesi yoktur. "Ulu"yu beğenmeyen, içinden, dudakları arasından "Allahü ekber" desin," diyorsunuz. Zulmün bu derecesi engizisyon devrinde bile görülmemiştir.

Allah'ın inayetiyle millet hürriyetine kavuştu. Artık içinizden, dudaklarınız arasından istediğinizi gevelemek sırası size geldi. İçinizde gayız ve husumetle haşrolunuz.

Bazı zümreleri memnun etmek için bu mesele ortaya atıldı, diyorsunuz. Evet, o zümre, sizden başka, bütün millettir. Milletin gasp olunan haklarını, çiğnenen imanını, yıkılan hürriyetini iade için bu mesele ortaya atılmıştır. Çünkü millet böyle istiyor. Böyle yapılsın diye vekillerini seçti ve sizi alaşağı etti. Şimdi ateşle oynayan asıl sizsiniz. Amma bütün puthaneler yıkıldı, ateşgedeler harabezara döndü. Siz onların enkazı arasında yanıp tutuştukça etrafı ateş içinde görüyorsunuz. Kahrınızdan yanınız, tutuşunuz. Millet ferah ve saadet içinde yüzüyor. İçinizdeki ateşleri etrafa sıçratmaya çalışırsanız belânızı bulursunuz.

***

Halkçıların profesör payesine çıkardıkları adamın şu saçmalıklarına da bakınız:

> "Arapça ezana dair bu beyanatı okuyunca içimden bir ürperme duyduğumuzu saklayamayacağız. Demek ki Demokrat Parti icraata Arapça ezan okunmasına yeniden imkân vermekle başlayacaktır. Orta çağın dinî hurafelerinden temizlenmiş lâik bir zihniyete karşı gelmektir bu." (*Ulus* - Yavuz Abadan)

Profesör kafasına bakınız. Bu sakat kafanın düşüncelerini görünüz. Bir profesör nasıl böyle düşünür? İnsan hayretler içinde kalır. Mabetlerde "Allahü ekber" diyenler zindanlardan çıkacak diye içinden ürperti duyan bu profesör kadar hürriyet düşmanı bir insan tasavvur olunabilir mi? İnsan sıkılmadan nasıl böyle içindeki husumeti meydana vurabilir?

Onlar "Allahü ekber"i ebediyen mezara gömmüşlerdi. Hiç böyle bir gün geleceğini tasavvur etmiyorlardı. Şimdi günahlarını affettirmek için bir tarafa sinip isimlerini unutturmaya çalışacakları yerde sıkılmadan yine millet mukaddesatına dil uzatmaktan geri durmuyorlar. Demek parçalanan vücutlarının debelenen her zerresinden din husumeti fışkırıyor.

Kur'an diliyle ezan okunmasına yeniden imkân verdiğinden dolayı hükümete çatıyorlar. İşte senelerce milleti idare eden bu adamların hür-

riyeti, demokrasiyi nasıl anladıklarını görünüz. Bunların kafaları Orta çağın engizisyon hurafeleriyle doludur. Onlar vicdan hürriyetine karşı reva gördükleri zulüm ve işkenceleri böyle lâiklik maskesini takınarak yaptılar. Millet de şimdi onları temizledi. Orta çağın engizisyon hurafelerinden ve zulümlerinden temizlenmiş lâik bir zihniyet inşallah bundan sonra teessüs edecek.

***

Bir de şu Farmason sözüne bakınız:

> "İnkılâplarımız muâsır medeniyet yapımızın kilit taşlarıdır. Onlardan herhangi birini çekip çıkarmanın tabiat kanunlarına uygun bir reaksiyonla diğerlerini de sarsabileceği daima uykularımızı kaçıran bir ihtimaldir." (*Ulus* - Feridun Osman Menteşeoğlu)

Daha çok uykularınız kaçacak. Yirmi yedi sene milletin uykusunu kaçırdınız. Onun dinine, imanına tasallut ettiniz [saldırdınız]. Şimdi o, hürriyetine kavuşuyor diye uykularınız kaçıyor, öyle mi? Muâsır medeniyet dediğiniz şey, din ve vicdan hürriyetine karşı gelmek midir? "Allah" diyenleri zindanlara atmak mıdır? Böyle medeniyet telâkkisi ancak komünistlere mahsustur. Ondan başka dünyanın hiçbir yerinde din ve vicdan hürriyetine karşı bu derece şeni [iğrenç] bir tecavüz yoktur. Yirmi yedi sene milletin hürriyetini kilitlediniz. Göğsündeki imana el uzattınız. Mabetlere kadar tecavüz, ettiniz. "Allahü ekber" diyenleri zindanlara attınız. Şahadet getiren ağızlara kilit vurdunuz. Medeniyet yapımız bu muydu? İşte şimdi bu yapınız, bu zulüm binanız yıkılıyor. Millet bu zulüm binasını parça parça ediyor. Daha çok uykularınız kaçacaktır. Gözünüz önünde millet hürriyetine kavuşacaktır. Gürül gürül minarelerden "Allahu ekber" sadaları yükselecektir. Siz de kininizden, gayzınızdan çatlayacaksınız. Allah size bu azabı çektirecektir. Bundan kurtuluş yoktur.

***

Ulus'un diğer bir yamak muharriri de şöyle diyor:

> "Arapça ezan Atatürk'ün inkılâp binasında bir gedik açar ve eza verir."

"Allahü ekber" sadası size eza verir mi küçük bey? Bu memlekette yaşayan on sekiz milyon halk Müslümandır. Bu halkın dini, din-i İslâmdır. Minarelerinde "Allahü ekber" sadası yükselecektir. Bu size eza veriyorsa Moskova'ya gidebilirsiniz. Orada kızıl çan seslerini işitirseniz, içiniz ferahlar. Atatürk'ü ne karıştırıyorsunuz? Sizin Atatürkçülüğünüz sahih midir sanki? Onu âlet etmekle bâtılı yürüteceğinizi mi sanıyorsunuz? Artık o devirler geçti. Eğer siz hakiki Atatürkçü iseniz, Atatürk'ün her yaptığını kabul ediyorsanız, sahte Atatürkçü değilseniz şuna cevap veriniz:

- Atatürk Farmasonluğu ilga etmişti. Şimdi Farmason ocakları yeniden zehirli dumanlarıyla âfâkı [ufukları] kaplayınca niye ses çıkarmadınız? Çıkarmıyorsunuz? Madem ki Atatürk'ün her yaptığı iyidir, buna neden sustunuz? "Bâtıl makisünaleyh olamaz." Bâtılın bâtıl olduğu anlaşılınca o, bertaraf olur. Her şey millet içindir. Milletin arzu ve iradesine hiçbir şahıs, hiçbir düşünce, hiçbir şey hâkim olamaz. Millet her şeyden üstündür. Millet arzu ve iradesine boyun eğmek herkesin borcudur. "Allahü ekber" sadasını işitmek istemeyen de Karadeniz'in öbür tarafına geçmekte serbesttir. Siz Atatürk'ü neden din düşmanı gibi göstermek istiyorsunuz?

Arapça ezan vaktiyle camilerden, minarelerden ne maksatla kaldırıldıysa kaldırılmış. Şimdi bunun yanlış bir iş olduğu anlaşılmış. Tekrar iade ediliyor. Atatürk de bugün sağ olsaydı milletin bu arzu ve iradesini yerine getirmekle mükellef olurdu, değil mi? Demokrasi devri geldiğinden sizin haberiniz yok mu?

***

Milliyet gazetesi diyor ki:

> "Mustafa Kemal, bazılarının çok yanlış olarak zannettiği gibi din düşmanı değildi, lâikti. Din ıslahatçısı da değildi. Ezanın Türkçe okunmasını istemekle bir reform hareketine girişmiş değildi. Ezan, ne karşısında dinî istiğrak duyulan bir âyet-i kerime, yahut herhangi bir içtimaî akide telkin eden bir hadis-i şerif değildir. Türkçe okunursa cami daha kalabalık olur." (*Milliyet*, Ali Naci Karacan)

Madem ki öyle imiş, ezanın Kur'ân diliyle okunmasının Atatürk inkılâbına ne zararı var?

Ezanın âyet mi, hadis mi, ne olduğunu herkes biliyor. Ezanı Peygamberiniz böylece takrir etmiş ve mescid-i saadette ilk ezan böyle okunmuş ve bütün İslâm dünyasında bin üç yüz küsur sene hep böyle okunmuştur. Yüzlerce milyon Müslüman ezandan, "Allahü ekber" sadasından en büyük bir dinî istiğrak duyuyor. Buna ne hakla mâni oluyorsunuz?

Mesele şudur: Demokrasi devrinde halkın mukaddesatına, ibadetine müdahale etmeye, "Allahü ekber" diyenleri zindanlara atmaya hakkımız var mı, yok mu? Demokrasi devrinde, laiklik iddiasında bulunan bir idarenin ceza kanunlarında böyle bir şey bulunması bütün dünya nazarında bir zül değil midir? Hükümet bunu bertaraf ediyorsa takdire mazhar olmak icap etmez mi?

***

Son Saat ve *Vatan* gazetelerinin Ankara muhabirleri de Ankara'daki Halk Partisi mahfillerinin fikirlerini şu suretle naklediyorlar:

> "Halk Partisi bu beyanatı 'inkılâba ihanet' telâkki etmektedir. Diyorlar ki: Atatürk inkılâbı bir küldür [bütündür]. Bunda tâdiller, tasfiyeler yapmaya kalkılamaz. Bu yapıldığı takdirde bunların nereye varacağı kestirilemez. Ezan hakkındaki bu karar, inkılâp abidesinin altından bir tuğla çekilmesine ve bütün mihrak temelinin sarsılmasına benzer. Son seçimlerde Arapça ezan hususunda seçmenlerimiz bize de büyük tazyikler yaptılar. Fakat seçimi kaybetmek bahasına olsa da biz onlara müspet cevap vermedik."

Vallahi bu adamlar çılgına dönmüşler. Allah onları serseme çevirmiş. Böyle söyletiyor. Millet onlardan yüz çevirmişti. Şimdi bu sözlerini işittikçe ne kadar isabet etmiş olduğunu daha iyi anlıyor. Millete, milletin arzu ve iradesine karşı geldiklerini nasıl itiraf ediyorlar! Bu ezan meselesi onları çıldırtacak hale getirdi. "Allahü ekber" düşmanlığı iliklerine kadar işlemiş. Milletin bu hususta kendilerine tazyik yaptığını, fakat bu tazyika rağmen seçimi bile kaybetmeyi göze alacak kadar kara ve kızıl taassup gayyasına düştüklerini söylemek çılgınlıktan başka bir şey değildir!

Allah onların akıllarını almış, kulaklarını sağır yapmış, gözlerini kör etmiş, kalplerini mühürlemiş! Şimdi böyle deli deli söyleniyorlar.

Gazete muhabirleri onlara çok güzel bir cevap vermişler. Demişler ki:

- O halde bütün vilâyetlerde birer miting tertip edin. Bu kararı protesto edin.

Bu çok makul teklif karşısında şaşırmışlar.

- Ya öyle mi? demişler. Bunu yapalım da 1954 seçimini de kayıp mı edelim?

Aman yarabbi, bu adamların düşüncesine bakınız, yirmi yedi sene milletin dinine, imanına musallat olan bu adamların sakat kafasına bakınız. Yahu, bu milletin dininden, imanından ne istersiniz? Siz min tarafîşşeytan [şeytan tarafından] sittin sene bu milletin başına belâ mı kesildiniz? Yıkılıp gittiniz, hâlâ bir gün yine milletin canına okuyacağınızı tevehhüm ediyorsunuz.

Artık sizin için ebediyen bu diyarda tecebbür [zorlama] ve tahakküm devri gelmeyecektir. Buna emin olabilirsiniz. Millet bir daha böyle zillet ve esarete düşmeyecektir.

Yine muhabirlerin beyanına göre, Demokratlar da diyorlarmış ki:

- Halk Partisi, halka gösteriş için türbeleri açtı, mekteplere din derslerini kabul etti. Bunlar Atatürk inkılâbına ihanet değil de, Kur'ân diliyle ezan okuyanlar hakkındaki cezanın kaldırılması neden Atatürk inkılâbına ihanet oluyor?

Gayet doğru, gayet makul bir sual. Buna ne derler? Biz de bir sual ilâve edelim:

- Atatürk farmason localarını kapattı. Sonra Halk Partisi bu farmasonların tekrar teşekkülüne ve faaliyetlerine müsaade etti. Bu, Atatürk inkılâbına ihanet değil mi?

Halk Partililer bu ezan meselesine niye bu kadar ehemmiyet veriyorlar? Ezan, inkılâp kalesinin temel taşı imiş! Bu yıkılırsa her şey altüst olacakmış! Demek din üzerindeki baskılatın temeli ezan

oluyor. Onun için onlar ezanı menetmişler. Demek mesele, Başbakanın gösterdiği esbab-ı mucibe [gerekçe] kadar basit değil. O halde Demokratlar inkılâp kalesinin temellerini mi yıkıyorlar? İnkılâp kalesi bu kadar çürük mü? Bunların aklı varsa inkılâp lâfını hiç karıştırmasalar iyi ederler. Çünkü bu, olacaktır. Muhakkak olacaktır. Kur'an diliyle ezanlar memleketin her tarafında, elli altmış bin minarede okunacaktır. Hem günde beş defa okunacaktır. İlâmaşallah [sonsuza kadar] okunacaktır. Millet bunu istemiştir. Milletvekilleri de buna söz vermiştir. Hükümet de milletin bu arzu ve iradesini yerine getirmek şerefini kazanacaktır.

Son Telgraf diyor ki:

> "Atatürk inkılâpları bir bütündür. Bu bütünün bir halkası koparıldı mı ötekiler de birbirini koparır. Medrese, türbe, tekke, Arap harfi, Arapça tedrisat... gelir. Bir din dili kabul edilirse arkasından din dilini öğretmek ihtiyacı gelir. Kur'ânı Kerim okuyabilmek için Arap harfi ve Arapçayı okuyup yazmak gerekmez mi?" (*Son Telgraf*- Ethem İzzet Benice).

Mantığa bakınız. Din hürriyeti gelecek diye, Kur'ân okunup yazılması kolaylaşacak diye kederlerinden çıldıracaklar. Hıristiyanların, Yahudilerin din dili kabul ediliyor da Müslümanların din dilinin kabulüne niye bu kadar sinirleniyorlar? Artık din dili, Kur'ân lisanı, Kur'ân yazısı, Kur'ân harfi ebediyen mezara gömüldü mü, zannediyorlar? Kur'ân yaşıyor. Kur'an dili ile camilerde ezan okuyanların zindanlara atılma devri artık ebediyen tarihin kara ve kızıl gayyasına gömülüyor. Bundan sonra inşallah Kur'ân dili serbest olacaktır. Kur'ân diliyle minarelerde gürül gürül ezanlar okunacaktır. Demokrasiye, laikliğe karşı gelen zincirler kırılacaktır.

Son Telgraf türbelerin daha evvel açıldığından, mekteplerde dinî tedrisatın başladığından, ilâhiyat diye din müesseselerinin açıldığından haberi yok mu? Onlar inkılâp halkalarını koparmadı mı? Milletin arzu ve iradesine karşı hiçbir halka, hiçbir zincir yoktur. Millet bütün bu zincirleri kıracak, hakiki lâikliği, hakiki demokrasiyi kuracaktır.

***

Bu da *Vatan*'ın mütalâası:

> "Arapça ezanı yasak eden kanunun kalkmasını bekleriz. Yalnız "din lisanı" tâbiri kullanılmasına aklımız ermedi. Bunun bir sehiv [yanlışlık] olduğunu farz ediyoruz. Kanun kalktıktan sonra isteyen Arapça okuyacaktır. Fakat biz öyle sanıyoruz ki bu serbestîye rağmen kendi ana dilini kullanmayı tercih edenler çok olacaktır." (*Vatan* - Ahmet Emin Yalman).

Bir "din lisanı" olduğuna niçin aklınız ermiyor Ahmet Emin [Yalman] Bey? Yahudilerin havralarda, Hıristiyanların kiliselerde ibadet ettikleri din lisanı yok mu? Yahudiler, Hıristiyanlar Türkçe mi ibadet ediyorlar? Türklerin dini din-i İslâm [İslam dini] olduğu, kitapları Kur'ân olduğu, namazlarını bu dil ile yaptıklarını, binaenaleyh bir din lisanları olduğunu bilmiyor musunuz? Bir din lisanı olduğu bir sehiv değil, bir hakikattir.

Kur'ân diliyle ezan okuyanlar hakkında cezanın kalktıktan sonra da yine "yoktur tapacak" diye ezan okuyacakların çok olacağını söylüyorsunuz.

Göreceğiz bakalım, sizin dediğinizi yapacak tek bir Müslüman, bir mümin müezzin çıkacak mı? Hiç üzülmeyiniz, bütün Türkiye'deki minarelerde "Allahü ekber"den, "Lâilâheillâllah"dan başka bir şey işitmeyeceksiniz. Kur'ân diline arka çeviren, ihanet eden hiçbir münafık müezzin görmeyeceksiniz.

***

Başbakanın beyanatına gelince, ezanın evvelce menedilmesine dair gösterdiği esbab-ı mucibenin mânasını biz anlayamadık. Taassup zihniyetini kırmak için mi Müslümanların ibadetlerine müdahale edilmişti? Bunun için mi "Allahü ekber" diyenler zindanlara atılmıştı? Bir müddet böyle gittikten, Müslümanların dinlerine sarılmaktaki taassubu bertaraf olduktan sonra ezanın tekrar yine Kur'ân diliyle okunmasına müsaade edilmek üzere mi men edilmişti? Bu mesele, bu kadar basit olmasa gerek, Başbakan bu işi hal için bir tevil yolu aramış. Amma bu hususta güçlük çektiği meydanda.

Bu mesele, öyle alelâde taassup zihniyetini kırmak için Müs-

lümanlara tarh edilmiş (kesilmiş] hafif bir cezadan ibaret değildir. Bunun mânası çok büyüktü. Halk Partililer bunun mânasını biliyorlar. Bilhassa [Şükrü] Saraçoğlu bunun mânasını herkesten ziyade iyi bilir. Amma zamanlar değişti. Nasılsa millet, iradesine sahip oldu da istediğini yapacak, yaptıracak milletvekilleri gönderdi. Demokrat Parti erkânının dedikleri gibi yapılan inkılâp, demokrasi inkılâbı büyüktür. Halk Partililerin kafaları bu inkılâbın büyüklüğünü takdir edecek âsude bir hale henüz gelmedi.

Her ne ise, biz şimdi bu hâdisenin esbab-ı mucibesi üzerinde durmayacağız, bunu başka bir zaman bahis mevzuu [söz konusu] ederiz. Her ne maksatla olursa olsun, bugün hükümet milletin arzu ve iradesini yerine getirmeye himmet ediyor. Bu, cidden takdire şayandır.

İnşallah bütün dünyaya karşı bizi pek hacil [mahcup] bir mevkide bulunduran bu ceza kalkar da memleketimizde din hürriyeti yolunda güzel bir adım atılmış olur.

Kur'an diliyle ezan okuduğu için ilk mahkûm olan zatın mahkûmiyet kararını tasdik için o zamanki Halk Partisi erkânı bu meseleye çok ehemmiyet vermişti. Fakat henüz kanun çıkmadığı için, bu mahkûmiyet hususi bir emre istinat ettiği ve Anayasaya aykırı olduğu için Temyiz Mahkemesi [Yargıtay] bu hükmü nakzetmişti [bozmuştu]. Bu nakz [bozma] şerefi de hatırımızda kaldığına göre, o zaman ceza dairesinde bulunan faziletli ve cesaretli Halil Özyörük'e nasip olmuştu. Allah'ın lütuf ve tecellisine bakınız ki Kur'an diliyle ezan okuyanlar hakkındaki cezanın kaldırılması da onun Adliye [Adalet] Bakanlığı zamanına tesadüf ediyor. Bu, büyük İlâhi bir mazhariyettir. İnşallah din hürriyetini köstekleyen bütün anti-demokratik kanunlar onun zamanında kaldırılacaktır.

***

Ezanın Türkçe tercümesi[nin] doğru olup olmadığına gelince, bunun doğru olmadığı öteden beri malûm bir keyfiyettir. Fakat kara ve kızıl taassubun, diğer hürriyetlere olduğu gibi lâiklik nikabı [örtüsü] altında dine karşı baskıları devam ettiği müddetçe kimse bu hususta söz söylemeye, ilmî ve lisanî bir tenkid bile yapmaya

cesaret edemiyordu. Büyük mücadelelerle memleketimizde hakiki demokrasi gelince din üzerindeki bu baskının da daha fazla devam edemeyeceği tabii idi. Artık lâiklik nikabı altında uzun seneler dine karşı reva görülen ve demokrasi esaslarına hiçbir veçhile uymayan haksız muamelelerin bertaraf edilmesi zaruri idi. Binaenaleyh ezan meselesinin de bahis mevzuu edilmesini pek tabii görmek icab etmez mi? Başbakanın bu meseleyi niçin ortaya attığını soranlara deriz ki, artık dine karşı olan bu zulme milletin daha ziyade tahammülü kalmamıştır. Onun için hükümet müstacelen [acilen] bunu bertaraf etmeye karar vermiştir.

***

Ezan tercümesinin ne kadar yanlış olduğunu birkaç kelime ile izah edelim: "Lâilâhe illâllah" kelime-i tevhidini "Tanrıdan başka yoktur tapacak" diye tercümenin hiç de doğru olmadığı meydandadır. İslâm meselelerinde en derin tetkik ve tahkiki ile temayüz eden Diyanet Reisi üstad Prof. [Ahmet] Hamdi Akseki, ibadetin felsefesine ait kıymetli yazılarında bilhassa bu noktaya çok ehemmiyet vermişlerdi. "*Allah*" ile "*İlâh*" arasında mühim fark bulunduğunu, "Tanrı"nın "Allah" demek olmadığını, *tapınak* ve *tapınmak* kelimelerinde az çok ne yaptığını bilmemek gibi bir şuursuzluk manası anlaşıldığından bunları "puta tapmak, haça tapmak" gibi yerlerde kullandığımızı izah etmişlerdi. Bunun gibi, ezanın diğer parçalarının da yanlış olduğu meydandadır.

***

Esasen Kur'an diliyle ezanın aslı dururken bunun tercümesine ne lüzum var? Dört yüz elli milyon Müslüman milletlerin yüz binlerce minarelerinde ezan hep bir dille, yalnız Kur'an diliyle okunurken ve bu, İslâm vahdetinin [birliğinin] en mühim bir noktası iken biz niçin bunu men etmişiz [yasaklamışız]? Niçin "Lâilâhe illâllah" kelime-i tevhidini "Tanrıdan başka yoktur tapacak" gibi acayip bir şekle sokmuşuz? İnkılâp hastalığına tutulan kara ve kızıl taassup, sorusuz sorgusuz hüküm yürüttükleri dalâlet ve istibdat devrinde, diğer hürriyetlere koydukları bağlar gibi vicdan hürriyetine de el

uzatmışlar, camilerde Kur'an talim eden hafızları cürm ü meşhud ile [suçüstü] suçlandırırken, minarelerde ve camilerde Arapça ezan ve kamet okunmasını da men ederek müezzinleri hemen alelacele yanlış olarak tercüme ettirdikleri Türkçe ezan okumaya mecbur etmişlerdi. Mahkemelerin evamiri hükümete muhalif [hükümetin emirlerine aykırı] diye verdikleri cezaları Temyiz Mahkemesi [Yargıtay] kanunsuz olduğundan bozmakta devam edince Adliye Vekâleti [Adalet Bakanlığı] bundan bahisle bu babda [konuda] bir kanun maddesi konması lüzumunu ileri sürdü, bunun üzerine Ceza Kanununun 526. maddesine şu fıkra ilave olundu:

> "Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç ay kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılırlar."

Hükümetin, bir taraftan lâik olduğunu iddia ederken, diğer taraftan din işlerine karışması, meselâ işte bu ezan meselesindeki müdahalesi o kadar yersizdi ki, dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir hukukçu yoktur ki bunu havsalasına sığdırabilsin. Laik bir hükümet tamamı ile bir din işi olan milletin ezan okumasına ne karışır? "Allahu Ekber" demeyeceksin. "Tanrı uludur" diyeceksin. "Lâilâhe illâllah" demeyeceksin. Eğer minarede yahut camide namaza başlarken "Allahu ekber, Lâilâhe illâllah" diyecek olursan hapishaneyi boylayacaksın. Bu lâiklik midir? Vicdan hürriyeti bu mudur? Demokrasi buna mı derler?

Görülüyor ki kara ve kızıl taassup devrinde dine karşı bitaraf bir vaziyet yoktu. Kim dinin inkişafına müteallik [ilişkin] bir meseleden bahsedecek olsa hemen "dini siyasete âlet ediyorsun" diye muateb oluyordu [azarlanıyordu].

Amma dine karşı en pervasız tecavüzlerde bulunanlara karşı "dinsizliği siyasete âlet ediyorsun" denilmiyordu. Vicdan hürriyeti, lâiklik, demokrasi bu mu?

***

Bugün Diyanet Riyasetine bu hususta mühim bir vazife terettüp ediyor [düşüyor]: Yalnız bu ezan meselesi değil, vicdan hürriyetini, dinî inkişafı köstekleyen ne kadar kanunlar, kararlar varsa hepsini

toplayıp bunların bertaraf edilmesi için ait olduğu makama bir layiha vermelidir. Madem ki anti-demokratik kanunlar kaldırılacaktır, bunlar arasında din hürriyetini köstekleyen bütün kanunlarda her taraf edilmek icap eder.

Ekler

17 Haziran 1950'de
Gazete Manşetleri

Hürriyet
17
PAL
Ezanı arapça okuma yasağı kalktı
Ezan bugünden itibaren bütün yurtta arapça okuhabilecek
Orman işletmelerine yeni bir şekil veriliyor
Rusyada israflar
Milletvekillerinin tahsisatı azalacak
Mübarek Ramazan başladı
Bulgar notası
iki mühim sual takrirt
C. H. P. bağış namı altında Sümerbanktan kaç para aldı?
Bir atom casusu daha yakalandı
Hikmet Feridun Es'in Büyük Asya Röportajına Yarın Başlıyoruz

"Ezanı arapça okuma yasağı kalktı. CHP'de müzakerenin başlangıcında bu karar muhalif olmadığını bildirdi."

Hürriyet, 17 Haziran 1950

ULUS

Meclisteki görüşmeler

Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı

İstikrar bekliyoruz

Amerika'nın Formoza hakkında kararı

İşçi Sigortaları Genel Kurulu

Eski ve yeni güreşler

"Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı. C.H.P. Meclis Grupu sözcüsü, Grupun Türkçe ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmağa taraftar olmadığını bildirdi."
Ulus, 17 Haziran 1950.

VATAN

Meclis, Arapça ezanı kabul etti

Kanun bugün Resmi Gazetede neşredilecek

Öğle namazından itibaren Arapça ezan okunacak

Kanun teklifinin müzakereleri Mecliste gürültülü geçti

C.H.P., hükümetle aynı görüşe sahip olduğunu bildirdi

C.H.P. nin Arapça ezan lehine dönüşü

Ankara'da hayretle karşılandı

Harriman

Din müessesesinin Devletten ayrılması

Amerikada yakalanan Atom bombası casusları

ALTTA KALANIN CANI ÇIKMASIN!

Meşhur rejisör William Dieterle dün sabah gitti

Bugün Ramazan

PASİFİK ADALARINDA BİR TÜRK

Hasta bir subayı Amerikaya seyahat

"Meclis, Arapça ezanı kabul etti.
C.H.P. hükümetle aynı görüşe sahip olduğunu bildirdi.
C.H.P.'nin Arapça ezan lehine dönüşü."
Vatan, 17 Haziran 1950.

Cumhuriyet

Meclis, Arabca Ezan Yasağını Kaldırdı

C. H. P. milletvekilleri de kanunu tasvib ve kabul ettiler

Ilse beklenmedik sahneler arasında cereyan etti

Şeker fiatlarında yapılacak ucuzluk tesbit edildi

Toz şekerin kilosu 30, kesme şekerin 20 kuruş indiriliyor. Kararın tatbikına önümüzdeki günlerde başlanacak

Hidrojen bombası yapılıyor

C.H.P. nin bünyesinde beliren görüş farkları

Meclis gündemindeki sözlü sorular

Halkevleri için verilen tahsisat

İşçi Sigortaları Genel Kurul toplantısı

Orman işleri için toplantı

Rusyada yapılan suiistimaller

Amerika ve Uzak Doğu

İstanbulun su derdi

"Meclis, Arabca ezan yasağını kaldırdı. C.H.P. milletvekilleri de kanunu tasvib ve kabul ettiler."
Cumhuriyet, 17 Haziran 1950.

Son Posta

Arapça ezan vekamet aleyhtarları C. H. P. grupunda da yenildi

İnkılâba ihanet ve irtica avdet edebiyatı yapanlar akalliyette kaldılar

Bugünden itibaren ezanın arapça okunması serbesttir

Meclis dün Ceza Kanunundaki ceza hükmünü kaldırdı, Kanun Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edildi

Başbakanlık Vilâyetlere telfo tebligat yaptı

HERGÜN:

Halli gereken azametli meseleler...

Yazan: Selim Recai EMEÇ

Öğretmenler Milli Eğitim Bakanına dert yandılar

Halkevlerine İstanbul 235 bin lira verdi

Cumhurbaşkanı gazetecileri kabul etti

Diyanet işlerinin muhtariyeti istenildi

Müslümanların ibadet ayı dün başladı

Hiç yüzünden bir cinayet işlendi

Tuzladaki jandarma dayağı

C. H. P. bir parti daha doğuruyor

İstanbulun susuzluktan çektiği

Omurtak'ın Amerikada tedavisi Mecliste konuşuldu

İnsanımın renk farkları

Midhat Cemal KUNTAY

İşçi Sigortaları Kurumu toplantısı

"Bugünden itibaren ezanın arapça okunması serbesttir. Arapça ezan ve kamet aleyhdarları C.H.P. grubunda da yenildi."
Son Posta, 17 Haziran 1950.

SON TELGRAF

TÜRKİYE POSTASI

Bir M. Eğitim Bakanı böyle düşünemez!

Türk milleti ne nankör, ne de kadar nâşinastır

Etem İzzet BENİCE

ARAPÇA EZAN

Bu sabahtan itibaren yasağın kaldırıldığı gece vilâyetlere telle bildirildi

Meclis dün tasarıyı kabul etti ve C. H. P. liler de kabulü lehinde oy verdiler

Dünkü müzakereler sırasında bazı D. P. hatipleri yine D. P. Milletvekilleri tarafından itirazlarla susturuldu

15 tutanak daha kabul edildi

Basın Kanunu

Valiler arasında yeni değişiklikler

İşçi Sigortaları

Tütüncülerin dünkü toplantısı

Amerikan Virjinya tütünü bize rekabet ediyor

Avrupanın tütün ihtiyacının bazan bu tütüne karşı tedbirler alınması zarureti belirtildi

Bir Atom casusu daha yakalandı

Amerikada Rus casuslarına karşı açılan mücadele neticesinde yeni bir casus yakalandı

Yeni silah yardımı

Köylü dayı seviliyor!

Hâşim İşcan

Trieste

Ferarde bir yol açıldı

Seyahat dövizi

Artık ticaret sebebiyle seyahat için kolaylık verilecek

Samimiyet...

"Arapça ezan. Bu sabahtan itibaren yasağın kaldırıldığı gece vilayetlere telle bildirildi. Meclis dün tasarıyı kabul etti ve C.H.P.liler de kabulü lehinde oy verdiler."

Son Telgraf, 17 Haziran 1950.

YENI ISTANBUL

Amerikadaki atom casusluğu hâdisesi gün geçtikçe büyüyor

Son 24 saat içinde iki Amerikalı daha casusluk suçiyle tevkif edildi

Arapça ezan yasağı kalktı

Karar, bugün Resmi Gazetede neşredilecek

İşçi Beyannamesinden Hugh Dalton mesul

Silâh yardımı programı kabul edildi

Araplar, Yahudilerin ortasına kısmen reddedecekler

"Arapça ezan yasağı kalktı."
Yeni İstanbul, 17 Haziran 1950.

VAKIT

Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı

Kanun bu sabahtan itibaren meriyete girmiş bulunuyor

İşçi Sigortaları genelkurulunda

Ucuz Evler

Büyülü çıkolata!

D.P. Meclis Grupu müzakereleri hep gizlimi olacak?

Yazan: Asım Us

1952 Olimpiyat programı belli oldu

Ingiltere, Amerika ve Fransa tarafından Sovyet Rusyaya verilen cevabi nota

Aynı hamurdan

ROZNUVAR

Amerikada casus avcılığı!

ATOM BOMBASI SIRLARINI SOVYETLERE VEREN BİR KİMYAGER DAHA YAKALANDI

ŞEKER FİYATLARINDA UCUZLUK

1369=1950

RAMAZAN BAŞLIYOR!

"Arapça ezan okuma yasağı kaldırıldı."
Vakit, 17 Haziran 1950.

AKŞAM

Arapça ezan bugünden itibaren serbes okunacak

C. H. P. li milletvekilleri kanunun kabulü lehinde oy verdiler

Önümüzdeki büyük iktisadî mesele

Diyanet işleri ve din tedrisatı

Devlet operası artistleri şehrinizde

İşçilerin ve işverenlerin dilekleri

Harriman

Vur abalıya

"Arapça ezan bugünden itibaren serbes okunacak. C.H.P.li milletvekilleri kanunun kabulü lehinde oy verdiler."
Akşam, 17 Haziran 1950.

Milliyet

Meclis, ezanın Arapça olarak okunmasını dün kabul etti

Bugün, mübarek ramazan

Suni dile hücum!

Diyanet işleri ve din tedrisatı meselesi

Amerikada atom casusu yakalandı

Anıt - Kabir sahası ve istimlâk işleri

Devlet Opera'sın altında çalışılıyor.

Meclis, ezanın Arapça olarak okunmasını dün kabul etti. Hükümetin teklifi müstaceliyetle müzakere edildi ve C.H.P. sözcüsü, Arapça ezan meselesinin ceza mevzuu olmaktan çıkarılmasına Partinin muarız olmadığını söyledi."

Milliyet, 17 Haziran 1950.

HALKIN GÖZÜ
HALKIN KULAĞI
HALKIN DİLİ

Son Posta

Sabahları çıkar siyasî gazete

PAZAR 18 HAZİRAN 19

Hükûmet orman dâvasını da esaslı şekilde ele aldı

Dün Tarım Bakanlığında orman teşkilâtı elemanlarının ve ormancıların iştirakile bir toplantı yapıldı

Bir kısım ormanlar anonim şirketlere, köylere yakın ormanlar köylüye devredilecek, kaçakçılığa ve haksızlığa meydan veren haller ortadan kaldırılacak

Ezanın din dili ile okunmasına başlandı

Camilerin etrafında biriken halk ezanı memnunlukla dinledi, Meclise telgraflar çekildi

HERGÜN:

C.H.P.si muhalefetinin durumu..

Yazan: Selim Ragıp EMEÇ

Kok kömürü tevziatı başlıyor

Bazı yüksek memurlar

Ezan meselesi C. H. P. deki çatlaklığı meydana koydu

"Ezanın din dili ile okunmasına başlandı. Camilerin etrafında biriken halk ezanı memnunlukla dinledi, Meclise telgraflar çekildi./ Ezan meselesi C.H.P.deki çatlağı meydana koydu."
Son Posta, 17 Haziran 1950.

Dün camilerde ezan arabca okundu

Bazı camiler arabca ezana sabah namazında, bazıları ise öğleyin başladılar

Beyazıd camii minaresinde dün arabca ezan okunurken

Ezanın arabca okunmasının serbest olduğu evvelki gece Başbanlıktan Vilâyete bildirilmiştir; olarak okunmuştur. Bunun üzerine İstanbul Müftiliği, bekçiler vasıtasile, dün öğleye kadar bütün ba-

18 Haziran 1950 tarihli bir gazete haberi

Mustafa Armağan *Türkçe Ezan ve Menderes*'le sözlü tarihin kapılarını çalmanın ne denli bereketli bir emeğe dönüşebileceğini gösteriyor. Başında bulunduğu gönüllü bir grupla Türkçe ezanın okunduğu günleri ve ezanın Arapça okunmasının serbest bırakıldığı 16 Haziran 1950 gününü yaşayanları bulup konuşturan Armağan o büyük günün tek bir kare fotoğrafını çekmeyi denemiş. O tek kare fotoğrafta ağlayan, sevinen, coşan, yüzü gülen bir Türkiye var. Yakın tarihimizin nadir rastlanan güzel günlerinden birisinin öyküsüdür anlatılan.

Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'tan Van'daki Ayşi Nineye, Prof. Şerafettin Gölcük'ten son Osmanlı müezzinlerinden Tahir Çağıran'a, Bediüzzaman'ın talebesi Mehmet Kırkıncı'dan Çorum'un Alaca ilçesinden "46 Demokratı" Mustafa Kağızman'a, ezan Arapça okunduğunda bu haberin orduda un helvasıyla kutlandığını hatırlayan emekli Yarbay Cemal Yıldız'dan Hatay'da çocukların "Uyumazsan Türkçe ezan okurum ha!" diye korkutulduğunu söyleyen Mehmet Duran'a kadar onlarca tanığın dilinden ezanın bilinmeyen gerçekleri bu sözlü tarih çalışmasıyla ilk kez gün yüzüne çıkıyor.

TÜRKÇE EZAN ve MENDERES

Mustafa Armağan'ın kaleme aldığı geniş bir çerçeve yazısı ile basılı kaynaklarda yer alan hatıralara ve makalelere yer verilen kitabın sonuna eklenen, ezanın serbest bırakıldığı günün havasını gösteren gazetelerin ilk sayfaları ise yakın tarihe ışık tutacak nitelikte.

Türkçe Ezan ve Menderes, ezan yasağının kaldırılışının 60. yılında tarihin tozlu perdelerini başarılı bir şekilde havalandırıyor.

ISBN 978-605-114-235-7
9 786051 142357
12 TL
timas.com.tr